PRAŽSKÝ SBORNÍK HISTORICKÝ

THE PRAGUE HISTORICAL REVIEW

LI

Archiv hlavního města Prahy
Praha 2023

Šéfredaktorka:
doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.

Výkonní redaktoři:
PhDr. Marek Ďurčanský, Ph.D. – Mgr. et Mgr. Jaroslava Veselá

Redakční rada:
PhDr. Zdeněk Dragoun; doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.;
doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.; Mgr. Hana Gutová Vobrátilková, Ph.D.;
doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc.; Mgr. Petr Jíša (předseda);
doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc.; Dr. Robert Luft;
prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc.; prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.;
prof. PhDr. Lubomír Slavíček, CSc.; PhDr. Martin Svatoš, CSc.;
prof. Dr. Janusz Tandecki; Prof. Dr. Karl Vocelka

Tento svazek lektorovali:
prof. PhDr. Petr Daněk, Ph.D.; Mgr. Radek Diestler;
doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.; prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.;
Mgr. Petr Karlíček, Ph.D.; PhDr. Martin Klečacký, Ph.D.;
doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc.; PhDr. Martina Maříková, Ph.D.;
doc. PhDr. Miroslav Novotný, CSc.; prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.;
doc. PhDr. Magdalena Pokorná, CSc.; doc. PhDr. Jan Randák, Ph.D.;
Mgr. Tomáš Sterneck, Ph.D.; PhDr. Luboš Velek, Ph.D.

Vyobrazení na obálce: Nová radnice pohledem z Mariánského náměstí v Praze na Starém Městě
© Archiv hlavního města Prahy, Sbírka map a plánů, sign. MAP P I 3/393

© Archiv hlavního města Prahy, 2023

ISSN 0555-0238
ISBN 978-80-88629-04-7

Pražský sborník historický je zařazen na European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS)

OBSAH

Studia et commentationes

Zlatuše Prokšová Brátková, Jan Jiří Karl (Johann Georg Karl) – čtvrtý pražský purkmistr v letech 1811–1819 13

Martina Power, Pražská radnice v období bachovského absolutismu – „temná" doba obecní správy? Náčrt přístupů k výzkumu pražské obecní samosprávy v padesátých letech 19. století 57

Luboš Velek, Národnostní renegátství v politice. K politické kariéře pražského purkmistra a poslance Karla Leopolda Klaudyho 85

Petr Kreuz, Antonín Otakar Zeithammer (1832–1919). Zvolený pražský purkmistr nepotvrzený císařem 129

Viktor Velek, Pražští purkmistři a primátoři (1848–1989) v hudbě a poezii zvěčnění 149

Magdaléna Šustová, Okresní vychovatelna na Královských Vinohradech v letech 1886–1923 173

Pavel Mücke, Normalizovaný cestovní ruch a pohostinství v Praze 211

Materialia

Petr Kreuz, Korespondence Váši Příhody, Jindřišky Kreuzové/Příhodové a Otto A. Graefa s manželi Josefem a Marianne Erberovými z let 1936–1939. Příspěvek ke kulturním vztahům Prahy a Mnichova ve druhé polovině třicátých let 20. století 249

Ex archivo metropolis Pragae

Markéta Krejčová, Poválečná obnova knihovny Archivu hlavního města Prahy 301

Zora Damová – Jan Schwaller – Klára Holcová, In memoriam Kláry Holcové / Německý mužský tělocvičný spolek Praha (1888–1939) 345

Recensiones librorum

Pragensia

Pavla Státníková – Olga Fejtová et al., Praha 1580–1680. Místo konfesijních střetů (*Jiří Pešek*) 355

Z archivu ke studentům a zase zpět. Věnováno Ivaně Ebelové k životnímu jubileu, (edd.) Zdeněk Hojda – Jan Kahuda – Zdeňka Kokošková (*Jiří Pešek*) 364

Města a měšťané perem badatelky. Příspěvky (nejen) k dějinám měst pražských a jejich elitám v raném novověku. K životnímu jubileu Olgy Fejtové, (ed.) Markéta Růčková (*Jiří Smrž*) 369

Richard Biegel, Město v bouři. Urbanismus a architektura historického centra Prahy 1830–1970 (*Ondřej Hojda*) 373

Jan Štemberk – Ivan Jakubec, Hotel Alcron. K dějinám symbolu českého a československého hotelnictví (*Jaroslava Veselá*) 378

Jakub Šlouf, Praha v červnu 1953. Dělnická revolta proti měnové reformě, vyjednávání v továrnách a strukturální proměna dělnické třídy (*Jan Ryba*) 384

Jitka Schůtová, Zapomenutý muž. Tomáš Černý ve sbírce Oddělení dějin tělesné výchovy a sportu Národního muzea (*Hana Gutová Vobrátilková*) 388

Václav Aulický – Jakub Potůček – Rostislav Švácha, Žižkovská věž (*Martin Franc*) 392

Martin Dolejský, Komunisté v Praze. Činnost a postavení Komunistické strany Československa ve Velké Praze v letech 1921 až 1939 (*Tomáš Jelínek*) 396

Dana Marešová, A přece mě ten krutý osud stihl… Ovdovělé pražské měšťanky ve druhé polovině 19. století v odrazu ego-dokumentů (*Marie Bahenská*) 399

Michal Cihla et al., Praha kamenná. Topografie povrchu kamene a její aplikace v oblasti restaurování kamenných prvků (*Zdeněk Dragoun*) 402

Barbora Lašťovková et al., Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství (*Tereza Klemensová*) 405

Chrám umění Rudolfinum, (edd.) Jakub Bachtík – Lukáš Duchek – Jakub Jareš (*Jiří Pešek*) 415

Urbana

Ingo Haar, Jüdische Migration und Diversität in Wien und Berlin 1667/71–1918. Von der Vertreibung der Wiener Juden und ihrer Wiederansiedlung in Berlin bis zum Zionismus (*Ivana Ebelová*) 431

Peter Csendes – Ferdinand Opll, Wien im Mittelalter. Zeitzeugnisse und Analysen; A Companion to Medieval Vienna, (edd.) Susana Zapke – Elisabeth Gruber (*Martin Nodl*) 439

Die Stadt und die Anderen. Fremdheit in Selbstzeugnissen und Chroniken des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit, (Hrsg.) Andreas Rutz (*Martin Nodl*) 441

Geschichtsbilder in Residenzstädten des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit. Präsentationen – Räume – Argumente – Praktiken, (Hrsg.) Gerhard Fouquet et al. (*Martin Nodl*) 444

Anna Paulina Orłowska, Johan Pyre. Ein Kaufmann und sein Handelsbuch im spätmittelalterlichen Danzig. Darstellung und Edition (*Martin Nodl*) 447

Stephan Nicolussi-Köhler, Marseille, Montpellier und das Mittelmeer. Die Entstehung des südfranzösischen Fernhandels im 12. und 13. Jahrhundert (*Martin Nodl*) 449

Eva Semotanová – Josef Žemlička et al., Věnná města českých královen (*Marie Macková*) 451

Zbyněk Sviták, Návštěva Marie Terezie na Moravě v roce 1748 (*Petra Vokáčová*) 454

Tomáš Korbel, Čeští architekti a stavitelé v 19. století. Profesní a společenský vzestup (*Jaroslava Veselá*) 457

Jessica Bock, Frauenbewegung in Ostdeutschland. Aufbruch, Revolte und Transformation in Leipzig 1980–2000 (*Johana Jonáková*) 465

Zdeněk Dragoun – Michal Tryml, Románský kostel v Dolních Chabrech a jeho předchůdci (*Jiří Varhaník*) 467

Marek Brčák, Působení kapucínského řádu v Čechách a na Moravě 1599–1783 (*Jiří Wolf*) 470

Michael Viktořík, Hinter den Wällen der Festungsstadt. Ein Beitrag zu Alltagsleben, Organisation und Einrichtung der Festungsstadt im 19. Jahrhundert (am Beispiel der Festung Olmütz) (*Lukáš Fasora*) 475

Marie Malivánková Wasková – Karel Waska – Eva Wasková, Historia Novoforensis. Dějiny města Úterý (*Karel Řeháček*) 480

Zdeňka Míchalová, Měšťané, umělci, řemeslníci. Výtvarná kultura v Telči a Slavonicích v době renesance (*Lucie Rychnová*) 486

Christian Landrock, Nach dem Kriege. Die Nachkriegszeit des Dreißigjährigen Krieges am Beispiel der kursächsischen Stadt Zwickau, 1645–1670 (*Marek Ďurčanský*) 489

František Kolář et al., Život uvnitř města. Typologie zástavby a kultura bydlení v městských historických jádrech moravskoslezského pomezí (*Pavel Kodera*) 494

Die letzten Tage der zum Tode verurteilten. Das Tagebuch des Nürnberger Gefangenenseelsorgers Johann Hagendorn 1605–1620, (Hrsg.) Peter Schuster – Andrea Bendlage (*Petr Kreuz*) 499

Hana Studeničová, Kantoři, varhaníci, trubači. Hudební kultura moravských královských měst v letech 1500–1620 (*Ludmila Sulitková*) 503

Archeologica

Zdeněk Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 2021–2022 515

Seznam autorů 621

Contents 623

Inhalt 629

Pavla Státníková – Olga Fejtová et al., PRAHA 1580–1680. MÍSTO KONFESIJNÍCH STŘETŮ, Muzeum hlavního města Prahy, Praha 2021, 458 stran.

Úhledný, obrazovými přílohami, vedutami, plány a faksimile bohatě a kvalitně vybavený svazek přináší do velké míry komplexní pohled na dějiny Prahy 16. a 17. století. V devatenácti, respektive dvaceti (jeden příspěvek je v obsahu zamlčen) studiích je tu tematizováno bohaté spektrum pohledů na dějiny pražských měst především desetiletí na přelomu 16. a 17. věku. Většina zúčastněných autorů, ať už píší o stavovském povstání, o pražském školství, pražských ceších, hospodářství, krajině pražských měst nebo o renesančním mobiliáři příbytků pražských měšťanů, se snaží čtenáři připomenout, že náboženství, konfese a jejich politizace se ve sledované době odrážely prakticky ve všech rovinách městského a měšťanského života. Kniha, vybavená důkladným poznámkovým aparátem, se sice obrací na české zájemce, je však opatřena nejen českými, ale i anglickými abstrakty jednotlivých příspěvků. Odbornou veřejnost potěší, že v knize nalezne také soupis pramenů, starých tisků, edic a sekundární literatury, jež byly využity pro texty i ilustrace.

Publikace měla doprovázet stejnojmennou výstavu, tematizující čtyřsté výročí bělohorské bitvy a staroměstských poprav. Expozice se však za „lockdownu" během covidové epidemie nemohla reálně konat, a byla proto virtuálně na webových stránkách Muzea hlavního města Prahy otevřena v předvečer výročí staroměstské exekuce, tedy 20. června 2021.[1] Hledáme-li tedy v chaotické struktuře recenzovaného svazku logiku, musíme vycházet z předpokladu, že jeho skladba, respektive následnost příspěvků zřejmě odpovídala (namnoze nečekaným) posloupnostem v nerealizované expozici. Škoda, že editorky

1 Na záložce knihy je připomenuto, že Muzeum hlavního města Prahy souběžně vydalo k tématu i publikaci Olga Fejtová – Zuzana Vojtíšková, *Dvě duhy nad popravištěm. Osudy rodiny Kutnaurových v neklidné době bělohorské*, Praha 2021.

publikace nevyšly čtenáři vstříc a v případném úvodu nebo doslovu mu nevysvětlily, jak vytýčily koncept celého projektu a jak obsahově definovaly témata, zadaná přizvaným autorům, zřejmě především, nikoliv však výlučně pracovníkům Muzea hlavního města Prahy a Archivu hlavního města Prahy.

To, co ovšem bude postrádat především laický zájemce, je také odborný úvod, který by vymezil a časově strukturoval téma publikace: Proč editorky zvolily vymezení zkoumané epochy léty 1580 a 1680? Nejde jen o to, že kniha „o létech 1580–1680" začíná kapitolou o katolické předbělohorské Praze od roku 1599, respektive reálně příběhem z roku 1604,[2] ale především o otázku, zda právě toto tematizované století pražských dějin bylo nějak mimořádnou dobou konfesijních střetů. A samy chronologické hranice? Dějiny Prahy v datech nám sdělují, že jediným zaznamenání hodným momentem pražské historie pro rok 1580 byl příchod malíře Bartoloměje Sprangera do města nad Vltavou. Pro rok 1680 pak táž publikace informuje o velké morové epidemii, která donutila Staré a Nové Město pražské založit morové hřbitovy na Olšanech a na Žižkově, respektive malostranský Vlašský špitál založit hřbitov v Košířích.[3] Ani jedno z těchto ročních dat nemá povahu konfesijních střetů.

Zajímavou kapitolu o protestantské Praze před rokem 1618 (s. 43–54) začíná Ota Halama až „po roce 1609", tedy až po Rudolfově Majestátu. A před tím? Právě Halama je přitom autorem celé řady závažných pramenných statí o více než komplikované a konfliktní religiózní situaci v Praze před počátkem i v prvních letech impaktu luteránské reformace.[4] Konfesijní střety ovšem lemovaly například také jednání o zrušení kompaktát zemským sněmem roku 1567

2 Jan Hrdina – Kateřina Jíšová, *Katolická předbělohorská Praha 1599–1618*, in: Pavla Státníková – Olga Fejtová et al., *Praha 1580–1680. Místo konfesijních střetů*, Praha 2021, s. 17–41.

3 Zdeněk Míka et al., *Dějiny Prahy v datech*, Praha 1999, s. 92, 108.

4 Nejnověji Ota Halama, *Bratr Jan Augusta před vstupem do Jednoty*, Český časopis historický (dále ČČH) 118/1, 2020, s. 46–67. Srovnej také Jiří Pešek, *Die Prager Rathäuser und die Reformation der Metropole*, in: *Krakau – Nürnberg – Prag. Stadt und Reformation. Krakau, Nürnberg und Prag (1500–1618)*, (edd.) Michael Diefenbacher – Olga Fejtová – Zdzisław Noga, Praha – Červený Kostelec 2019, s. 283–298.

a samozřejmě i přípravu České konfese roku 1575.[5] Nelze zjistit, proč v recenzované knize najdeme pouze letmé zmínky o více než napjatém poměru mezi jednotlivými protestantskými církvemi, ačkoliv právě tyto (nejednou ze zahraničí přenášené) spory podstatně brzdily konstituování společné protikatolické fronty. Ale byla v Čechách a v Praze katolicko-protestantská polarizace opravdu tak vypjatá, jak tvrdilo dějepisectví 19. století a jak část historiografie, včetně autorů angažovaných v recenzované knize, opakuje dodnes? Dnes již klasická Pánkova kniha o „Vilému z Rožmberka, politikovi smíru" jasně ukazuje, že prakticky až do konce 16. století v Čechách a Praze existovala mocensky významná a trvalá snaha o překlenutí těchto rozporů.[6] A byli to právě (namnoze němečtí) luteráni a kalvinisté / Jednota bratrská, kteří (tradičně vyloučeni ze zemského náboženského míru) intenzivně usilovali o porušení zažité rovnováhy a o získání významnějších pozic. Tím nechci brát v ochranu vysoko stojící katolické aktivisty, jen upozornit na skutečnost, že situace (mimo jiné i na dvorech všech v Čechách do roku 1612 vládnoucích nebo krále v Praze zastupujících Habsburků) byla daleko složitější.

S ohledem na konfesijní střety vložené knize do „erbu" nechme nyní stranou rozsáhlou, čtivou a informativní událostně-politickou studii Václava Ledvinky o pražských městech ve stavovském povstání (s. 57–80) i krátký nárys proměn pražského školství (s. 83–97) „před bitvou na Bílé hoře a po ní" (tedy až do univerzitní unie roku 1654) od Marka Ďurčanského. I zde vystupuje „konfesijní střet" pouze jako okolnost, nikoliv jako meritum příběhu. V podstatě totéž platí i pro zajímavou stať Zlaty Prokšové Brátkové a Jiřího Smrže o pražských řemeslech a ceších v době konfesijních střetů (s. 119–137).

Zato Olga Fejtová postavila v příspěvku *Kniha a knihtisk – médium měšťanské společnosti a prostředek konfesijního boje* (s. 99–116) bojovný náboženský nesoulad přímo do centra své pozornosti. Název textu hovoří o knize v širším rámci než jen o její výrobě, takže mi

5 Jiří Pešek, *Pražské kontexty tvorby české konfese 1575*, Documenta Pragensia (dále DP) 33, 2014, s. 95–103.

6 Jaroslav Pánek, *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, Praha 2011.

uniká, proč se zde tato čelná a velmi produktivní badatelka o skladbě soukromých knihoven v Praze i v dalších českých městech striktně omezila na knihtisk. Vůbec přitom netematizovala prameny doloženou skutečnost, že podstatně větší objem knih, včetně oněch „konfesijně explozivních", než knih v Praze vytištěných sem byl dovážen. Jinak by se přece Johann Spangenberg, Martin Luther či Philipp Melanchthon ani nemohli stát v předbělohorské Praze bezkonkurečně nejčtenějšími autory.

Pražští měšťané byli jazykově dobře vybaveni, takže kupovali, případně přiváželi a četli konfesijně „inkriminovaná" díla především v latině a němčině. Není tajemstvím, že dokonce (české) spisy Jana Husa byly do Prahy podstatně více dováženy z Norimberka než tištěny v Čechách.[7] Ostatně i pražští knihtiskaři, jak Fejtová na s. 103 připomíná u Jiřího Melantricha, byli (neplatí to ovšem pro – ostatně mimopražské – členy Jednoty) nutně vedeni především ekonomickým zájmem a teprve druhotně svým konfesijním, politickým nebo snad národním „edičním programem".

Jednu z nejinspirativnějších kapitol knihy, nazvanou *Umění ve službách konfesí v městech pražských (předbělohorské i pobělohorské období)* (s. 139–155), napsal Michal Šroněk. V rozmáchlém autorském gestu zužitkoval svoji ohromnou badatelskou zkušenost k vykreslení situace mezi husitstvím a zhruba polovinou 17. století. Upozornil, že husitské obrazoborectví odeznělo poměrně rychle a již od roku 1437 „potomci husitů si velmi brzy osvojili výtvarné dílo jako nedílnou součást chrámového mobiliáře a jako nepostradatelný nástroj konfesijní, skupinové a individuální reprezentace" (s. 140). Výrazně se uplatňovaly především „obrazy božských postav, biblických svatých, zemských patronů a v rozporu s běžně rozšířenými názory také obrazy Panny Marie. […] Zásadním přínosem bylo vytvoření nové ikonografie, a totiž obrazu Jana Husa jako Kristova následníka, mučedníka a zejména světce" (s. 141). Šroněk připomíná, že podobně jako utrakvisté se k obrazům stavěli také luteráni: „Ke

7 Jiří Pešek, *Proměny utrakvistického kultu v předbělohorské době aneb Jan Hus v knihovnách pražských měšťanů na přelomu 16. a 17. století*, in: *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, (edd.) Tomáš Borovský et al., Brno 2003, s. 691–699.

konci 16. století se v konfrontaci luterství s radikálním kalvinismem prosadila představa, že chrám je místem, kde má být Bůh oslaven nádherou výzdobou" (s. 142).

Šroněk je v celém svazku jediným autorem, který zdůraznil význam vyplenění chrámu sv. Víta koncem roku 1619 pro jednoznačně negativní postoj pražské veřejnosti vůči kalvínskému králi a dvoru (a obdobně signální význam této akce pro pobělohorskou represivní protireformaci).[8] A právě Šroněk ukazuje dvojznačnost pobělohorské situace, charakterizované na jedné straně zásahy proti „nekatolickému" umění v soukromí měšťanských domácností i v exteriérech/interiérech pražských chrámů (exemplárně Týn), iniciovanými knížetem Lichtenštejnem, a na druhé straně početnými případy vynalézavé katolické transformace, reinterpretace, apropriace či dokonce doslovné falzifikace předbělohorských nekatolických či dokonce pozdně husitských děl až přes polovinu 17. století.

Text Vítězslava Prchala o bělohorské bitvě je zasvěceným a srozumitelným výkladem důvodů fundamentálního krachu českého povstání. Bitvu prohrál stavy nevyplacený žold: „Mělo to svůj skrytý politický podtext: král s dobře placenou armádou by se mohl stát nebezpečně nezávislým na stavovské reprezentaci, což ti, kteří si jej zvolili, v žádném případě nehodlali připustit" (s. 170). V textu se mihne i konstatování, že přitom nebylo ani možno ponechat armádu v bezpečí pražských hradeb – velitelé věděli, že by jejich vojsko mohlo město vyrabovat, respektive střetnout se s pražskými měšťanskými milicemi, které ostatně po armádou prohrané bitvě neprokázaly snahu bránit městské hradby. Opět se odvolejme na Šroňkovu edici Kramáře: Pražané měli krále i jeho kalvinistických (a také některých luteránských) kazatelů, dvořanů i gardistů plné zuby. Českým stavům tedy nezbylo než (dodejme, že proti vší logice listopadové situace) svést krvavou bitvu, kterou jejich armáda ve svém rozpoložení nemohla vyhrát.

---

8 Je to konec konců pochopitelné, protože právě on edičně zprostředkoval a interpretačně doprovodil významnou Kramářovu edici, viz Vincenc Kramář, *Zpustošení Chrámu svatého Víta v roce 1619*, (ed.) Michal Šroněk, Praha 1998.

Prchalova studie nás definitivně přenesla přes rok 1620. Následuje Lukasův v detailu zajímavý, ale jinak zcela popisný příspěvek o letákové grafice let 1618–1629. Radek Fukala pak na s. 193–214 popisuje vojenské operace zasahující Prahu v průběhu třicetileté války. Text Pavly Státníkové *Strach v pražských městech za třicetileté války*" (s. 217–237) stručně a populárně evokuje klíčové traumatizující momenty pražských dějin od roku 1608 do konce morové epidemie po odchodu švédských obléhatelů roku 1649.

K hlavnímu tématu publikace čtenáře vrací Jiří Mikulec příspěvkem o *Pobělohorské rekatolizaci Prahy* (s. 239–255). Autor sleduje náboženské poměry v Praze prvních pobělohorských let, rekatolizaci před saskou okupací metropole i po ní. Přijde mi líto, že přední znalec tematiky Mikulec pro (snad až příliš stručné a suché) líčení protireformačního tlaku i praxe nevyužil podstatných pramenných výzkumů, respektive publikací Jaroslavy Mendelové o vážných problémech protireformační praxe a o více než pouhém náboženském pragmatismu pražských měšťanů a zejména měštek.[9] Pro toto velké a pro knihu vlastně ústřední téma by stálo za to použít také pramenně široce založené studie Olgy Fejtové, která si už před dvaceti lety položila otázku, zda rekatolizace v městech pražských doby pobělohorské byla úspěchem, nebo spíše fiaskem.[10] A návazně vykreslila řadu předních pražských členů Jednoty bratrské jako racionální (nikoliv výjimečně včas zajištěné vazbami na katolický tábor) a kariérně úspěšné pobělohorské konvertity.[11] Součástí důsledků konfesijního obratu po Bílé hoře byla i masivní vlna náboženské emigrace a následné dílčí reemigrace. Těmto procesům se v knize věnuje Lenka Bobková (s. 257–270).

---

9 *Dekrety reformační komise pro Nové Město pražské z let 1627–1629*, (ed.) Jaroslava Mendelová, Praha 2009, srovnej také recenzi v ČČH 108/3, 2010, s. 533–536; táž, *Novoměstské měšťky a protireformace*, DP 13, 1996, s. 145–149.

10 Olga Fejtová, *Rekatolizace v městech pražských v době pobělohorské – úspěch nebo fiasko? Příspěvek k důsledkům pobělohorské rekatolizace na Novém Městě pražském*, in: *Barokní Praha – Barokní Čechie 1620–1740*, (edd.) Olga Fejtová et al., Praha 2004, s. 457–471.

11 Olga Fejtová, *Jednota bratrská – nové pohledy na její postavení a roli v městech pražských doby předbělohorské*, ČČH 117/1, 2019, s. 7–35.

Je přirozené, že výzkum průběžně relativizuje nebo dokonce anuluje stará dějepisná klišé. Dokládá to obsáhlý příspěvek Václava Ledvinky o hospodářských důsledcích Bílé hory a třicetileté války pro pražská města (s. 273–297). Ukazuje, že navzdory opakovanému vyrabování metropole, navzdory konfiskacím, válečným škodám i obdobím hladu Praha zažila již od dvacátých let 17. století také výrazné vlny válečné konjunktury. Pro Prahu byla zřejmě nejhorším obdobím třicátá a čtyřicátá léta, kdy se dlouhodobě ocitla v ohnisku válečných operací, nadto provázených epidemiemi. Již od šedesátých let však Praha působila na návštěvníky dojmem kvetoucího města (s. 296). Z hlediska pražského dálkového obchodu naskočila solidní konjunktura v polovině sedmdesátých let, opravdu masivní a trvalý rozkvět začal však až o deset let později (s. 292). To vše ovšem nemá s konfesijní problematikou nic společného.

Po Ledvinkově studii následuje krátký analytický příspěvek Olgy Fejtové *Změny v držbě domovního majetku v době pobělohorské* (s. 300–306), který není uveden v obsahu knihy. Autorka tu na příkladu Koňského trhu (Václavského náměstí) názorně ukazuje rozsah nemovitostních konfiskací, počet domů emigrantů i případy, kdy byly některé domy zatíženy pokutami nebo se jejich majitelé počátkem dvacátých let uchýlili k domovním směnám, aby zmátli konfiskátory.

Významným příspěvkem k vlastnímu tématu knihy je studie Olgy Fejtové a Jaroslavy Mendelové *Pražské měšťanské elity v konfesijních střetech v době předbělohorské a pobělohorské* (s. 309–337). Text rámcově sleduje situaci již od roku 1532, tedy od ztráty městského privilegia na svobodný výběr městských rad v panovníkův prospěch. Autorky vycházejí ze svých rozsáhlých prosopografických výzkumů o pražských městských radách. Velmi názorně ukazují problém separace městských elit od měšťanské obce, ba přejímání iniciativy obcemi pražských měst v krizových momentech (exemplárně roku 1547) a redukci „politických aktivit" městských rad druhé poloviny 16. století „na rozvrhování daní pro jednotlivá města a jejich vybírání".[12] To by znamenalo akceptování teze o úplném úpadku

12 Autorky se tu i v jiných soudech v podstatě výlučně opírají o přece jen již dávné, stav poznání i představ konce padesátých let odrážející zpracování

snah o samostatnou městskou – nekatolickou – politiku, a to posléze i bez ohledu na Rudolfův Majestát.

Tam, kde se autorky mohly opřít o vlastní výzkum, ukazují podstatně diferencovanější obraz: Po dvouleté primátorské sedisvakanci stanul roku 1611 v čele Starého Města protestant a zkušený městský politik Jan Kirchmajer z Rejchvic, který na tomto postu vydržel až do roku 1622 (s. 314). Na Novém Městě sice došlo roku 1615 k výměně primasa Jiljího Pergera z Častolovic za katolíka Jana Chrysostoma Sferýna, ale již po roce se primasem stal luteránsky orientovaný Jiří Zygl z Chocenic, který vydržel v čele rady taktéž až do roku 1622. To je situace, kterou za katolický úspěch vydávat opravdu nelze. Je zřejmé, že docházelo k rozporu mezi radikálně prokatolickými normami (exemplárně 1617), vydávanými Českou dvorskou kanceláří, a na druhé straně politickou realitou, udržující se navzdory tomuto tlaku. Bylo by také vhodné položit si otázku, zda a v jaké míře hrála pro příslušníky měšťanských elit sledované doby zásadní roli jejich konfese a jaký význam měly jejich ostatní „identity a loyality".[13] Přílohou zajímavého textu je i soupis rad pražských měst let 1617–1620 s vyznačením, kdo z pánů radních byl roku 1621 popraven, kdo emigroval a kdo konvertoval ke katolicismu.

Jiří Mikulec zaokrouhlil svůj obraz protireformačního období příspěvkem *Rozvoj měšťanské zbožnosti v pobělohorské době* (s. 339–353). Prochází v něm katolickou každodennost „barokní zbožnosti", domácí zbožnost, pak pojednává o svých oblíbených náboženských bratrstvech a velmi pěkně o katolických slavnostech během třicetileté

tématu klasikem oboru, viz Josef Janáček et al., *Dějiny Prahy*, Praha 1964. Bylo by užitečné konzultovat k tématu i poněkud mladší literaturu.

13 Nabízí se příklad společenství vlámských umělců a obchodníků, kteří se sice scházeli v reformované komunitě, ale zřejmě spíše jako na půdě svého „rodáctví" než na platformě vyhraněně konfesijního přesvědčení. Srovnej Evelyn Reitz, *Discordia concors. Kulturelle Differenzerfahrung und ästhetische Einheitsbildung in der Prager Kunst um 1600*, Berlin 2015 (= Ars et Scientia 7); táž, *Der Protestantismus rudolfinischer Künstler im Lichte der „Theutschenn orthodoxischen Gemein"*, Pražský sborník historický 44, 2016, s. 7–41, kde autorka objevně pojednala o pražské, s katolickým dvorem Rudolfa II. dalekosáhle svázané „německé" reformované komunitě, která nadto v době po Rudolfově Majestátu kooperovala s Jednotou bratrskou.

války (hlavně oslavy kanonizace sv. Ignáce a sv. Františka Xaverského a přenesení ostatků sv. Norberta). Pro čtenáře nezasvěcené, mezi něž se počítám, by bylo přínosem dozvědět se také něco o rozdílu této „náboženské praxe" oproti utrakvistické a luteránstvím poznamenané „novoutrakvistické" náboženské praxi staršího období. Je jasné, že rozdíl vůči kalvinismu ve všech jeho podobách (včetně Jednoty) a vůči říšské luteránské ortodoxii doby okolo roku 1600 byl značný. Ale bylo tomu tak i ve srovnání s katolicismu blízkým utrakvismem? A bylo katolické náboženství pozdního 16. a časného 17. století v mezinárodní Praze, v rezidenčním městě katolického císaře, opravdu tak „marginální", jak soudí autor (s. 339)?

Mikulcovou měšťanskou zbožností „konfesijní střety" v knize prakticky končí. Následuje stručně popisný příspěvek Jany Bělové, srovnávající obraz Prahy na Sadelerově prospektu z roku 1606 a na Ouden-Allenově prospektu z roku 1679, zasvěcená stať Petra Kreuze o odrazu bělohorských událostí v právu a soudnictví v pražských městech a text Magdaleny Rudovské o renesančním mobiliáři v příbytcích pražských měšťanů.

Zbývá připomenout významný příspěvek, který bohužel není slovem zmíněn v obsahu knihy, a to Janem Hrdinou a Kateřinou Jíšovou, respektive graficky Markétou Růčkovou zpracované plánové přílohy knihy: *Církevní topografie Prahy doby předbělohorské (před 1620)* a Markétou Růčkovou připravený *Přehled pražských nekatolických latinských škol v době předbělohorské a jezuitská akademie*, tedy kartografické zprostředkování informací o v prvním případě dvaasedmdesáti pražských (podle konfese i typů a stavebních epoch identifikovaných) kostelích a synagogách, v druhém případě o dvaadvaceti (křesťanských) školách, pražskou univerzitu (v podobě její klíčové koleje v Karolinu) a jezuitskou akademii v Klementinu v to počítaje. Podkladem, do nějž byly údaje v obou případech zaneseny, byl Jüttnerův plán Prahy z roku 1811.

Na konci knihy zůstává čtenáři jen hrst otázek (například jak to bylo s konfesijními střety v letech 1648–1680, odmyslíme-li si mocensky konkurenční boje mezi arcibiskupem Harrachem a jezuity). Téma konfesijních střetů bylo v této výpravné publikaci zajímavě a z mnoha stran nakousnuto, ale „nedokousnuto". Dobře myšlený a výpravně pojednaný, chronologicky však neusazený a nesoustavný „chaos

rerum memorabilium“ především ukazuje, že téma konfesionalizace v metropoli království, které pro Nové Město pražské s láskou a pílí před více než deseti lety zpracovala Olga Fejtová,[14] jakož i téma pražských konfesijních střetů, které tak milovala starší česká „národně pokroková“ historiografie, bude nutno nově konceptualizovat a mezinárodně komparovat.

Jiří Pešek

Z ARCHIVU KE STUDENTŮM A ZASE ZPĚT. VĚNOVÁNO IVANĚ EBELOVÉ K ŽIVOTNÍMU JUBILEU, (edd.) Zdeněk Hojda – Jan Kahuda – Zdeňka Kokošková, Nakladatelství Lidové noviny – Národní archiv – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2021, 501 stran.

Vyrovnat se recenzně s jubilejním sborníkem je obtížné, nechceme-li ovšem převyprávět seznam – v tomto případě třiatřiceti – otištěných textů. Sborníkem poctěná Ivana Ebelová vstoupila do povědomí odborné obce jako badatelka o široce pojímaných dějinách (především pražského) stavebnictví 17.–19. století,[1] v posledních desetiletích se však profiluje především jako historička pražských i venkovských židovských komunit 18.–20. století.[2] Vzhledem k tomu, že je virtuosní paleografka, provází její badatelskou činnost také úctyhodná řada pramenných edic.[3] Gratulanti se proto zaměřili jednak

14 Olga Fejtová, *„Já pevně věřím a vyznávám… “ Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*, Praha – Ústí nad Labem 2012; dále srovnej táž, *Německá diskuse ke konfesionalizaci v evropském kontextu*, ČČH 109/4, 2011, s. 739–785.

1 Ivana Ebelová, *Pražská a venkovská stavební řemesla v době renesance a baroka*, Praha 2001.

2 Z šestisvazkové edice, připravené týmem pod vedením Ivany Ebelové, zmiňme především pražský díl, viz Ivana Ebelová et al., *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793 VI./1. Praha – 1792. Praha – 1794*, Praha 2006.

3 Pro Prahu exemplárně viz *Zápisná kniha pražských stavitelů 1639–1903*, (ed.) Ivana Ebelová, Praha 1996 (= Fontes historiae atrium 4).

na „urbana“, tedy studie k dějinám pražských i ostatních měst, dále na „judaika“ a pro zaokrouhlení také na „fontes“, kde podali jak příspěvky na téma jak editovat, tak zajímavé drobné edice. Stručný úvod svazku vybavila Marie Bláhová náčrtem jubilantčina životopisu a Zdeňka Kokošková osobní vzpomínkou na společná léta studií i „čištění archiválií bývalého Archivu země české“. Svazek je doplněn bibliografií jubilantky, sestavenou Janem Kahudou, resumaty příspěvků, seznamem četných vyobrazení a zkratek.

Abychom se vyhnuli hrozící popisnosti, věnujme tu z rozsáhlého sborníku pozornost především závažným pragensiím. Mezi čtrnácti texty oddělení „urbana“ to je nejprve stať Radky Heisslerové, která tematizuje pražské štukatéry 17. století a jejich cech. Umění štukové výzdoby, které bylo v Praze (tehdy spíše za Prahou) již v šedesátých letech 16. století uplatněno při výzdobě letohrádku Hvězda, se cechovních statut dočkalo až v roce 1675. Tehdy šlo především o vymezení hranic činností mezi štukatéry a zedníky. Spory právě o tyto pasáže statut ovšem začaly ihned po jejich zveřejnění. Článek sleduje historii intenzivních sporů a soudních procesů a konstatuje, že již koncem 17. století přestal být štukatérský cech vůbec tematizován. Spory mezi stavebními řemesly nicméně pokračovaly.

Tuto skutečnost dokládá důkladná, nápaditá a hutná studie Jiřího Smrže a Jiřího Vlasáka o organizaci pražských kameníků, zedníků a stavitelů v 18. a 19. století. Autoři vycházejí z analýzy zápisné knihy pražských stavitelů a pro období cechovní (1740–1859) i následné „období společenstevní“ do roku 1903 rekonstruují dějiny slučování i opětného rozdělování pražských stavebních organizací, určují počty mistrů i tovaryšů, agendu a finanční stav cechů, respektive společenstev, a samozřejmě jejich vzájemná vymezování a spory. Autoři ukazují dominantní osobnosti a skupiny (od poloviny 19. století to byli především stavitelé) a příspěvek zakončují citací prohlášení stavitelů ve chvíli konečného rozpuštění společné organizace stavebních řemesel roku 1903, které až zaráží odmítnutím historismu: „Nemáme minulosti, nemáme daleké cesty za sebou, nemáme zkušeností z minulosti, ze kterých bychom čerpali poučení a vzpružili své síly ku další práci“ (s. 179).

Třetí pragensie v tomto oddíle knihy pochází z pera Jana Pařeza, který na základě rukopisu úřadu hejtmana Pražského hradu prozkoumal,

které nemovitosti na Hradě spadaly v druhé polovině 16. století pod hejtmanovu jurisdikci a jaký sociální status měli jejich obyvatelé. Těžiště autorovy pozornosti se přitom zaměřilo na transakce a „lozumenty" – zdaleka nejen ve Zlaté uličce, která stojí v titulu textu. Ta byla do velké míry obývána dvěma tucty hradních střelců, případně dalšími hodnostně níže stojícími dvorskými služebníky. Většina „lozumentů" však byla rozeseta po celém areálu Pražského hradu a „přistavěna" ke všem možným objektům, včetně katedrály. Ukazuje se, že ze stovek dvořanů nižšího a nejnižšího ranku, o jejichž bydlišti nejsou zprávy v „Kvartýrbuchu",[4] jich přímo na Hradě bydlelo poměrně mnoho.

Druhou část knihy představuje 13 příspěvků z oblasti judaik. Recenzentovu pozornost upoutaly především dva pragensiální příspěvky: V prvním z nich věnuje Marie Buňatová pozornost výrazné ženské osobnosti Židovského města Rykl (v křesťanských pramenech také Ludmila nebo Lída), manželce finančníka Enocha Barocha Weisela. Studie je opřená o rozpis velkého počtu rukopisů zejména Archivu hlavního města Prahy, v nichž byly tematizovány obchody, pohledávky i spory mezi křesťanskými a židovskými obyvateli Prahy. Zde zejména obsáhlé svědecké výpovědi při soudech obsahují ohromné množství údajů o běhu každodenního života. Autorka studie z nich dokázala vypreparovat až literárně živé pohledy na běžnou provázanost křesťanského a židovského prostředí, konkrétně například na svědecky doloženou a komentovanou přítomnost křesťanských měšťanů i šlechticů v domě židovského bankéře Enocha Weisela u brány Židovského města.

Buňatové se podařilo zrekonstruovat hlavní rysy Rykliny biografie (narozena před rokem 1520, zemřela v úctyhodném stáří roku 1593), její vztahově příbuzenskou „opěrnou síť" a hlavně podat obraz její

4 Srovnej Jaroslava Hausenblasová – Zdeněk Hojda, *Pražský rudolfínský dvůr mezi Hradem a městem*, in: *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*, (ed.) Václav Bůžek, České Budějovice 1993 (= Opera historica 3), s. 115–136; *Nájemníci na Starém Městě pražském roku 1608. Rekonstruovaná edice shořelého rkp. 324 z Archivu hl. m. Prahy podle opisu uloženého v Archivu Národního muzea*, (edd.) Jaroslav Čechura – Zdeněk Hojda – Martina Novozámská, Praha 1997.

vlastní obchodní a úvěrové činnosti, respektive po smrti manžela (roku 1580) převzetí také jeho obchodů. K tomu patřily i nemovitostní transakce a finančními zájmy motivované cesty za hranice Čech. K denní agendě přece jen již starší dámy se tehdy přidružily též soudní procesy o udržení dědictví po manželovi a ručení za – nejednou riskantní a soudními kauzami provázené – obchody jejích dětí.

Druhou fascinující studii napsal Zdeněk Hojda o židovském obyvatelstvu v obležené Praze roku 1648. Židé se obrany pravobřežní Prahy (až na menší, ale silně zatěžované oddíly zákopníků) neúčastnili na bojové linii, ale vyznamenali se jako požární sbor těžce ostřelovaného města, který hasil nejen bombardováním zapálené domy, ale mokrými kožemi se snažil uhasit i dopadnuvší výbušné granáty. Hojda předložil srovnávací analýzu zpráv o židovských hrdinstvích i ztrátách z bohatého souboru editovaných i rukopisných křesťanských kronik, úředních relací i institučních deníků, které konfrontoval s výpovědí židovské kroniky Milhama be-šalom z pera účastníka popisovaných událostí, Jehudy Lejba ben Jošua, sekretáře pražského rabína Spiry-Wedelese. Prameny jednak dokládají trvale silnou bojovou morálku židovských obránců, jednak jejich v kritických momentech mimořádné obchodní schopnosti. (Autor na s. 236 cituje z relace pražského velícího generála Rudolfa Colloreda pasáž k problémům po švédském útoku na Horskou bránu, kdy obráncům již docházel střelný prach: „[…] situaci zachránili Židé, kteří sehnali osm sudů střelného prachu." Recenzentovi nenapadá jiná možnost, než že ho museli rychle zakoupit od obléhatelů.)

Klíčový autorův závěr po vyhodnocení všech relací zní, že doboví autoři bezprostředně po konci obléhání bez výjimky uznávali podíl židovských spoluobčanů na obraně města za plně rovnocenný „ve svornosti a věrném plnění povinností". A relevantní byl následně i podíl židovských Pražanů na oslavách po konci obléhání. Teprve „Dennopis […] obležení Švédského" bývalého člena studentské legie Norberta Zatočila, vydaný s velikým odstupem od událostí roku 1684, se na židovský podíl dívá nevraživou optikou. Dodejme, že tak zřejmě zrcadlí habsburský obrat k antijudaismu od poslední čtvrtiny 17. století.

Drobnějším materiálovým příspěvkem obohatil sborník Tomáš Krákora, který editoval koncept poslední vůle pražského vrchního

rabína Ezechiela Landaua z roku 1784, tedy napsaný devět let před jeho skonem v Praze 29. dubna 1793. Milada Sekyrková pak v návaznosti na s jubilantkou společný výzkum židovských mediček věnovala biografickou pozornost Idě Irmě Marcus, rozené Winternitz, tedy jedné z první stovky lékařek promovaných na německé lékařské fakultě,[5] dceři významného židovského orientalisty prof. Morize Winternize.

Gratulační sborník samozřejmě přináší též řadu výborných nepragensiálních, urbánně orientovaných příspěvků. Zmiňme jen pramenně důkladně podloženou studii známého dua Hana Jordánková – Ludmila Sulitková o účastenství erbovních měšťanů královského města Brna v jeho správních orgánech nebo inspirativní příspěvek Ireny Bukačové o židovské obchodnické rodině Popperů v západočeských Kralovicích, kde se jejich prosperující a až do holokaustu expandující obchodní dům stal motorem modernizace a rozkvětu nejen města, ale i jeho blízkého zázemí. Pozornost zaslouží i s odstupem nejdelší příspěvek publikace,[6] pojednání Jana Lhotáka o sušické měšťance 18. století Lidmile Löschové, která roku 1741 ve věku dvaadvaceti let ovdověla a rozhodla se pro samostatnou dráhu nejprve úspěšné obchodnice s obilím, od čehož plynule přešla k taktéž zdařilému úvěrovému podnikání. Je ovšem třeba připomenout, že případ sušické podnikatelky zdaleka nebyl unikátní. Přinejmenším v posledních dvaceti letech již bylo samostatné ženské podnikání v raném novověku tematizováno řadou autorek a autorů, zejména pak Marií Buňatovou.

Hezká a v mnoha ohledech inspirativní kniha si jistě zaslouží co nejvíce zaujatých čtenářů, především – ale nejen – studie zmíněné v této recenzi přímo volají po pokračování nebo rozšíření.

Jiří Pešek

---

5 Ivana Ebelová – Milada Sekyrková, *První absolventky – lékařky židovského původu z pražských univerzit a jejich kariérní možnosti mezi světovými válkami*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 60/2, Praha 2020, s. 23–35.

6 Rozsáhlý příspěvek několikanásobně přesahuje – ne právě ku prospěchu soustředěné prezentace hlavního tématu – standard ostatních studií svazku. Autor ovšem má zřejmě ve zvyku psát rozsáhle. Jeho kniha *Město Sušice a jeho poddaní. K úloze a významu vrchnostenského hospodaření královských měst v raném novověku*, Dolní Břežany – Sušice 2018, vyčerpá čtenáře na 941 stranách.

MĚSTA A MĚŠŤANÉ PEREM BADATELKY. PŘÍSPĚVKY (NEJEN) K DĚJINÁM MĚST PRAŽSKÝCH A JEJICH ELITÁM V RANÉM NOVOVĚKU. K ŽIVOTNÍMU JUBILEU OLGY FEJTOVÉ, (ed.) Markéta Růčková, Pavel Mervart – Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Červený Kostelec – Ústí nad Labem, 2022, 396 stran.

V historických odborných kruzích bývá dobrým zvykem popřát k životním jubileím významných osobností našeho oboru knihou. Ta pak může mít dvě podoby: jedná se buď o soubor statí, jejichž autory jsou gratulanti, nebo o výbor studií samotného oslavence. Oba formáty mají své nesporné výhody. V prvním případě poskytují kulatiny jubilanta neopakovatelnou příležitost sestavit někdy sice různorodou, vždy ale oslavenci na míru připravenou sbírku příspěvků kratšího rozsahu, jež zpravidla odpovídá jeho hlavnímu vědeckému zaměření. Ve druhém případě se formou samostatné publikace zpřístupní stěžejní díla badatele úctyhodného věku, která jsou za desetiletí jeho odborné činnosti rozptýlena v různorodých periodikách a v některých případech i poměrně těžko dohledatelná. Každá z obou forem knižního blahopřání má nesporně své příznivce i odpůrce. Já sám jsem se již jednou ocitl v pozici gratulanta-autora, kdy jsem pro oslavence sepsal stať, jež by patrně jinak vůbec nevznikla. Navzdory této pozitivní osobní zkušenosti se však musím přiznat, že jako uživatel mám o něco radši druhou variantu, tedy když má jubilejní sborník formu výboru příspěvků, které tvoří určitý korpus díla oslavovaného badatele.

Jsem proto velice rád, že editorka sborníku, který vznikl k životnímu jubileu významné urbánní historičky a dlouholeté vedoucí oddělení historických sbírek a depozit pražského městského archivu Olgy Fejtové, zvolila právě tuto formu knižní gratulace. Ačkoliv by gentleman nikdy neměl prozrazovat věk dámy, udělám výjimku a nejprve trochu přiblížím okolnosti vzniku knihy. Impulzem pro její sestavení se staly šedesáté narozeniny Olgy Fejtové, což ostatně prozrazuje i německá verze názvu knihy. Výběru statí, přípravy jejich opětovného vydání i grafické podoby publikace se ujala dlouholetá

kolegyně jubilantky a rovněž pracovnice městského archivu Markéta Růčková, která je tak ve všech ohledech tvůrkyní koncepce i podoby výsledné publikace.

Není cílem této anotace zdlouhavě přibližovat osobnost oslavenkyně a její životní a profesní dráhu či zde psát její laudatio, neboť to učinili v úvodu knihy lépe jiní, konkrétně Václav Ledvinka, dlouholetý bývalý ředitel Archivu hlavního města Prahy, a Michaela Hrubá, někdejší děkanka Filozofické fakulty ústecké Univerzity Jana Evangelisty Purkyně. Oba autoři jubilantčina medailonku jsou jejími dlouholetými kolegy i blízkými přáteli a občasnými spoluautory. Pro představení samotné knihy je však důležité připomenout několik důležitých momentů ze života Olgy Fejtové. Počátky její vědecké a posléze i profesní kariéry byly spojeny s regionem severozápadních Čech, odkud oslavenkyně i pochází. Své první výzkumy totiž zaměřila na dějiny královského města Louny a první zaměstnání získala ve Státním okresním archivu v Teplicích. Tuto životní etapu jubilantky odráží ve struktuře sborníku první tematický blok, věnovaný dějinám města Louny, který tvoří dvě studie. Další etapa profesní kariéry Olgy Fejtové, stejně jako její vědecké zaměření (a ostatně i zbytek prezentované knihy), je spjata s pražským prostředím, neboť od roku 1992 působí v Archivu hlavního města Prahy.

V předmluvě knihy nalezneme tři úvodní příspěvky. Vedle již zmíněného laudatia je to zamyšlení nad reeditovaným souborem studií, v němž jeho autor Jiří Pešek dává vybraný tematický celek do širších souvislostí s dalšími pracemi (ať už ve formě monografií či studií) a doplňuje tak laudatio o představení vědecké činnosti oslavenkyně. Zde je důležité zdůraznit, že patnáct studií, jež editorka vybrala, představuje sice nejvýznamnější, nicméně pouhou jednu část celkové vědecké produkce Olgy Fejtové. Úplný výčet všech jejích prací nalezneme v závěru knihy. A tak na tomto místě připomeňme i další tematické celky výzkumů, jimž se jubilantka v průběhu své badatelské kariéry věnovala. Předně se jedná o problematiku pobělohorské rekatolizace, knižní kulturu v raném novověku a rovněž sociální péči v 19. a 20. století. Netřeba připomínat, že všechny tyto fenomény zkoumala Olga Fejtová na příkladu pražských měst.

Posledním příspěvkem v úvodu knihy je poznámka editorky sborníku Markéty Růčkové. Při přípravě knihy se musela vypořádat

(a dlužno říci, že tak učinila úspěšně) s rozdílnými citačními úzy jednotlivých periodik. Dále editorka v úvodní poznámce upozorňuje, že citace byly aktualizovány a doplňovány, a to zvláště v těch případech, kdy byl citovaný zdroj v době původního vydání studie teprve v tisku. Editorka se snažila co nejvíce zachovat vztah s původním vydáním, proto je po stranách textu na příslušných místech uvedena i paginace prvního vydání. Markéta Růčková sborník vybavila vedle již zmíněné bibliografie také závěrečným resumé, jež sestavila na základě úvodních kapitol a abstraktů editovaných studií. Tato závěrečná část je jako jediná v knize i přeložena do němčiny.

Tím se dostáváme k jedné z věcí, kterou bych chtěl na celé knize vyzdvihnout. Je to její dvojjazyčnost. Každý, kdo Olgu Fejtovou zná, ví, že má velmi blízký vztah k německému, rakouskému, ale i polskému vědeckému prostředí, což souvisí i s mnoha zahraničními pobyty, které v různých vzdělávacích a výzkumných institucích v těchto státech absolvovala. Vztahy mezi univerzitními či vědeckými pracovišti ostatně během posledních dvou dekád pravidelně zúročuje při organizaci každoročních mezinárodních konferencí Archivu hlavního města Prahy. Její výzkum je tak vždy velmi vhodně rozšířen o širší mezinárodní kontext. S ohledem na vše právě řečené by byla veliká škoda, kdyby jubilejní sborník byl určen pouze pro českého čtenáře. Ani by to nebylo dost dobře možné, neboť tři z vybraných studií byly napsány německy a nemají českou verzi. Nicméně editorka šla ještě o krok dál, a tak má kniha nejen německou verzi názvu, ale rovněž závěrečná kapitola s názvem *Resumé namísto závěru / Zusammenfassung statt Fazit* přibližuje nejen život a kariéru jubilantky, ale formou abstraktů i její nejvýznamnější práce širšímu středoevropskému publiku.

Jestliže jsem již uvedl, že první tematický blok příspěvků je věnován Lounům, druhý i třetí tematický oddíl se zaměřuje na prostředí pražských měst. Ve druhé části knihy, zabývající se dějinami pražského souměstí, nalezneme nejen příspěvky k sociálnímu a hospodářskému postavení měšťanů, je zde ve větší míře otevřena i problematika imigrace a s tím související integrace nově příchozích cizinců. Za zcela zásadní považuji studii o demokratizačních procesech při formování raně novověké městské správy, kdy autorka danou problematiku zkoumá na rozboru postavení sboru obecních starších.

Ne vždy, ale poměrně často zasazuje Olga Fejtová svůj výzkum do prostředí Nového Města pražského, což je s ohledem na tradiční orientaci staršího pražského urbánního bádání na prostor Starého Města pražského vítanou změnou. Pro studie jubilantky je typické precizní metodické ukotvení, které často vychází z prací německých historiků. Každé téma tak Olga Fejtová nejprve podrobí důkladné revizi dosavadního stavu bádání a nabídne možnosti jeho dalšího studia a zpracování. Představenou metodu pak zpravidla hned aplikuje na konkrétním příkladu pražských měst (či pouze jednoho z nich).

Poslední tematický blok je věnován poměrně „novému" fenoménu středoevropského urbánního bádání, a to výzkumu elit. Uvozovky u označení „nové" jsou odůvodněné, neboť koncept studia městských elit se v českém bádání rozvíjí víceméně od devadesátých let 20. století. Navzdory tomu patří tato problematika i nadále mezi ty méně zpracované, a proto je každý příspěvek mimořádně cenný. Tato část jubilejního sborníku představuje jakýsi svod prací oslavenkyně různého charakteru, jejichž společným jmenovatelem jsou právě městské elity. Nalezneme zde tak nejen studie obecnějšího charakteru a příspěvky komparativní, ale také konkrétní portréty významných osobností či rodin. Ve větší míře se zde objevuje autorčino oblíbené téma rekatolizace a rovněž Jednoty bratrské, k jejímuž pražskému sboru v minulosti sestavila rejstřík členů.

Co říci na závěr? Ponecháme-li stranou, že se jedná o knižní gratulaci k životnímu jubileu Olgy Fejtové, kniha představuje soubor ukázkových prací k urbánním dějinám, a to nejen pražských měst. Nalezneme v ní totiž nejen cenné poznatky z vývoje konkrétních lokalit (a někdy i jejich vzájemnou komparaci), ale kniha také zprostředkovává přehled metodických přístupů ke studiu vybraných fenoménů městských dějin za poslední tři dekády, a to jak v tuzemském, tak i ve středoevropském bádání.

Jiří Smrž

Richard Biegel, MĚSTO V BOUŘI. URBANISMUS A ARCHITEKTURA HISTORICKÉHO CENTRA PRAHY 1830–1970, Karolinum, Praha 2022, 768 stran.

Kdybychom srovnali Prahu v roce 1830 a tu v roce 1970, viděli bychom do značné míry dvě různá města. Výjimkou by bylo historické centrum. Střed města, tedy původních pět pražských měst, si na první pohled uchoval svůj ráz daný už z předprůmyslové doby. Kniha *Město v bouři. Urbanismus a architektura historického centra Prahy 1830–1970* ale tento první dojem komplikuje. Její autor ukazuje, že i centrum je z velké části městem moderním. Jednak prostě proto, že i v takzvaném historickém centru je toho původního méně, než se při zběžném pohledu zdá. A jednak proto, že samotné uchování předindustriálního charakteru – na evropské poměry stále výjimečné – je moderní ve své myšlenkové podstatě. Myšlenkový rámec, který to umožnil, je totiž výsledkem veskrze moderních konfliktů, plánů a regulací.

Richard Biegel je historik umění, vystudovaný a stále působící v Ústavu pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, a zároveň dlouholetý aktivní člen a jednatel Klubu Za starou Prahu, od roku 2021 jeho předseda. Už to jsou indicie k tomu, že základem jeho zkoumání Prahy je hlavně vizualita. Urbanismus pro něj pak znamená především formální skladbu veřejných prostranství a domů kolem nich; méně už sociální nebo ekonomickou realitu města nebo různé sítě a propojení. Autor se však bohužel neodchyluje od tuzemské humanitní tradice a nedeklaruje v úvodu problém svého výzkumu, metodiku ani otázky, které si při něm kladl. Musíme je tedy postupně rekonstruovat až z četby celé knihy.

Ta se dělí do šesti kapitol: 1. *Na prahu proměny (1830–1870)*, 2. *Radikální asanace centra Prahy (1870–1900)*, 3. *Boj o charakter historického města (1900–1918)*, 4. *Epicentrum metropole (1918–1938)*, 5. *Ve stínu totalitních vizí (1938–1958)* a 6. *Návrat modernismu (1958–1970)*. Členění textu do kapitol se tedy v první polovině řídí dekádami a po roce 1918 přihlíží k velkým dějinám nového státu.

Biegel ve svém výzkumu vychází z dobového tisku, architektonických časopisů, prohlášení a manifestů. Od vzniku Klubu Za starou

Prahu (1900) se průběžně vrací k jeho *Věstníku*. Odkazuje na dobové regulační a územní plány a neuskutečněné návrhy; a navazuje také na bohatou knihovnu předchozích pragensiálních syntéz a monografií, jejichž „stručnému přehledu" věnuje v úvodu několik stránek. Důležitým dokumentárním zdrojem – v knize na vynikající grafické úrovni zpřístupněným i čtenáři – jsou dobové fotografie. K mnohým z nich byly navíc připojeny současné snímky přibližně ze stejných míst, pořízené pro knihu v roce 2020 fotografem Martinem Mickou. Vlastní srovnávání čtenáři umožnuje na konci knihy také pětačtyřicet stran výřezů z historických plánů Prahy, sledujících vždy jednu konkrétní část města. Nabízí se ovšem otázka, zda celý tento bohatý a graficky skvěle prezentovaný vizuální materiál nebylo možné lépe provázat s textem – některé čistě popisné pasáže by snad bylo možné prezentovat formou rozsáhlejších popisků nebo zákresů do starších plánů. I čtenář s Prahou dobře obeznámený se může ztrácet v názvech přejmenovaných nebo už neexistujících ulic.

Celý rozsáhlý text nicméně Biegel úspěšně spojuje do jednoho kontinuálního vyprávění. Průběžně v něm identifikujeme jednotlivé aktéry: historiky umění, angažované veřejné osobnosti, ale také politiky, podnikatele a postupně se měnící instituce: klíčové plánovací a památkové komise a úřady, a občanské spolky. Mezi nimi měl naprosto výjimečnou pozici Klub Za starou Prahu, který po celou dobu své nepřerušené existence výrazně promlouval do veřejných debat. Jak Biegel konstatuje, bylo to často spíše díky paralelnímu angažmá jeho členů v akademických, úředních či politických pozicích. Někteří protagonisté se postupně vracejí na scénu v různých obdobích a politických podmínkách: například urbanisté Max Urban a Emanuel Hruška, architekti Josef Sakař či Pavel Janák nebo historici umění Karel Chytil či Zdeněk Wirth. Procházejí přitom postupným vývojem, stejně jako argumenty v debatách. Navzdory meteorologické metafoře v titulu knihy *Město v bouři* Prahu neproměnily neplánované katastrofy zvenčí, přírodní ani válečné (s výjimkou dobře zdokumentovaných, ale izolovaných lokalit z konce druhé světové války), ale hlavně sami Pražané a jejich vlastní ideje, představy a plány.

Skutečným spouštěčem a po několik dekád i katalyzátorem celé památkové rozpravy byla asanace Josefova a Starého Města. I přes radikalitu a rozsah přestaveb se při ní nakonec prosadila výšková

regulace, jež potom platila až do třicátých let. I v případě největších uskutečněných demolic – při přestavbě židovského ghetta a severních částí Starého Města – se nakonec do nové reality propsala i původní uliční síť, byť v napřímené a rozšířené podobě. Důvody tu byly pragmatické: i v průběhu jednotlivých etap asanace, plánované původně v daleko větším rozsahu, muselo město funkčně a komunikačně navazovat.

V principu tu na pražském případě vlastně sledujeme střet „kulturalistického" a „technokratického" přístupu k plánování města, tak jak to pojmenovala Françoise Choay.[1] Je ovšem zajímavé, že oba přístupy uměli v Praze v různých lokalitách nebo dobách střídavě používat někdy i titíž architekti. I díky tomu vznikla aliance mezi ochránci památek a nastupující moderní generací architektů na počátku 20. století, která byla pro další vývoj určující. Důležitým momentem byl pak úspěch obránců historického města na levém břehu Vltavy, na Malé Straně a Hradčanech, kde nebyl modernizační tlak tak silný. Podařilo se zde formulovat hodnoty obraznosti kompozice historicky rostlého města, které pak mohly jako argument sloužit i dál. Jiným pozoruhodným fenoménem, který se v knize vrací, jsou návraty velkých urbanistických plánů napříč politickými érami a režimy, což, jak Biegel poznamenává, působí někdy znepokojivě. Příkladem je nikdy nerealizované tzv. náměstí Budovatelů v oblasti Masarykova nádraží a dnešního náměstí Republiky. Při zpracování tohoto tématu neuskutečněných plánů se Biegel mohl spolehnout na nedávné knihy Kláry Brůhové[2] a Miloše Hořejše[3] a na diplomovou práci Michala Kurze.[4]

Výklad zaměřený na konkrétní místa a projekty – nábřeží, ulice i jednotlivé významné domy – v knize zcela dominuje. Ukazuje se tak Biegelova hluboká a detailní znalost vývoje historického centra Prahy. Hlavním deficitem jeho pojetí tématu je naopak chybějící

---

1 Françoise Choay, *L'urbanisme, utopie et réalités. Une anthologie*, Paris 1965.

2 Klára Brůhová, *Praha nepostavená*, Praha 2017.

3 Miloš Hořejš, *Protektorátní Praha jako nacistické město. Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu*, Praha 2013.

4 Michal Kurz, *Za novou Prahu! Tradice, vize a budování (obrazu) města po roce 1945*, Diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2015.

kontext analogického vývoje jinde. Tak, jak Biegel pražský příběh vypráví, to téměř vypadá, že intelektuální základ památkové péče zde vznikal zcela svébytně, jakoby bez vlivů okolního světa. Tak tomu zcela jistě nebylo, a i pokud by byl pražský vývoj zcela unikátní, dokázalo by to také až srovnání s vývojem v jiných českých a evropských městech. Zcela marginální zmínky o Vídni nebo Paříži tu zaznívají pouze z pera citovaných dobových aktérů.

Když pak autor obsáhle cituje text třiatřicetileté Renáty Tyršové z roku 1887, „první skutečný manifest ochránců historické Prahy a ideový základ, od něhož se budou odvíjet všechny další pokusy o záchranu historického města", nepokusí se ani naznačit, odkud Tyršová při psaní tohoto „přelomového" textu mohla čerpat. Když autorka mluví o tom, že město máme „posuzovati podle zákonů kompozice malebné, sdružené se zvláštnostmi účinku krajinářského", čerpá přímo ze starší anglické estetiky picturesque, z romantické tradice, anebo jako informovaná intelektuálka své doby reflektuje některou tehdy aktuální debatu, vedenou v tehdejší metropoli Vídni?

Dějiny debat o stavebním dědictví v jednom konkrétním městě jsou neoddělitelně propojené s dějinami uvažování o městském prostoru vůbec. Sledujeme tu de facto vznik památkové péče jako takové, od prvních občasných kampaní v tisku přes vymezení památkových hodnot v jednotlivých městských plánech po jejich právní artikulaci v prvním památkovém zákoně (1958) a nakonec vyhlášení pražské památkové rezervace (1970), kterým Biegel příběh končí. Skončit vyprávění právě v tomto bodě, kdy památkářský přístup završil své dekády trvajících snahy, je pochopitelná volba. „Bouře [z titulu knihy] ustala", píše Biegel. Dnes víme, že období klidu, které následovalo, mělo více co do činění s politickou a ekonomickou stagnací normalizace. Tento historický souběh ale bohužel podpořil rozšířené vnímání památkové péče jako snahy zastavit čas a mohl by skoro dát zapomenout na to, jak myšlenkově progresivní původně boj o záchranu historického dědictví byl. V nedávno česky vydané publikaci připomíná Jorge Otero-Pailos,[5] jak na přelomu 19. a 20. století intelektuálové z okruhu Vídeňské školy zaváděli do

5 Pavla Melková – Jorge Otero-Pailos, *Živá památka*, (ed.) táž, Praha 2022.

té doby velmi nesamozřejmé myšlenkové koncepty. Museli najít nové pojmy (například „památková rezervace"), vysvětlit je širšímu publiku a vyzkoušet je ve veřejných debatách. Pak teprve tyto pojmy pomalu vstoupily do širšího povědomí, a nakonec i do platné legislativy, která památkovou ochranu urbanistických celků definuje jako celospolečenský zájem. K formování smyslu pro hodnotu historického města přitom napomáhaly i další obory, výtvarné umění a literatura – k nejvýmluvnějším a nejostřejším kritikům asanačního plánu ostatně patřili spisovatelé Jan Neruda a Vilém Mrštík, autor zásadního manifestu *Bestia triumphans* z roku 1899. Celý příběh myšlenkové geneze ochrany historického města jako celku je v celém Biegelově vyprávění sice stále přítomný, ale spíše rozptýleně.

Jednu věc ale kniha *Město v bouři* dokládá přesvědčivě, totiž že památková péče byla vždy úzce spojena s aktivismem. Pro vědce, pro něž je zavedeným způsobem práce zkoumat problémy z odstupu a kriticky zpochybňovat zavedené koncepty, bylo, jak vidíme, od počátku běžné komunikovat jednoduššími prostředky se širší veřejností v případě, že byl sám předmět jejich zájmu fyzicky ohrožen. Vědecký a aktivistický přístup se vzájemně stimulují, zároveň však mezi nimi panuje určité napětí. Něco z toho platí i pro samotný Biegelův text. Ten nás nenechává na pochybách, na které straně v dobových sporech by autor stál. Bez uvozovek přitom někdy přejímá i emotivně zabarvený slovník svých předchůdců, třeba když opakovaně mluví o „zápasu o historické město". To není nutně chyba: angažovaný jazyk je živý a čtenáře vtahuje i do dávno zapomenutých sporů.

Nejen díky svému rozsahu je kniha *Město v bouři* velkým příspěvkem k poznání dějin Prahy. Bylo by skvělé, kdyby mohlo následovat její pokračování, které by zmapovalo dějiny pražské městské památkové rezervace od jejího vyhlášení do současnosti. Došlo by tak i na možné negativní konsekvence způsobu uplatňování zavedené památkové ochrany, které Biegel zmiňuje v úplném závěru.

Ondřej Hojda

Jan Štemberk – Ivan Jakubec, HOTEL ALCRON. K DĚJINÁM SYMBOLU ČESKÉHO A ČESKOSLOVENSKÉHO HOTELNICTVÍ, Karolinum, Praha 2022, 160 stran.

Hotel Alcron: „Luxusní hotel prvního řádu", „symbol dokonalého provedení", „středisko nejlepší společnosti", „Alcron – vedoucí hotel ČSR". A tak bychom mohli pokračovat dál a dál. Termín „Hotel Alcron" se v československé, potažmo české společnosti stal zárukou nadstandardních služeb a excelentního pohoštění. Poobědvat v Alcronu, zatančit si jazz, poslechnout si operu nebo se setkat tváří v tvář s domácími i zahraničními hvězdami filmového plátna, umělci, politiky i členy panovnických rodů z celého světa.

Publikace *Hotel Alcron. K dějinám symbolu českého a československého hotelnictví* si již ve svém úvodu pevně vytyčuje záměr „sledovat vývoj hotelu od jeho počátků až do doby přelomu 20. a 21. století" (s. 7). A jak vidno, tuto původní ideu se autorům, doc. Janu Štemberkovi, znalci problematiky dějin dopravy a cestovního ruchu 19. a 20. století, a prof. Ivanu Jakubcovi, řediteli Ústavu hospodářských a sociálních dějin a odborníkovi na hospodářské dějiny 18.–20. století, techniky, dopravy, obchodu a cestovního ruchu, podařilo dokonale dovést až do zdárného konce. V jednotlivých ucelených kapitolách postihují autoři samotný fenomén poskytování hotelových služeb v Evropě i meziválečné Praze, věnují se postavě zakladatele symbolu československého hoteliérského luxusu, Ing. Aloisi Kroftovi, podnikateli, architektovi, staviteli i prvnímu řediteli hotelu v jedné osobě. Jak již název napovídá, v knize se rozplétají osudy pražského hotelu Alcron v průběhu významných historických epoch československé, respektive české historie. Sleduje se tu příběh mezinárodně proslulého hotelového zařízení, započatý v březnu roku 1929, procházející obdobím druhé republiky a nacistické okupace, s nadějí v lepší zítřky v poválečném období třetí republiky a znovu pak dalším údobím v letech komunistické nesvobody až do „turbulentní doby devadesátých let" s překlenutím mezníku 20. a 21. století.

První kapitola je věnována fenoménu hoteliérství, respektive historii poskytování restauračních a ubytovacích služeb v prostředí českých zemí od 11. století do současnosti. V této kapitole je vytyčena

charakteristika samotného slova „hotel“, vývoj v chápání tohoto pojmu, jakož i pevné rozlišení vztahu dvojice výrazů „hostinec“ – „hotel“. Hostinec, v dřívějších pramenech označovaný též jako krčma, nabízel poutníkům a cestovatelům možnost odpočinku a občerstvení, stejně jako prostor pro přenocování, setkávání s přáteli a známými, sjednávání dohod a obchodů i předávání novinek z domácího prostředí i ciziny. S postupným rozvojem cestování v 18. a 19. století však dosavadní kapacity a kvality služeb původních hostinců přestávají náporu tehdejších turistů dostačovat. Do popředí se tak dostávají nové podniky, nabízející vyšší komfort a kvalitu poskytovaných služeb, které by mohly dostát nárokům pro zajištění pohodlí turistů zejména z vyšších společenských tříd – tzv. hotely, původně podle francouzského výrazu hôtel, ve významu „honosný palác či velký či dům sloužící veřejným účelům“ (s. 12).

Prvním hotelem ve střední Evropě byl pravděpodobně hotel Badischer Hof v Baden-Badenu, uvedený do provozu roku 1807, který mohl nabídnout více než 100 pokojů. Během 19. a počátku 20. století se hotely neustále proměňují, zvětšují, inovují, nabízejí zbrusu nové technické vymoženosti a zajišťují komfort na takové úrovni, aby z něj host odjížděl maximálně spokojen a s nezapomenutelným zážitkem. Zároveň se navyšuje i kapacita nabízených lůžek a pokojů, vedle hotelů se začínají objevovat i tzv. „grandhotely“, disponující počtem několika set pokojů, a to zejména v jednotlivých evropských metropolích a lázeňských centrech. Praha se jako lokální metropole habsburského impéria rozhodně nemohla měřit s ostatními evropskými hlavními městy, ve kterých se návštěvníkům otevírala možnost ubytovat se v podnicích s několika sty i tisíci lůžky, avšak přesto se i v Praze setkáváme s několika luxusními podniky, a mezi nimi v prvé řadě dominoval právě hotel Alcron.

Samotná výstavba nových moderních hotelů, které by alespoň v jisté míře mohly naplňovat evropské standardy, se však pojí až s meziválečným obdobím. Do té doby Praha poskytovala návštěvníkům pouze ubytování nižší kvality a nižší komfort. Jen v letech 1918–1926 bylo v Praze vybudováno osm nových moderních hotelových zařízení, takže v roce 1927 se Praha podle statistických údajů mohla pochlubit kapacitou 3 280 pokojů s 5 000 lůžky. Kromě hotelu Alcron zmiňme namátkou například Grandhotel Steiner,

Grandhotel Šroubek, hotel Wilson či hotel Esplanade. O jejich založení a budoucích osudech pojednává kapitola nazvaná *Vývoj hotelnictví v meziválečné Praze*. Text příjemně osvěžují přílohy v podobě osmi ukázek z menu Grandhotelu Šroubek. Najdeme zde pokrmy od těch spíše méně náročných na přípravu, zároveň však dobře cenově dostupných, až po jídla světově proslulá (zejména francouzská).

Následující samostatná kapitola je věnována osobnosti zakladatele hotelu Alcron, Ing. Aloisi Kroftovi. Podrobné a obsáhlé pasáže dokumentují jeho osobní i profesní život od narození v malé vesničce Holovousy na severu Plzeňska přes získávání prvních zkušeností a praxí u pražských stavitelů a stavebních firem a popisují také jeho tři manželství. Text se však soustředí hlavně na jeho stavitelskou a podnikatelskou dráhu. Dne 12. června 1918 Ing. Alois Krofta získal stavitelskou licenci a mohl si otevřít vlastní stavitelskou kancelář. Po vzniku Československé republiky zažíval až do poloviny třicátých let „stavitelský boom" (s. 24). Po sérii obytných novoklasicistních a kubistických domů v Bubenči přicházejí na řadu administrativní budovy a zejména pak několik luxusních hotelových komplexů.

Po těchto úvodních kapitolách směřují autoři k hlavnímu tématu knihy, historii hotelu Alcron ve Štěpánské ulici na Novém Městě, který byl postaven v letech 1930–1932. Na stránkách celkem sedmi, respektive osmi rozsáhlých (a dlužno říci, že velmi zevrubně, ba přímo vyčerpávajícím způsobem pojatých) kapitol se autoři věnují těžkostem, jež byly spojeny se samotným povolením zahájení stavby a získáním koncese pro nový hotel. Slavnostního otevření hotelu dne 8. dubna 1932 se měl zúčastnit i tehdejší ministr zahraničních věcí Edvard Beneš. „Velkohotel" Alcron nabízel návštěvníkům kapacitu 200 pokojů, z nichž většinu představovaly tzv. „jednoduché apartmány", samozřejmostí byly ale i prostory ještě komfortnější a honosnější, tzv. „knížecí apartmány". Interiéry byly zařízeny ve stylu art deco, ubytovaní hosté mohli využívat prostory rozlehlé jídelny, zimní zahrady, konferenčního sálu, salonu a baru, který se stal dějištěm proslulých, každodenně pořádaných „coctailparty". Propagační aktivity a reklamní kampaně, které měly do Alcronu přilákat návštěvníky nejen ze zahraničí, ale i z Československa, Pražany

nevyjímaje, byly nápadité a rozmanité. Kromě tradiční propagace v novinovém zpravodajství a reklamních plakátech v časopisech se osvědčily zejména akce pořádané pro širokou veřejnost – od hudebních večerů a koncertů přes silvestrovské party i koktejlové soutěže až po společenské plesy a karnevaly. Těchto večírků a společenských událostí se v Alcronu účastnila řada slavných osobností – čeští i zahraniční filmoví tvůrci a režiséři, herci, sportovci, umělci a módní návrháři, ale i politici, diplomaté, ba dokonce členové panovnických rodů z celého světa. Hosty hotelu se tak stali například jugoslávský premiér Milan Stojadinović, generál Douglas MacArthur, habešský diplomat Ephrem Tuvolde Nelsden, maharádža Navab Sejd z Rampuru, siamský král Rama VII. Pradjadhipok nebo rumunský král Carol II., ale i třeba též neblaze proslulý britský lord Walter Runciman v létě 1938.

V následující válečné a poválečné komunistické éře se charakter návštěvníků od doby meziválečné jako by vůbec neodlišoval. Hotel Alcron mohl ze svého výsadního postavení znamenitě těžit, a tak se stal vyhledávaným ubytovacím zařízením pro nacistické pohlaváry a později i pro příslušníky zahraničních delegací východního bloku. Ve výsledku tak kolorit návštěvníků zůstával stále totožný, proměnily se pouze domovské destinace, odkud zejména v prvních letech po zahájení války a poté v prvních desetiletích po nástupu komunismu návštěvníci přicházeli.

V době protektorátní se hotel Alcron svým přepychem a technickou dokonalostí právem zařadil do té nejvyšší kategorie ubytovacích zařízení a jen on mohl požívat reputace „nejluxusnějšího a moderně vybaveného podniku“ (s. 58). Během německé okupace byl dějištěm slavnostních obědů i večeří, jež zde byly organizovány pro říšské Němce, německé příslušníky v protektorátu i pro představitele české protektorátní společnosti, ale stal se také sídlem elitních německých prominentů a zástupců Říše. Právě častá přítomnost německých politických elit byla s největší pravděpodobností důvodem, že Alois Krofta mohl i ve válečné době svůj hotel provozovat na tak špičkové úrovni.

Po osvobození Prahy se hotel Alcron stal pro svou reputaci a reprezentativnost příhodným prostorem pro politická jednání představitelů československých úřadů i mezinárodních misí, mezi nimiž

postupem času začínali dominovat zejména politici ze Sovětského svazu. Po znárodnění hotelu v březnu 1948 se po jistou dobu dokonce uvažovalo, že by byl Alcron vyčleněn pouze pro vládní hosty a politické delegace, z ekonomických důvodů se to však nakonec neuskutečnilo. Po nevyhnutelném znárodnění byl hotel Alcron včleněn do pražského komunálního podniku Hotely a restaurace hl. m. Prahy a byl mu přidělen národní správce. I přes veškeré negativní aspekty, které s sebou změna politických poměrů v zemi a úpadek návštěvnosti přinášely, si hotel Alcron během celé doby své existence udržel mezi pražskými hotelovými podniky své výsadní a reprezentativní postavení.

Nicméně bylo nutné přizpůsobit nabídku a kapacitu ubytovacích prostor poptávce, která se stále zvyšovala, zejména v souvislosti s rozvojem cestovního ruchu ve druhé polovině šedesátých let. Přestože bylo v padesátých a šedesátých letech v Praze vybudováno množství nových hotelů a interhotelů, kapacita ani zdaleka nedostačovala náporu zahraničních turistů, kteří pro československou ekonomiku znamenali též velmi potřebný zdroj zahraniční devizové měny. Starší hotely z doby meziválečné, tedy i hotel Alcron, byly většinou za plného provozu rekonstruovány a modernizovány.

Ani tomuto hotelu se však nepřízeň doby nevyhnula. Se snižujícím se počtem hostů, a naopak zvyšujícími se cenami za poskytované služby, s postupným odchodem zkušeného a špičkově vyškoleného personálu a se zhoršujícím se stavem hotelové budovy bylo ještě před listopadovými událostmi roku 1989 rozhodnuto o jeho uzavření, a to k 31. prosinci 1990. Téměř po celé období devadesátých let byl potom hotel Alcron kvůli vlekoucím se restitučním sporům o dědictví mezi poslední manželkou Aloise Krofty a jeho dvěma dcerami z předchozího manželství uzavřen. V roce 1995 jej restituentky prodaly rakouské společnosti CROWN WSF Co., která zahájila rozsáhlou rekonstrukci exteriérů i interiérů budovy, ovšem s respektem k původnímu zařízení ve stylu art deco. Slavnostní zahájení provozu hotelu Alcron po rekonstrukci proběhlo 23. září 1998 a od doby svého otevření se Alcron díky perfektní součinnosti svých pracovníků, usilujících o naplnění původní zakladatelské ideje prezentace „fantastických služeb vysoké kvality“, těší opět vysoké popularitě a návštěvnosti.

Poslední kapitola je věnována reflexi hotelu Alcron v literatuře a na divadle, ve filmu a ve výtvarném umění. V příloze publikace je kromě anglického resumé i výběrový soupis významných návštěvníků hotelového provozu během 20. a 21. století, seznam použitých pramenů a literatury, výčet vyobrazení a na závěr i krátké medailonky obou tvůrců této vydařené monografie.

Závěrem lze říci, že hotel Alcron měl vlastně obrovské štěstí. Nelze pominout zřetelnou paralelu tohoto podniku, do něhož v době meziválečné proudily davy turistů i místních, s osudy havlovského areálu na Barrandovských terasách. Jen namátkou lze vybrat několik shodných rysů – lukrativní, dobře dostupná lokalita, výtečné jídlo, špičková obsluha, záře a lesk reflektorů, taneční večery, kulturní zážitky a v neposlední řadě i již mnohokrát zmíněná častá návštěvnost herců a hereček, hudebníků a dalších umělců i politiků přímo na dosah „obyčejných lidí".

Při pohledu na značné množství zpracovaných pramenů obsažených v rozličných fondech řady archivních institucí lze jen s obdivem zkonstatovat neuvěřitelnou mravenčí a heuristickou práci při jejich shromažďování, navíc s ohledem na jejich roztříštěnost a nedokonalé zachování v jednotlivých archivních fondech, na což se poukazuje již v úvodu publikace. Tím více je třeba ocenit tuto takřka až detektivní práci, přičemž je naprosto zřetelná snaha zužitkovat všechny získané informace co možná nejefektivněji. V této souvislosti je nutné zmínit, že tematicky a informačně se jedná o vpravdě nabitou monografii, místy možná až s přemírou informací. Text se proto může zdát částečně nepřehledný, jedna informace střídá druhou a v některých úsecích se čtenář může při čtení ztrácet. Zlepšení přehlednosti by patrně bylo pomohlo vícečetné členění do jednotlivých tematických odstavců pomocí víceúrovňových názvů a podnadpisů. Tyto drobné výhrady ale nic nemění na skutečnosti, že se jedná o velice zdařilou a informačně naprosto vyčerpávajícím způsobem naplněnou publikaci.

Jaroslava Veselá

Jakub Šlouf, PRAHA V ČERVNU 1953. DĚLNICKÁ REVOLTA PROTI MĚNOVÉ REFORMĚ, VYJEDNÁVÁNÍ V TOVÁRNÁCH A STRUKTURÁLNÍ PROMĚNA DĚLNICKÉ TŘÍDY, Academia – Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2021, 214 stran.

Měnová reforma z června 1953 a reakce společnosti na ni patří nepochybně k pozoruhodným kapitolám české moderní historie. Zatímco bouřlivé události v Plzni jsou známé i široké veřejnosti, dělnické protesty ve velkých pražských průmyslových podnicích patřily dosud k bílým místům našich dějin. Zpracování tohoto tématu se ujal Jakub Šlouf, autor obsáhlé monografie o plzeňské revoltě i několika dílčích studií k této problematice.

V první kapitole, *Dlouhodobé předpoklady revolty*, autor ve výstižné zkratce představuje kontext událostí – úmrtí Stalina a Gottwalda a nástupnické mocenské boje v situaci, kdy se členská základna ani organizační struktura KSČ dosud nevzpamatovaly z otřesu, který způsobil pád Rudolfa Slánského. Dále poukazuje na specifické a do značné míry autonomní postavení pražského krajského sekretariátu KSČ, jehož nejvýznamnější oporu tvořily velké průmyslové podniky ve Vysočanech. Na území Prahy 11 sídlilo celkem 49 průmyslových závodů, z nichž nejvýznamnější byly ČKD Stalingrad (14 000 zaměstnanců), ČKD Sokolovo (8 000), Automobilové závody Klementa Gottwalda (5 000) a Aero Vysočany (4 000). Dělníci z těchto závodů představovali pro KSČ největší a snadno mobilizovatelnou masu stoupenců, jak se ukázalo zvláště v únoru 1948. Stranické struktury těchto podniků byly sice formálně podřízeny Obvodnímu výboru KSČ Prahy 9, ale vystupovaly značně sebevědomě a se svými požadavky se často obracely přímo na krajský či ústřední sekretariát. Vysoké sebevědomí pracovníků těchto podniků se ukazovalo i při tvrdém vyjednávání ve věci mezd či sociálních požadavků, kdy nezřídka docházelo i ke stávkám, které dělníci považovali za běžný nástroj komunikace s vedením. Při popisu předehry konfliktu Šlouf popisuje technický průběh měnové reformy, kde poukazuje na lživost oficiálního (a paradoxně dodnes přijímaného) narativu komunistické propagandy, která reformu charakterizovala

jako útok na zbytky buržoazie. Ve skutečnosti reforma zásadním způsobem poškodila i průmyslové dělnictvo, které bylo zrušením přídělového systému s přídavkovými lístky pro těžce pracující zbaveno možnosti nákupu za nízké regulované ceny a často připraveno o vysoké úspory ze svých výrazně nadprůměrných příjmů.

V další kapitole, nazvané *Pražská revolta,* Šlouf popisuje vznik a průběh stávky v ČKD Stalingrad, v Aeru Vysočany, v Automobilových závodech Klementa Gottwalda Vysočany, v Orlu Hloubětín a v Tesle, závodu Julia Fučíka Hloubětín. Detailní pozornost je věnována zvláště prvnímu z těchto podniků, který byl centrem nepokojů. Ke vzniku nepokojů přispělo i organizační nezvládnutí výměny peněz, kdy mnozí dělníci zůstali bez možnosti nákupu potravin či jízdenek na dopravu. Po počátečním pokusu nejradikálnějších dělníků uspořádat pochod na Hrad, který měl podle autora potenciál zásadním způsobem otřást stávajícím režimem, se podařilo stávkující zpacifikovat vystoupením ministra těžkého průmyslu i sérií účinných protiopatření. Během odpolední směny se pak již situace téměř normalizovala.

Ve třetí kapitole, *Důsledky revolty*, se autor věnuje represím i obranným strategiím. Ke konci června pražské krajské velitelství StB evidovalo zatčení 115 osob v souvislosti s měnovou reformou, z nichž 89 pocházelo z řad zaměstnanců výše uvedených pěti podniků. Většina zadržených (62) byla po výslechu propuštěna. Pracovní kolektivy někdy zatýkání bránily shromážděními, hrozbou stávek či poukazem na nepostradatelnost zatčených. Nechuť k persekuci dělníků se projevovala i v bezpečnostních složkách. Státní bezpečnost podala trestní oznámení na 44 osob, z nichž 12 osob bylo z vazby propuštěno bez dalšího stíhání a jen na zbytek podala prokuratura žalobu. Proti demonstrantům z Prahy 9 následně proběhlo šest procesů před Lidovým soudem trestním v Praze, z toho čtyři skupinové. Na rozdíl od Plzně, kde došlo k sérii procesů s tvrdými tresty bezprostředně po nepokojích v červenci 1953, se v Praze soudní líčení konala až od září 1953 do října 1954. Celkem bylo odsouzeno 24 osob k souhrnnému nepodmíněnému trestu odnětí svobody na 13 let, v průměru tedy 6,5 měsíce na osobu. Tři obžalovaní si vyslechli odsouzení k trestu podmíněnému a pět bylo žaloby zproštěno. Trestní řízení měla samozřejmě pro zatčené i další neblahé důsledky – ztrátu zaměstnání, povinnost hradit náklady soudního jednání,

stigmatizaci ve společnosti. Mnoho účastníků bylo postiženo i mimosoudně – stávkujícím byly strženy dva dny dovolené, mnozí byli vyloučení z ROH či přeřazeni na horší práci. Rozsáhlé čistky postihly místní organizace KSČ na Praze 9, z nichž bylo do listopadu 1953 vyloučeno a vyškrtnuto skoro 700 většinou předúnorových členů.

Poslední kapitola, nazvaná *Teze k obecnější situaci v továrnách*, se věnuje několika otázkám. První je struktura revoltujících zaměstnanců. Autor zde analyzuje skupinu všech 92 zatčených StB, přičemž ale poukazuje na hranice svého výzkumu. Důležitým faktem je totiž to, že v naprosté většině případů nedošlo, na rozdíl od Plzně, k zadržení při nepokojích, ale až po nich na základě udání vedoucích pracovníků a stranických či odborových funkcionářů, kteří do tohoto výběru promítali své osobní sympatie či antipatie. Do této skupiny se tak dostala řada „potížistů" různého druhu. Ze zadržených tvořili čtyři pětiny dělníci (před únorem 1948 z nich bylo dělníky jen 35 %), zbytek představovalo úřednictvo. Tento fakt ukazuje zásadní změnu průmyslového dělnictva, která problematizovala, marxisticky řečeno, samotnou podstatu dělnické třídy. Poukazuje také na fakt, že vedle nátlaku přilákaly některé „nové" dělníky i vysoké mzdy, nastartování nové kariéry či vylepšení kádrového profilu pro svou rodinu. Někteří z nich se postupně díky svým schopnostem či vzdělání dostávali na vyšší pozice. Autor analýzu doplňuje přehlednými tabulkami i popisy příběhů některých protagonistů. Ve statistickém souboru představují vedle komunistů (5 osob) velkou a zajímavou skupinu komunisté bývalí (23), z nichž někteří opustili stranické řady pro razantní „obranu práv pracujících", jak autor demonstruje na konkrétních případech.

V podkapitole *Dlouhodobé důsledky kulturní interakce v továrnách* se Šlouf věnuje obecnějším otázkám proměny dělnictva. Poukazuje na paradox, kdy KSČ po únoru 1948 tlačila desetitisíce příslušníků nedělnických profesí k přechodu k manuální práci v těžkém průmyslu, mimo jiné proto, aby je převychovala pro účely nové společnosti. Noví zaměstnanci však přinášeli do továren zkušenosti z jiných prostředí, které přispívaly ke kritičtějšímu pohledu dělnictva na sociální a politické poměry. Dokládá, jak po červnových událostech poklesla důvěra k oficiálním médiím, kdy kupříkladu odběr *Rudého práva* v devátém pražském obvodu klesl o čtvrtinu. Jistě kuriózním

pramenem, jehož edici autor přináší a který analyzuje, je pak sbírka nápisů na zdech toalet v ČKD Stalingrad z května 1952.

V sumarizujícím *Závěru* autor konstatuje, že do vysočanské revolty se zapojilo tím či oním způsobem asi dvacet tisíc zaměstnanců minimálně formou stávky, která pak vyvrcholila živelně svolanými schůzemi. Díky tomu, že protesty v podstatě neopustily brány továren, se konflikt vyvíjel zcela jinak než v Plzni. Přes celkové pobouření z reformy si dělníci vybrali za hlavní téma protestu dílčí mzdové otázky – chybně vyplacené a zdaněné květnové zálohy. Pro podnikové, stranické a bezpečnostní orgány tak bylo obtížné protest odmítnout. Vedení strany proto bylo nucené vyjednávat a část požadavků splnit. Stranické a odborové orgány následně začaly v mnohem větší míře sporné otázky s dělníky projednávat, i když zastavení práce zůstalo i nadále poměrně běžně užívaným a tolerovaným nástrojem řešení pracovněprávních vztahů. Stranické vedení pak od podzimu 1953 věnovalo zvýšenou pozornost růstu životní úrovně obyvatelstva. Pro komunistické vedení bylo přiznání autentických dělnických protestů nepřijatelné, a tak byly popsány jako „spiknutí maloburžoazie", která svedla část dělnictva. Toto vedení pak považovalo za nebezpečné zvláště takové bývalé příslušníky „maloburžoazie", kteří v nových podmínkách zastávali odborové, hospodářské či stranické funkce. Obava z ideové konkurence v dělnickém prostředí pak podle autora následně vedla k řadě procesů s bývalými sociálními demokraty. Pražskou revoltu Šlouf nepovažuje za protirežimní vystoupení, ale za spor pracovněprávního typu, při kterém továrny fungovaly jako fungující sociální organismy, které se nerozštěpily na vedení a zaměstnance. Řada představitelů obou skupin se snažila o dialog a předcházení eskalace násilí. Zcela bez zábran však protestující i fyzicky útočili na osoby přicházející zvenku, ať už šlo o stranické funkcionáře či tajné policisty. Tento vzorec jednání vycházel z dělnických tradic obrany továren před stávkokazy a provokatéry.

Autor vedle fondů centrální provenience uložených v Archivu bezpečnostních složek ve své práci vycházel zvláště z písemností fondů Komunistická strana Československa – obvodní výbor Praha 9 (1948–1982) a Okresní (Lidový) soud trestní Praha (1949–1960), jež jsou uloženy v Archivu hlavního města Prahy. Bohužel v případě posledního fondu nevěnoval heuristice dostatečnou pozornost.

Celkově totiž u tohoto soudu neproběhlo šest procesů[1] proti demonstrantům z Prahy 9, ale devět, takže skutečná pramenná základna je o polovinu větší.[2] Mimo Prahu 9 pak zachycuje analogickou revoltu v Tesle Strašnice spis další.[3] U Lidového soudu trestního dále proběhlo sedm procesů, které se netýkaly revolty v továrnách, ale zajímavým způsobem dokreslují reakci na měnovou reformě v Praze.[4] Dalším dílčím nedostatkem je pak nepochybně forma některých citací spisů tohoto soudu.[5]

Přes uvedené dílčí výhrady je nesporné, že monografie Jakuba Šloufa je velmi přínosnou prací, posunující historické poznání výrazným způsobem vpřed.

Jan Ryba

Jitka Schůtová, ZAPOMENUTÝ MUŽ. TOMÁŠ ČERNÝ VE SBÍRCE ODDĚLENÍ DĚJIN TĚLESNÉ VÝCHOVY A SPORTU NÁRODNÍHO MUZEA, Národní muzeum, Praha 2022, 194 stran.

Monografie Jitky Schůtové se snaží přiblížit osobnost pražského starosty Tomáše Černého, který stál v čele hlavního města v letech

1 Jeden ze soudních spisů (2 T 139/53) neměl autor k dispozici. Spis byl totiž při obnově procesu na počátku sedmdesátých let priorován ke spisu Obvodního soudu pro Prahu 9 (sp. zn. 1 T 18/70), a je tedy v Archivu hlavního města Prahy uložen pod novou spisovou značkou.

2 Ve všech případech jsou spisy součástí rehabilitačních spisů Obvodního soudu pro Prahu 2. Dva se týkají revolty v ČKD Stalingrad: sp. zn. 2 Rt 557/91 (5 T 503/53) – Miloslav Doubek; sp. zn. 2 Rt 854/91 (2 T 132/54) – Jan Liška a jeden v Tesle Hloubětín: sp. zn. 2 Rt 383/91 (2 T 116/53) – Rudolf Klouček.

3 Obvodní soud pro Prahu 2, sp. zn. 2 Rt 721/91 (7 T 673/53) – Václav Axler a Filip Fedorovič Serpionov.

4 Rehabilitační spisy Obvodního soudu pro Prahu 2, sp. zn. 2 Rt 54/90; sp. zn. 2 Rt 202/90; sp. zn. 2 Rt 460/91; sp. zn. 2 Rt 543/91; sp. zn. 2 Rt 544/91; sp. zn. 2 Rt 558/91; sp. zn. 2 Rt 1066/91.

5 Z pěti spisů jsou jen dva citovány správně: sp. zn. 2 T 140/53 a sp. zn. 2 T 111/54. Další tři jsou dnes priory rehabilitačních spisů Obvodního soudu pro Prahu 2, sp. zn. 2 Rt 542/91 (2 T 113/53); sp. zn. 2 Rt 606/91 (5 T 622/53) a sp. zn. 4 Rt 250/93 (2 T 62/54).

1882–1885. Významný právník a politik se českého veřejného života účastnil téměř půl století, jako aktivní vlastenec se podílel na vzniku mnoha národních spolků, jimž mimo jiné poskytoval bezplatnou právní pomoc. Černý zásadně ovlivnil zejména počátky Sokola pražského, kdy jednotu zachránil před úpadkem a jeho působení ve funkci sokolského starosty spolek pevně etablovalo do české společnosti. Vedle Jindřicha Fügnera a Miroslava Tyrše byl za svého života považován za nejrespektovanějšího člena prvního českého tělovýchovného spolku. Přesto ve srovnání s nimi není dnes jméno Tomáše Černého v širším veřejném povědomí známé. Autorka si proto klade za cíl připomenout tohoto výjimečného muže nejen v souvislosti se Sokolem pražským, ale pozornost věnuje i Černého politické kariéře, jejímž vrcholem bylo zvolení pražským starostou v roce 1882. Nutno dodat, že v historiografii Prahy Tomáš Černý zapomenut není, naopak jeho funkční období je považováno za přelomové.[1] Nejčastěji bývá tento pražský starosta připomínán v souvislosti s památným projevem o zlaté slovanské Praze, který pronesl během své slavnostní inaugurace a v němž se politicky jasně postavil za národnostní stanovisko. Důsledkem projevu byla dlouholetá absence německých zástupců v obecním zastupitelstvu, kteří se dobrovolně vzdali vlivu na řízení města. Praha zažila za Černého éry také markantní rozvoj v oblasti územního rozšíření města, školství a vodárenství.

Jitka Schůtová pro svou práci vytěžila zejména prameny z Oddělení dějin tělesné výchovy a sportu Národního muzea a fond rodiny Černých v Archivu Národního muzea. Z použitých archivních pramenů vyplývá i obsahové zaměření publikace, v centru autorčina zájmu tak stojí působení Tomáše Černého v Sokole pražském, jeho osobní život, a především vztah s Miroslavem Tyršem. Jádro

1 Úřadování Tomáše Černého ve funkci pražského starosty hodnotí v syntéze dějin hlavního města Václav Ledvinka – Jiří Pešek, *Praha*, Praha 2000, s. 495–511. Politický kontext památného proslovu o zlaté slovanské Praze, který Černý pronesl během své slavnostní instalace, podává Hana Svatošová, *„Zlatá slovanská Praha". Slovanství ve slovech a skutcích pražské obecní samosprávy 1880–1914*, in: *„Slavme slavně slávu Slávóv slavných". Slovanství a česká kultura 19. století*, (edd.) Zdeněk Hojda – Marta Ottlová – Roman Prahl, Praha 2006, s. 160–171.

knihy totiž tvoří edičně zpracovaná korespondence Tomáše Černého s osobnostmi, které Sokol významně ovlivnily – kromě dopisů s Kateřinou Fügnerovou a Renátou Tyršovou zaujímá v edici značný prostor právě písemná komunikace s nejznámějším sokolským představitelem. S Miroslavem Tyršem pojilo Tomáše Černého dlouholeté přátelství, oba se podíleli na vzniku první české tělovýchovné jednoty, Černý byl navíc právním zástupcem, finančním poradcem a rodinným důvěrníkem Kateřiny Fügnerové. Jak vzájemná korespondence dokládá, Černý přenesl určitý pocit zodpovědnosti za rodinu Jindřicha Fügnera i na Miroslava Tyrše, jenž se sedm let po smrti prvního sokolského starosty oženil s jeho dcerou Renátou. Nad svým přítelem držel Černý ochrannou ruku při občasných konfliktech a nedorozuměních se členy Sokola pražského, včetně snahy urovnat Tyršovo nařčení z plagiátorství a vyřizování urgencí slíbeného odevzdání Tyršova rukopisu. Pro mnohé čtenáře bude z celé publikace možná nejpřekvapivějším zjištěním právě odhalení Tyršova komplikovaného charakteru – proslulý sokol je dodnes českou veřejností vnímán téměř oslavně, v korespondenci se svým ochráncem si ale velmi stěžuje na nedostatečné uznání své osoby, žádá protekci, přímluvy, a dokonce finanční ohodnocení za práci, kterou přitom nevykonával zcela řádně. Tomáš Černý měl pro slabosti druhých pochopení, neodsuzoval je a Tyrš toho velice využíval. Do popředí vystupují také informace o duševním zdraví Tyrše, který trpěl nervovou labilitou a psychickými problémy. Na místy až intimní Tyršovy zpovědi o vlastním mentálním stavu, na jeho úvahy o sebevraždě, ale také stížnosti na malé ocenění vlastní práce reagoval Tomáš Černý vlídně a s porozuměním. Jeho odpovědi jsou ovšem v porovnání s Tyršovými nářky výrazně stručnější a také se jich mnohem méně dochovalo. Celkem logicky se tak do knihy promítl důraz na osobnost Miroslava Tyrše, který se stává takřka jejím hlavním tématem.

Paradoxně více o Tomáši Černém vypovídají dopisy, které věnoval vdově a dceři Jindřicha Fügnera. Zejména v komunikaci s Renátou Tyršovou pražský starosta odkrýval své názory na společenské dění.[2]

2 Černý se například označuje za životem vycepovaného právníka, který nerozumí malichernosti univerzitních profesorů ve sporu o pravost Rukopisů (s. 160). V dalším dopise vysvětluje záměry pražské obce v oblasti asanace

Zajímavá je také korespondence, již odstupující starosta Sokola vedl se členy jednoty, aby ozřejmil důvody své rezignace. Když Tomáš Černý vysvětluje, že chce věnovat všechnu svou sílu a pozornost správě „veliké a vynikající" Prahy, v jejímž řádném a svědomitém plnění spatřuje i obrovskou vlasteneckou povinnost, lze snáze pochopit, proč byl v čele královského hlavního města tak úspěšný.

Edičně zpracované korespondenci předchází úvodní studie o Tomáši Černém, která je rozdělena do několika podkapitol. Ty přinášejí řadu nových životopisných informací o pražském starostovi. Jitka Schůtová jeho osobní život velmi dobře zpracovala a heuristicky rozsáhle vytěžila rodinný archiv Černých uložený v Archivu Národního muzea, který zatím není archivně zpracován. Autorka se zaměřila na nymburské kořeny Tomáše Černého, jeho mládí, počátky profesní kariéry a pozdější rodinné zázemí. Zvláštní pozornost věnovala také zásluhám a vlivu sokolského činovníka na vývoj tohoto tělovýchovného, ale i národně emancipačního spolku, jehož dějiny v druhé polovině 19. století přesvědčivě dokumentuje. Jako mírně problematickou vidím kapitolu věnovanou Černého působení v křesle pražského starosty, která by si zasloužila důslednější redakci. Tvrzení, že funkce pražského starosty byla čestná a bezplatná, není – a to nejen pro éru Tomáše Černého – pravdivé. V textu je také hlavní protagonista často označován za pražského primátora. Tím ale rozhodně nebyl, prvním primátorem hlavního města se stal po vytvoření Velké Prahy až Karel Baxa v roce 1923. Naopak za Tomáše Černého došlo k jiné důležité změně v titulatuře nejvyšší funkce pražské samosprávy. Namísto dosavadního titulu purkmistr začal Černý po zvolení do čela města úředně užívat české označení starosta. Tento fakt Schůtová přitom zmiňuje, ale sama se ho bohužel nedrží. Na publikaci je tak patrné, že autorka dostatečně nevyužila dostupnou pragensiální literaturu (ostatně ji ani neuvádí v poměrně stručném bibliografickém přehledu). Na druhé straně je kniha vybavena bohatou a nadstandardně zpracovanou obrazovou přílohou, v níž je publikováno mnoho unikátních fotografií a archiválií z rodinného archivu Černých.

části Staroměstského náměstí a sděluje svůj záměr prosadit, aby nic cenného nebylo zbouráno (s. 161).

Na závěr je třeba ocenit, že výjimečná osobnost, kterou Tomáš Černý bezesporu byl, je díky monografii Jitky Schůtové představena širší veřejnosti, byť poměrně jednostrannou perspektivou pramenů tělovýchovné povahy (tato skutečnost je upřesněna již v názvu publikace). Autorka, jež působí jako odborná pracovnice v Oddělení dějin tělesné výchovy a sportu Národního muzea, prokázala velmi dobrou znalost svěřeného archivního materiálu a evidentní zaujetí tématem a osobností sokolského a pražského starosty. Černý byl enormně činorodý v podpoře českého veřejného a kulturního života a jako zemský poslanec ovlivňoval i národní politiku. Na komplexnější zpracování svého politického působení, které by ho zasadilo do širšího historického kontextu, však teprve čeká.

Hana Gutová Vobrátilková

Václav Aulický – Jakub Potůček – Rostislav Švácha, ŽIŽKOVSKÁ VĚŽ, Jonathan Livingston – Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury Českého vysokého učení technického v Praze, Praha 2020, 158 stran.

Žižkovská televizní věž nebo správněji televizní vysílač Praha-město vzbuzoval svého času, tedy konkrétně na konci osmdesátých a na počátku devadesátých let minulého století, mimořádně ohnivé diskuze, a tak jsem se jako pamětník na knihu věnovanou této velmi kontroverzní stavbě opravdu těšil. Mé očekávání ještě zvýšilo úvodní slovo od Rostislava Šváchy, které podle mého názoru skvěle vystihuje onu starou podstatu sporu, samozřejmě z pohledu historika architektury, byť reflektujícího společenský kontext celé doby. Švácha navíc v několika slovech načrtává i generační aspekt vztahu k televizní věži, odkazující ke vzpomínkám na dřívější panorama svérázné pražské čtvrti, které stavbou vysílače definitivně vzalo za své. Prostě skvělý úvod do tématu, jež stále vyvolává četné a komplikované otázky, téma, které má potenciál velkého jiskření a překvapivě hlubokých sond až k některým zcela základním hodnotovým otázkám. Nejde přece jen o nějakou ocelovou konstrukci, ale o artefakt,

který se tak či onak nesmazatelně zapsal do života každého Pražana a je průvodcem jeho všedních i svátečních dní.

Jenže po úvodu následuje jedno velké zklamání z dalšího textu knihy, který se ožehavých a potenciálně nesmírně zajímavých společenských souvislostí dotýká jen velmi letmo, a to převážně v rovině osobní dotčenosti spoluautora projektu na televizní věž, jenž má pocit, že vše udělal prostě skvěle, a nechápe, co na tom může někomu vadit. Ale nejprve se musí čtenář prokousat statí autora koncepce knihy Jakuba Potůčka o vývoji televizního vysílání a televizorů prakticky od počátků. Nic proti podobně zaměřenému textu, pokud by kniha o žižkovském vysílači byla tisícistránkovým dílem, pro něž je stavba jen odrazovým můstkem k úvahám o měnící se roli televize ve společnosti a o dalších obecných tématech. Kapitola se koncentruje především na technické změny, celkový kontext je spíše jen zhruba načrtnut, byť se autor alespoň částečně snaží.

Jeho výklad končí zhruba v pozdních čtyřicátých letech, tedy v éře MEVRO (Mezinárodní výstava rozhlasu) a slavného přenosu Všesokolského sletu v roce 1948. Týž autor částečně chronologicky navazuje v následující kapitole, jež je věnována vývoji televizních vysílačů, především na našem území. Začíná ovšem až děním kolem roku 1953, takže přelom čtyřicátých a padesátých let se ve výkladu ztrácí v mlze. Autorova pozornost se soustřeďuje ne zcela překvapivě na ikonickou stavbu televizní věže propojené s hotelem na Ještědu, ale sleduje i další důležité uskutečněné i nerealizované stavby, včetně vysílače v Bratislavě na Kamzíku nebo vysílače v Ostravě-Hošťálkovicích, na jehož projektování se podílel i Václav Aulický, spojený s žižkovskou televizní věží a autor dalších kapitol v recenzované knize.

Obvykle jsem velmi na rozpacích, když historii staveb (nebo souborů staveb) líčí jejich projektanti. Co si budeme nalhávat – může si autor opravdu udržet odstup od svého vlastního nejvýznamnějšího díla, kterým se výrazně zapsal do povědomí společnosti? Může si autor zachovat dostatečný odstup a popřít tak sám sebe? Ve skutečnosti tak vznikají spíše více či méně vášnivé apologie, které nanejvýš kritizují vynucené odchylky od původního projektu. Nejinak to dopadlo u Václava Aulického, když se vyjadřuje o svém opus magnum, tedy televizním vysílači Praha-město. Lze mu to těžko vyčítat, i když alespoň o trochu sebereflexe se pokusit mohl. Raději

se však uchýlil do pro něj bezpečného hájemství čistě technických popisů, jimiž zavaluje nebohého čtenáře s bezmála stejnou zaviloností, s jakou ortodoxní odborníci na militaria chrlí technické parametry letadel či tanků a číselné parametry bojových jednotek. Ale abych autorovi klíčových kapitol knihy nekřivdil – věnuje se i dalším otázkám, především na začátku poměrně důkladně probírá výběr lokalit pro televizní vysílač Praha-město, ale i tento výběr líčí jako především technickou záležitost bez viditelného spojení s politickým a společenským vývojem.

V otázce zvoleného místa výstavby je ovšem autor výjimečně ochoten zapochybovat, zda bylo skutečně zvoleno optimální řešení. Nicméně i když místo v Mahlerových sadech označuje za pouhý kompromis (oproti jím preferovanému prostranství Na Parukářce, jehož využití znemožnily letové koridory z vojenského letiště v Kbelích), projekt samotný, jeho architektonickou koncepci, hájí hrdě se vším všudy a proti všem výtkám. Zasazení do okolní výstavby považuje za citlivé a ani v období stavby tolik diskutovaná otázka zásahu do židovského hřbitova, který byl do značné míry zcela zdevastován, se mu nezdá nijak kontroverzní. Naopak tvrdí, že vzácná památka zůstala zcela nedotčena, a dokonce byla v rámci výstavby vysílače rekonstruována. Řada odborníků zejména z Židovského muzea to ovšem vidí zcela odlišně. Václav Aulický však hřbitovu věnuje pouze půl věty (na s. 91) a zdá se, že rozhořčené protesty ohledně údajné „rekonstrukce“ prakticky vůbec nezaznamenal. Diskuzi na přelomu osmdesátých a devadesátých let tak vnímá především v rovině sporů o možné negativní dopady činnosti vysílače na základě elektromagnetických vln. Ty se však nakonec, jak známo, nepotvrdily.

Jinak je vcelku zjevné, že podstata kritiky vznášené po listopadu 1989 vůči žižkovské televizní věži projektantovi víceméně unikla – opravdu nešlo o to, že by vysílač byl zodpovědný za podobu programu a za ideologické prvky ve vysílání Československé televize. Dráždila, jak ostatně jasně zmiňuje v úvodním slově Rostislav Švácha, samotná stavba, která pro mnoho lidí symbolizovala bezohledné zasahování do struktury a panoramatu města. Aulický dobře ví, že podobné technicistní stavby se s tímto druhem odmítnutí setkávají (sám o tom píše), jenže si odmítá připustit, že ani jemu se

nepovedlo zasadit vysílač dostatečně citlivě do okolního prostředí. A nelze se odvolávat jen na podrážděnou dobovou atmosféru.

Václava Aulického se také evidentně dotkla poznámka historika architektury Zdeňka Lukeše, který kritizoval žižkovský vysílač kvůli nedostatku detailů – hájí se nutným důrazem na aerodynamičnost (a tedy vlastně funkčnost) vysílací věže. Zároveň projektant lituje, že bezprostřední okolí věže se oproti původním předpokladům nestalo jakýmsi centrem pouličního života, které by připomínalo situaci v pařížském Centre Pompidou, a naopak zde vládne mrtvolný klid, narušovaný čas od času jen vandalstvím, které si již vynutilo poměrně razantní změny podoby přízemí celého komplexu. Bohužel tady se sluší připomenout, že Centre Pompidou je v tomto ohledu spíše výjimkou moderního stavebního komplexu než pravidlem.

Z mého hlediska autor do svého textu o žižkovském vysílači poněkud neorganicky přidal pasáž o další své velké realizaci – rekonstrukci rozhledny na Petříně. Musím se přiznat, že jsem tak úplně nepochopil, co tímto přívěskem sleduje. Jde mu o to, že petřínská rozhledna se využívala také jako televizní vysílač? Nebo chce dokázat, že není žádný technicistní barbar a dokáže reflektovat historickou architekturu? Nebo se prostě chce pochlubit, co všechno zanechal světu vůbec a Praze zvlášť?

Ale aby bylo zcela jasno – problémem knihy není subjektivní a apologetický text projektanta. Naopak, kdyby své duchovní dítko haněl, působilo by to poněkud nepatřičně. Navíc jde o mimořádně zajímavou a inspirativní sondu do určitého typu myšlení, které se u nás vyskytuje poměrně často, a rozhodně neškodí, když se s ním veřejnost blíže seznámí a pokusí se pochopit smysl přednášených argumentů a uvědomí si, že někdo může vnímat architektonické dílo především z technického úhlu pohledu a spíše než vzhled ocení neotřelá a inovativní stavební řešení. To, co však knize o televizním vysílači Praha-město zásadně chybí, je pohled z jiné perspektivy. Možností se nabízela celá řady – text sociologa, historika, kulturního antropologa, urbanisty nebo sociálního geografa. Takhle se nemohu zbavit pocitu, že se mi dostalo pouhého střípku mozaiky, s nímž si vlastně nevím rady. To bohužel není v publikacích o stavbách spojených s obdobím před rokem 1989 nebo z divokých devadesátých let výjimkou a zájem čtenářů o tyto artefakty tak

zůstává neprávem výrazně neuspokojen, což samozřejmě považuji za velkou škodu.

Závěrem své recenze chci však ještě vyzdvihnout jednu přednost knihy, a to její výtvarné zpracování. Sám sice neupřednostňuji nestandardní formáty, které se nesnadno ukládají do knihovny, ale musím ocenit lákavý stříbrný přebal i pěkné fonty písma a grafické vnitřní uspořádání knihy, stejně jako řešení vazby knihy. Tady se, myslím, projevuje výtvarný cit, kterým architekti obvykle disponují. Mírnou výtku směřuji jen k jinak velmi atraktivnímu velikostnímu srovnání různých vysílacích věží se siluetou té žižkovské. Nejsem – stejně jako mnozí čtenáři knihy – úplný odborník na siluety zahraničních staveb, a tak mi absence popisků znemožňuje dobrou orientaci. To je však opravdu jen drobnost.

Takže krátký a jasný závěr: prosím vydané texty doplnit o další úhly pohledu, aby si čtenář mohl učinit komplexnější obraz. Žižkovská vysílací věž si podle mého mínění skutečně důkladné zpracování jistě zaslouží.

Martin Franc

Martin Dolejský, KOMUNISTÉ V PRAZE. ČINNOST A POSTAVENÍ KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA VE VELKÉ PRAZE V LETECH 1921 AŽ 1939, Nadace Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, Praha 2022 (= Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 6/2022), 154 stran.

Činností Komunistické strany Československa (dále KSČ) se zabývala řada prací, a přesto dosud chyběl moderní pohled nezatížený ideologickými stereotypy. Publikace je věnována především politice strany na komunální úrovni, jejím záměrům a realizaci politických cílů v jednotlivých obdobích mezi světovými válkami. Důvody tohoto zaměření vysvětluje autor v úvodu, v němž zmiňuje důležitost Prahy jako hlavního města státu, kde sídlila ministerstva, státní orgány a řada institucí a organizací s působením na území celého státu.

Kromě toho byla Praha i důležitým kulturním a hospodářským centrem. Průmyslový pás obklopující městské centrum s centrálními úřady naopak koncentroval množství dělnického obyvatelstva, které bylo velkou oporou KSČ. Zde měla silnou voličskou základnu a také řada jejích příslušníků a zástupců ve volených orgánech pocházela právě z tohoto prostředí. Jádrem práce jsou dějiny komunistické strany na území hlavního města, její politická strategie, předvolební programy a jejich realizace. Pozornost je věnována činnosti komunistů ve volených funkcích na komunální úrovni, personálnímu složení jejich zastupitelského klubu, přičemž jsou zvláště zmiňovány jeho výrazné osobnosti.

Práce je založena na studiu archivních fondů uložených jednak v Národním archivu, kde se nacházejí materiály Ústředního výboru KSČ, jež doplňují zprávy Policejního ředitelství v Praze, jednak v Archivu hlavního města Prahy, kde jsou pro tuto problematiku zásadní dokumenty pražského magistrátu. Informace z těchto fondů byly doplněny fondem Dokumentace uloženým v archivu Ministerstva zahraničních věcí, ve kterém se nacházejí například letáky předvolebních kampaní, ilegální časopisy a jiné podobné materiály. Kvůli konfrontaci s politickými protivníky byl vytěžován i fond Československé sociálněmokratické strany dělnické a České strany národněsocialistické. Z literatury byly použity jak základní práce o politickém a společenském systému meziválečné Československé republiky, tak i díla k historii Prahy, vývoji pražské městské správy a komunální politice v Praze v tomto období vůbec. K doplnění byly použity studie k ekonomickému a sociálnímu aspektu života v Praze, dobový tisk, knižně vydané vzpomínky účastníků či jejich potomků a krásná literatura.

Úvodní kapitoly jsou věnovány sociální a ekonomické situaci v Praze po první světové válce a také složité politické situaci, ve které se město nacházelo a kvůli které muselo řešit řadu problémů souvisejících se vznikem nového státu, kdy se stávalo jeho centrem, a zároveň zde bylo přechodné období vyvolané připojováním příměstských obcí a vznikem Velké Prahy. Zrod nového státu byl spojen s velkými očekáváními, která samozřejmě nemohla být naplněna a frustrace z tíživé situace vedla k radikalizaci části obyvatelstva. V bouřlivé atmosféře krystalizace nové společnosti tak vzniká nová politická strana, která nedůvěřuje nově se rodícímu systému a požaduje

revoluční řešení. Je antisystémová, zaměřená proti současnému stavu státu, ale přesto je jeho součástí. Zde se rodí protiklad radikální revoluční rétoriky a reálné praktické politiky.

Hlavní část práce je věnována KSČ jako součásti politického života Velké Prahy. Je členěna do podkapitol dle jednotlivých volebních období a v každém z těchto časových úseků je nejprve charakterizován příslušný volební program, se kterým komunisté šli do voleb. Pak následuje zhodnocení jejích výsledků jak pro Ústřední zastupitelstvo, tak pro místní samosprávné orgány, postoj při volbách primátora a členů městské rady a konečně činnost v zastupitelstvu v daném časovém období. Komunisté měli silnou volební podporu hlavně v okrajových částech Prahy, a i když po úspěchu ve volbách v roce 1923 došlo k určitému odlivu jak členů, tak voličů, přesto zůstali významnou politickou silou. Komunální orgány a organizovaná shromáždění využívali hlavně jako tribunu pro útoky proti politice ostatních stran na celostátní úrovni, přesto však měli v komunálu řadu silných témat. Hlavním z nich byla bytová otázka a s ní spojená problematika nouzových kolonií. Dalším velkým tématem, na kterém se profilovali, byly otázky spojené se schvalováním rozpočtu, zahraniční půjčky a dále přímé a nepřímé daně a sociální pomoc. Ve třicátých letech k tomu přibyly problémy spojené s hospodářskou krizí. Po nástupu nacismu v sousedním Německu strana opět měnila politiku a soustředila se na vytváření jednotné protifašistické fronty demokratických stran, což jí přineslo určitý příliv hlasů ve volbách v roce 1938. Personální situace v komunistické straně byla pestrá a docházelo i ke generační obměně. Vedle špičkových vysokoškolsky vzdělaných intelektuálů zde působili i lidé z dělnických profesí, které však nebylo radno podceňovat, protože to bývali zkušení politici a často zastávali vysoké funkce v profesních, odborových nebo spolkových organizacích.

Další část práce popisuje poslední, krátké období činnosti KSČ. Na podzim po Mnichovu dostaly události rychlý spád a brzy bylo jasné, že komunistická strana nebude moci působit legálně, a proto se připravovala na přechod do ilegality. Konec nastal v prosinci roku 1938, kdy byla strana zrušena, její majetek propadl státu a její členové byli zbaveni mandátů ve volených orgánech.

Závěr práce je věnován analýze zjištěných poznatků k otázkám položeným na počátku práce. První otázkou bylo, jak se antisystémová strana

vyrovnávala s reálnou politikou hlavního města, a druhou, čím oslovovala své voliče. Do této části byly zahrnuty i některé vedlejší podotázky, jako stav komunistického hnutí v hlavním městě a jeho jednotlivých obvodech nebo jak se projevovala celostátní politika v pražském kraji a zda zde měla své specifické projevy. Text je doplněn medailony nejvýznamnějších komunistických zastupitelů v čele s Václavem Vackem, pozdějším pražským primátorem. Pak následují portréty Anežky Hodinové-Spurné, Josefa Krosnáře, Františka Nedvěda a Bohuslava Vrbenského.

Tomáš Jelínek

Dana Marešová, A PŘECE MĚ TEN KRUTÝ OSUD STIHL… OVDOVĚLÉ PRAŽSKÉ MĚŠŤANKY VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ V ODRAZU EGO-DOKUMENTŮ, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2020, 288 stran.

Líbivá, oku lahodící obálka se při prvním letmém pohledu jeví v nesouladu s titulem knihy, obsahujícím slova o krutém osudu. Zdánlivé oxymoron až biedermeierovské idyly na obrázku a v názvu avizovaného tragického obsahu však při pozorném čtení postupně mizí. Předmětem autorčina zájmu jsou měšťanské vdovy a jejich osud, který nemusel být nutně krutý. Na osmi ilustrativních příkladech kniha ukazuje, že vdovský úděl s sebou mohl nést i jistá privilegia nebo výhody, jež byly ženám svobodným i provdaným odepřeny.

Začněme ale popořádku. Úvodní pasáže knihy naplňují požadavky kladené na odbornou publikaci i kvalifikační práci, v tomto případě disertaci. Precizně jsou analyzovány prameny a sekundární literatura, je zdůvodněn výběr tématu a popsána metodologie. Jakkoli bychom tento fakt mohli považovat za standardní, nikoli výjimečnou výbavu vědecké monografie, autorčina znalost domácí i zahraniční literatury a schopnost tvůrčím způsobem s ní pracovat je v tomto případě vysoce nadprůměrná. Další předností knihy jsou přehledné tabulky a základní genealogické údaje zařazené u příslušných kapitol. Takové řazení je určitě vhodnější a čtenářsky komfortnější, než kdyby

byla z těchto údajů vytvořena souborná příloha. Umožňuje totiž rychlou orientaci ve věku, délce vdovství a manželství, příbuzenských vazbách, rodinných poměrech.

Jednotlivé kapitoly se od sebe dost výrazně liší, nejen obsahem, ale i stylem a způsobem zpracování. Vybraný vzorek osmi měšťanských vdov nejprve poznáváme ryze biografickou, nabízí se říci až příliš deskriptivní metodou. Do nejmenších, ale často zajímavých detailů se seznamujeme s jejich osudem od útlého dětství do okamžiku ztráty manžela. Informace jsou sdělovány jako holá fakta, podložená ovšem poctivým archivním výzkumem. Neočekávejme zde interpretační originalitu. To ale není třeba chápat jako výtku, spíš naopak – i ty nejmenší střípky ze životních příběhů budoucích vdov pomáhají v dalším textu pochopit způsob jejich chování, a to díky rodinnému zázemí, sociálnímu původu, vzdělání apod. Z životopisů navíc plyne mnoho informací o pražské společnosti 19. století, o vlasteneckých kruzích, k nimž se většina sledovaných rodin řadila. Vytváří se tak obraz měšťanské Prahy a jejích obyvatel, vzájemně propojených příbuzenskými či přátelskými vazbami. Právě díky nim se ženy často snadněji vyrovnávaly s manželovou smrtí, překonávaly první dny samoty, zvládaly očekávané rituály spojené s pohřbem, jeho přípravou a následnou dobou smutku. Vdovství představovalo nový životní stav, jehož pravidla bylo nutno respektovat a postupně se s ním sžít.

V porovnání s „příběhy lidí" se nutně jako suchopárnější jeví část věnovaná legislativě, bez ní by však nebylo možno správně porozumět postavení, v němž se ovdovělé ženy a osiřelí potomci ocitali. Autorka navíc nezabíhá do zbytečných detailů, ale poukazuje na to podstatné a důležité z platných zákoníků, například na otázku poručnictví nad nezletilými dětmi či právo na dědictví. Za velmi zajímavé a v naší historiografii jen málo frekventované a zpracované téma považuji v této souvislosti otázku uplatnění vdov v tzv. veřejné sféře, tedy při vedení zděděného podniku. Právě v této kapitole se můžeme přesvědčit, že „krutým osudem", tedy odchodem manžela, se nedaly zlomit, ale dokázaly převzít odpovědnost za zajištění rodiny, vychovávat děti a plnit přitom i očekávané společenské povinnosti vnímané jako ženské (účast ve spolcích, podíl na dobročinné práci). Příběhy vdov, které využily zákonných možností,

převzaly vedení rodinné firmy a počínaly si při něm velmi úspěšně, jsou velmi čtivou částí knihy a představují méně známý obraz ženského světa předminulého století. Vdovství nazírané z ekonomického hlediska ukazuje, že vdova mohla spoléhat jen na dědictví nebo syny, státní zaopatření ovdovělých žen neexistovalo (s výjimkou vdov po státních zaměstnancích). Žádat o podporu bylo možné u spolků nebo na úřadech, ale mnohem zajímavější jsou popisované aktivity vdov, jimiž chtěly své majetkové poměry zlepšit samy. Nesměly ovšem vzbudit nevoli veřejnosti, a proto hledaly uplatnění v tradičních ženských profesích – jako společnice, domácí učitelky a vychovatelky, nabízely podnájem studentům. Přitom se od vdovy po veřejně známém a respektovaném muži očekávalo udržování jistého statu quo, což bylo ovšem spojeno s nezbytnými výdaji, které pro rodinu mnohdy představovaly značnou zátěž. Kniha tedy jen potvrzuje fakta, která se týkají všech středostavovských rodin s nepříliš velkými příjmy – rozdíl mezi očekávanou a takřka povinnou reprezentací rodiny navenek a jejími reálnými finančními možnostmi, které byly často před veřejností zastírány.

Kniha boří mnohé mýty a stereotypy. Jedním z témat, jimž se autorka věnuje, je například vztah mezi matkou a dětmi, ať už vlastními, nebo vyvdanými. Ve většině případů tento vztah neodpovídá tradovanému obrazu zlé macechy a nešťastných trpících sirotků; stejně tak nelze zevšeobecňovat strádání rodiny po smrti otce-živitele. Velmi výstižné je také líčení „vdov národa", tedy pozůstalých žen po národních velikánech. Jejich situace byla paradoxně horší než situace vdov po „anonymních" mužích, které se nemusely tolik ohlížet na mínění veřejnosti, a především se jim nekladly překážky pro eventuální nový sňatek. Pozice tzv. výtečníka, jak se významní vlastenci tehdy označovali, s sebou automaticky nenesla ekonomické zajištění, ani z tohoto hlediska tedy vdovy nemohly počítat s pohodlnou budoucností. Odvážné, nicméně opět fakty podložené tvrzení nacházíme v kapitole, kde autorka shrnuje pozitiva vdovského stavu a nové možnosti, které tato životní etapa ženám přinášela: konstatuje, že mnohé vdovy získaly ekonomickou nezávislost a mohly „svobodně nakládat se svými životy" (s. 123).

Některá tvrzení a zjištění v knize naopak nejsou nijak objevná a jen konstatují obecně známá fakta (například rozdělené sféry, věkový

rozdíl mezi manželi související s rolí muže-živitele v již zajištěném postavení, nijak specifická každodennost vdov). Pro méně znalé čtenáře jsou ovšem tyto údaje nutné pro pochopení dobového a společenského kontextu, navíc nejsou nijak naddimenzované a často jen odkazují k další literatuře. Větší část knihy však vychází z nové interpretace a využití pramenů, respektive z nového pohledu na ego-dokumenty, v jejich poměrně širokém a dobře definovaném pojetí, inspirovaném současnou zahraniční literaturou a výzkumnými trendy.

Zvláštní ocenění si zaslouží obrazová příloha, která se neomezuje na portréty a fotografie, ale ukázkami z tisku dobře dokládá snahy vdov o uplatnění a přivýdělek, jejich aktivitu při hledání placeného zaměstnání; inzeráty také potvrzují již zmíněnou aktivitu vdov v těch oblastech a rolích, které veřejnost akceptovala. Naopak mírné rozpaky vzbuzuje zařazení edičního zpracování vybraných ego-dokumentů jako samostatné přílohy, lépe by svou roli možná plnily u příslušných biografických kapitol.

Řada žen ve vdovském stavu prožila více než polovinu života a většina z nich dobu delší než v manželství. Přesto – nebo možná právě proto – se se svým „krutým osudem" musely a dokázaly vyrovnat. Nezpochybňovaly tím svou lásku k zesnulému manželovi, bezesporu zažívaly smutek, samotu i obavy z budoucnosti, většina z nich se však znovu dokázala plnohodnotně zapojit do života a v některých případech i rozvíjet manželův odkaz. Mnohdy dodnes inspirativními a inspirujícími životními příběhy vdov se autorce podařilo doplnit do mozaiky tzv. ženských dějin další střípek, ač použití deminutiva rozhodně není vzhledem ke kvalitě knihy namístě.

Marie Bahenská

Michal Cihla et al., PRAHA KAMENNÁ. TOPOGRAFIE POVRCHU KAMENE A JEJÍ APLIKACE V OBLASTI RESTAUROVÁNÍ KAMENNÝCH PRVKŮ, Ústav teoretické a aplikované mechaniky Akademie věd ČR, v. v. i., Praha 2022, 676 stran.

Na samém konci roku 2022 spatřila světlo světa úctyhodná publikace, která je jedním z hlavních výstupů grantu Ministerstva kultury

ČR NAKI stejného názvu, jako je podtitul knihy. Druhým výstupem je tématu věnovaná výstava, která byla realizována v prostředí Muzea Karlova mostu a pod záštitou Národního památkového ústavu je a bude prezentována na dalších místech. Pod vedením Michala Cihly se na práci podílelo 13 dalších autorů zejména z oblasti architektury a památkové péče.

Pro širší okruh čtenářů je zásadní první kapitola korpusu, nazvaná (asi nikoliv nejpříhodněji) *Úvod*. Obsahuje geologické pojednání o samotné materii a jejích degradačních procesech i klíčovou partii věnovanou trasologickému hodnocení pracovních stop a typologii nástrojů používaných jak v lomu, tak k samotnému opracování stavebních prvků. Tato část je doplněna i zpracováním historických zpráv o pražských kamenících a partií věnovanou technologii kovářské výroby replik historických nástrojů. Speciální pasáží je experimentální vyhodnocení multispektrálního sledování povrchu kamene vystaveného změnám počasí (trochu překvapivě umístěné na samém počátku kapitoly). Zejména partie vytvořené hlavním řešitelem grantového úkolu představují zde podle mého názoru pro široký okruh zájemců o historickou architekturu zásadní informace, v ucelené podobě dosud u nás neprezentované.

Zatímco první kapitola je obecná, použitelná pro široký okruh badatelů, jejichž práce se dotýká stavební historie, další části publikace se zaměřují (věrny svému názvu) na pražskou problematiku. Samostatné kapitoly jsou zaměřeny na jednotlivé chronologické vrstvy vývoje pražských staveb. Zpočátku se drží slohového rozlišení (období románské, gotické, renesanční a barokní), v mladším období pak tvoří samostatnou kapitolu 19. a 20. století. V rámci těchto kapitol je vždy prezentován stavební materiál, charakteristika jeho opracování a použité nástroje. Každou kapitolu uzavírá soubor vybraných a detailně zkoumaných prvků jednotlivých staveb. Názorná dokumentace přináší vždy situační fotografii umístění vybraného kamene, jeho detailní fotografii s kresebnou rekonstrukcí trasologických stop a určení odpovídajícího nástroje s kresbou jeho použití.

Z románských objektů byla věnována pozornost celkem 32 stavbám, zahrnujícím sakrální stavby, obytné stavby, opevnění i románský Juditin most. V řadě případů jsou odlišeny jednotlivé fáze vývoje

příslušné stavby ve sledovaném období (v absolutní chronologii uvedeno jako 9.–13. století). Nejpočetněji je logicky zastoupen Pražský hrad (13 staveb), následuje Staré Město (9), Vyšehrad, Malá Strana a Nové Město (po 3) a stavby ve své době mimopražské reprezentuje Břevnovský klášter.

Gotickou epochu reprezentuje 38 staveb (2 z Pražského hradu, 4 z Malé Strany, 23 ze Starého a 8 z Nového Města, z mimopražských znovu Břevnovský klášter). Logicky v tomto období stoupá podíl staveb fortifikačních a obytných. Renesanci zastupuje 23 objektů (Pražský hrad 8 – z toho čtyři části císařského paláce, Malá Strana 2 stavby, Staré Město 7, Nové Město 4, mimo centrum 2 letohrádky). Ve shodě s dobovými stavebními zvyklostmi je zastoupen jediný kostel. Baroko je zastoupeno 40 vzorky (Pražský hrad a Hradčany 10, Malá Strana 7, Staré Město 14, Nové Město 6, Vyšehrad jedna stavba, mimo centrum pak Břevnovský klášter a Invalidovna). Dobu 19. století reprezentuje 12, 20. století 19 staveb.

Takřka současně byl již jinde publikován článek, který názorně ukazuje možnosti využití stop opracování kamenných prvků pro poznání vývoje konkrétní stavby. Členové autorského kolektivu jej prezentovali v *Časopise Společnosti přátel starožitností* pod titulem *Portál domu čp. 630/I U Zlatého prstenu v Týnské ulici na Starém Městě pražském*.[1]

Práce takového rozsahu se prakticky nemůže vyvarovat drobných nepřesností, které ovšem v žádném případě nesnižují hodnotu díla. Občas u staveb postrádám jednotný systém jejich identifikace – v rámci obsahu v příslušném časovém období jsou zejména domy a paláce uvedeny pod popisným číslem, na příslušných tabulkách již popisné číslo chybí a je uveden název domu; v obou případech ale není uvedena ulice, takže objekt je hůře okamžitě identifikovatelný. Staroměstský dům čp. 459/I nestojí v Jilské ulici, ale na Malém náměstí. Trochu pochybností mám u stavebního prvku z rampy Juditina mostu, který podle fotografií není součástí stavby, ale je

1 Michal Cihla – Matouš Semerád – Michal Tryml, *Portál domu čp. 630/I U Zlatého prstenu v Týnské ulici na Starém Městě Pražském*, Časopis Společnosti přátel starožitností 130/2, 2022, s. 65–73.

volně umístěný. Je také výjimečným prvkem, na který je v rámci románského období použit zubatý nástroj, který je znám dále ze Strahovského kláštera. Tam je považován za projev nepražského prostředí, který se v románské Praze neujal. U kamene Juditina mostu může být otázkou, zda nepatří k mladším úpravám mostu, když se užívání zubatých nástrojů v Praze prosazuje po polovině 13. století. Tím, že stavby ze 13. století byly zařazeny do kapitoly románské i gotické, se autoři vyhnuli často používanému „odříznutí" těchto dvou slohových období rozhraním v polovině tohoto století a akceptovali prolínání románských a gotických prvků v tomto století změn. S trochou nostalgie přitom vzpomínám na starší používání termínu „sloh přechodní", po kterém se mi občas zasteskne.

Z hlediska přístupu ke kameni a jeho zpracování se jedná o práci novátorskou, dalo by se říci, že v určitém směru představuje základní kámen poznávání výpovědní hodnoty tohoto materiálu v architektuře. I svou podobou, formátem a váhou kniha tomuto označení odpovídá.

Zdeněk Dragoun

Barbora Lašťovková et al., PRAŽSKÝ ULIČNÍK. ENCYKLOPEDIE NÁZVŮ PRAŽSKÝCH VEŘEJNÝCH PROSTRANSTVÍ, Academia, Praha 2022, 884 stran.

Pražský uličník, jehož první díl vyšel roku 1997,[1] druhý roku 1998[2] a třetí (doplňkový) roku 2012,[3] vychází podruhé, a to v upraveném a doplněném vydání, tentokrát v podobě jednoho monumentálního svazku. Otázku „proč" zodpovídají v předmluvě sami autoři – od

1 Marek Lašťovka et al., *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství I. (A–N)*, Praha 1997.

2 Marek Lašťovka et al., *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství II. (O–Ž)*, Praha 1998.

3 Kateřina Jíšová et al., *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství III.*, Praha 2012.

posledního vydání uličníku vzniklo několik set nových uličních názvů (a další jistě vznikají), které sice mohly být zpracovány v podobě dalšího doplňku, nicméně – a v tom s autory naprosto souhlasím – praktičtějším krokem bylo nové komplexní vydání, které rovněž umožnilo úpravy a další zásahy do starších textů. K 100. výročí vzniku Velké Prahy máme tedy uličník nový, tentokrát vydaný v nakladatelství Academia.

Uličník je – dle slov autorů – určen široké čtenářské veřejnosti, a tomu odpovídá i jeho podoba. Skvělou pomůckou bude historikům, geografům, onomastikům a dalším odborně zaměřeným profesím či badatelům z řad nadšených laiků, ale zcela jistě potěší i všechny místní obyvatele, kteří se o historii a kulturu svého města zajímají. Při tvorbě tohoto typu publikací, které mají být populárně naučné, stojí autoři často před složitým rozhodováním, jak zkoumaný materiál čtenáři předložit, aby byla zachována jeho odbornost, celistvost a jasnost, ale aby byl současně srozumitelný a čtenářsky přitažlivý. Ačkoliv mám – z pohledu onomastičky, tedy lingvistky – k některým krokům výhrady, jako celek považuji *Pražský uličník* v oblasti tvorby uličníků za velmi podařený a reprezentativní počin. Při přípravě aktuálního výzkumu, v němž se s kolegou zaměřujeme právě na urbanonymii českých měst,[4] jsem měla možnost velkou část vydaných uličníků (či uličnic) přečíst a prolistovat. Jejich kvalita je velice různorodá. Je samozřejmé, že ne každý má možnost vydat uličník právě v nakladatelství typu Academie (uličníky jsou naopak často vydávány v součinnosti s městy samotnými, jako výsledek práce ne celého autorského kolektivu, nýbrž jednoho zapáleného nadšence, a i přes to jsou mnohé z nich výbornými publikacemi). Měla jsem v ruce ty, které podávají pouze přehled ulic (často ani ne všech aktuálně existujících) s popisky typu co se v ulici nachází, která z významných osobností se tam narodila apod., a které se názvům ulic a dalších veřejných prostranství věnují jen výběrově (někdy vůbec). Jiné uličníky už třeba nabízejí přehled vývoje názvu doplněný i vysvětlením jeho motivace, ale omezují se na konstatování typu „obecné jméno“,

4 Pilotní výzkum viz Tereza Klemensová – Michal Místecký, *Schiller kontra Komenský – uliční názvy v pohraničí a honorifikace*, in: Jaroslav David et al., *Od etymologie ke krajině. Onomastika pro 21. století*, Brno 2022, s. 335–351.

přičemž tyto formulace spíše svědčí o neporozumění sémantice jména (například jeho honorifikačnímu charakteru, reklamnímu potenciálu či jeho přináležitosti k určitému urbanonymickému systému). *Pražský uličník* ale řadím zcela jistě k těm, které dostávají tomu, co od uličníku očekáváme. Nabízí rozsáhlá data zpracovaná do přehledného a poměrně jasně koncipovaného hesláře, nechybí mu ani historický úvod, autorská poznámka týkající se zpracování dat či doplňkové rejstříky.

Autorem historického úvodu je Václav Ledvinka. Text byl již publikován ve vydání prvním, v tom novém je logicky doplněn o období od vydání předešlého, navíc obsahuje informace o zásadních koncepčních změnách nového vydání (s. 32–33). Hesla jsou nově všechna řazena v jedné abecední řadě, včetně názvů zaniklých a schválených, ale nikdy nerealizovaných (v tomto případě bych snad ponechala názvy v příloze, jelikož jde o poměrně specifickou skupinu, na druhou stranu je vyhledávání v rámci jednoho hesláře snazší). K novým heslům patří částečně také „souborná hesla", tedy hesla s informacemi k určitým specifickým jevům pražské urbanonymie (například „asanace") či hesla ke jménům městských částí a čtvrtí (například „Strahov"). Ve všech případech jsou tato specifická hesla graficky odlišena pomocí symbolů (a v případě souborných hesel i jiným typem písma). Pro toto vydání byla data k heslář čerpána z databáze RÚIAN (Registr územní identifikace, adres a nemovitostí[5]; dříve z rejstříků k plánům Prahy), což je vzhledem k vysokému počtu urbanonym jistě ideálním řešením a krokem k unifikaci směrem k dalším možným výzkumům. Nově byla k heslům doplněna i německá jména, existovala-li pro danou ulici v minulosti. Co bylo naopak odstraněno, jsou studie *Historie čištění ulic a odvozu domovního odpadu města Prahy* a *Vývoj území a správního členění hlavního města Prahy* plus mapové přílohy, které umožňovaly propojení hesel s ulicí vizuálně, nicméně v dnešní digitální době pozbyly na užitečnosti, na což poukazují samotní autoři.

---

5 *Registr územní identifikace, adres a nemovitostí (RÚIAN)*, in: *Český úřad zeměměřický a katastrální*, [online], [cit. 11. října 2023], <https://www.cuzk.cz/ruian/RUIAN.aspx>.

Na první pohled nejméně viditelnou změnou jsou pravděpodobně úpravy v obsahu jednotlivých hesel, na které autoři v obecné rovině upozorňují v úvodu. Zmiňují redukci informací v rovině kulturně-historické, které „zbytečně prodlužovaly text a znepřehledňovaly heslo" (s. 33). Pokud bych měla uvést změnu, které si cením nejvíce, je to právě tento krok. Vzhledem k zaměření autorského kolektivu (historici, archiváři) jsou důraz na historii místa a snaha zakomponovat do hesla co nejvíce historických reálií pochopitelné, avšak pro uličník neekonomické a nadbytečné. Příkladem takto zkráceného hesla může být „ulice Nosticova" (v novém vydání na s. 428, ve starším vydání na s. 593–595[6]), v němž přibyly německé názvy a ubylo velké množství informací týkajících se hlavně paláce rodiny Nosticů, včetně výčtu, kdo z významných osobností zde působil. U některých hesel bych se nebála i razantnější redukce, a to především u denatroponymických jmen obsahujících někdy poměrně podrobný výklad k dané osobnosti (srovnej například popisek k ulici „Novákova" na s. 429, pojmenované podle japanologa Miroslava Nováka, s údajem, že „Jeho ojedinělá schopnost interpretace japonské kultury a odborná poctivost se staly základem české japanologie"; jsem toho názoru, že dostačující by byly informace o tom, čím je daná osobnost významná, případně jaký má vztah k místu) nebo u názvů tzv. reklamních či patřících k urbanonymickým systémům, jejichž hesla poskytovala výklady informačního rázu vysvětlující všeobecně známá a srozumitelná apelativa (srovnej například heslo „Krokusová" na s. 285: „Krokus čili šafrán, rod jednoděložných rostlin z čeledi kosatcovité. Krokusy náleží k nejkrásnějším cibulovinám a prvním jarním květinám."). To, že byly v rámci hesel v novém vydání opraveny některé údaje (ať už díky nově zjištěným informacím či nově objevené chybě), asi netřeba zmiňovat.

Nejen výše připomenutý historický přehled vývoje pražského názvosloví veřejných prostranství, ale i další úvodní kapitoly (s. 7–58) jsou zajímavou sondou do vývoje urbanonymie obecně a ideální předmluvou k samotnému slovníku. Historický úvod nezatěžují zbytečné odkazy (důležité prameny jsou uváděny v poznámkách

6 M. Lašťovka et al., *Pražský uličník I.*, s. 593–595.

v podobě marginálií), velké množství citací ani příliš podrobné informace, což z něj činí čtenářsky poutavou předmluvu. Vstřícným krokem k širokému čtenářstvu je třeba i taková maličkost, jako je překládání názvů cizojazyčných (latinských či německých) pramenů (v originálu ponecháno samozřejmě v poznámkovém aparátu). Čtenář se seznamuje s historií uličních jmen od doby středověku, kdy byly určující především domovní názvy a patrocinia, přes první soupis a úřední kodifikaci z roku 1787, politické události a převraty 19. a 20. století až k současné době, přičemž má možnost si přečíst dnes platné zásady pojmenovávání. Studie vedle historicky cenných informací přináší rovněž poznatky zajímavé z jazykového hlediska, zejména k tématům přejmenovávání, překládání, počešťování a poněmčování. Na vývoji pražské urbanonymie je ale hlavně patrné, že ačkoliv byla od jisté doby patrná snaha tvorbu nových jmen regulovat a vytvořit závazná pravidla, na jejichž podobě se podíleli odborníci z řad vlastivědných pracovníků či filologů – zejména pak jako odpověď na živelné tvoření po politických a společenských převratech –, pojmenovávání ulic a dalších městských prostranství je stále věcí veřejnou a tvoření nových jmen ovlivňuje dobová atmosféra i politika.

Jedním z takových projevů je právě honorifikace[7] a pojmenovávání objektů po osobnostech, událostech, zemích, ideologických hodnotách apod. Taková jména mohou do určité míry s daným místem souviset (například daná osobnost v ulici po nějakou dobu žila, daná země se zasloužila o výstavbu určitého objektu v ulici apod.), ale většinou s ulicí nemají nic společného a motiv má pouze oslavný charakter. Ačkoliv je z historického úvodu patrné, že už v době, kdy se taková jména začala objevovat, mnozí poukazovali na nevhodnost takového typu pojmenování – a explicitně je to vyjádřeno v pojmenovacích zásadách vypracovávaných například po první světové válce – obliba honorifikace rostla. Už v rámci přejmenovávání po

7 Jaroslav David, *Honorifikační toponymum (oslavné toponymum, památkové toponymum)*, in: *czechEncy – nový encyklopedický slovník češtiny*, (edd.) Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová, 2017, [online], [cit. 9. října 2023], <https://www.czechency.org/slovnik/HONORIFIKAČNÍ TOPONYMUM>.

roce 1918 byla dokonce za pomoci honorifikačního motivu měněna jména ulic nehonorifikačních (z „Ovocné ulice“ se stala „ulice 28. října“, s. 19). Velkou oblibu získala tato jména po roce 1945. A je zřejmé, že populární jsou dodnes (srovnej s. 739).

Další úvodní kapitoly jsou už kratší a nabízejí spíše obecný vhled do problematiky než ucelenou studii. První z nich nese název *Lokální názvoslovné systémy*. Existence těchto systémů se v pražské urbanonymii ukazuje jako nutnost, jelikož při takovém množství jmen (v samotné knize jich je zaznamenáno 7 821) jsou východiskem ze situace, kdy jsou jiné motivy vyčerpány a jména mají tendenci opakovat se. Otázkou je, do jaké míry jsou vhodné, nad čímž se zamýšlejí i autoři. Existenci urbanonymických systémů obhajují, ale o něco dále jejich vhodnost sami relativizují, především s ohledem na to, že ne vždy takové názvy plní svou orientační funkci, respektive orientaci v systému ulic příliš neusnadňují (s. 35). Z pohledu onomastičky je pak obtížné klasifikovat pražská urbanonyma jako jazykový materiál dle obvyklých modelů, s ohledem na motivaci pojmenovávání a vztah pojmenovatele k pojmenovávanému objektu (motivace daná polohou objektu, typem objektu, charakterem objektu či vlastnictvím objektu, kam vřazujeme i tolik využívanou honorifikaci).[8] Jména bývají často i mnohoznačná, pojmenovatel tedy přihlížel k několika faktorům (s. 41). Situace při pojmenovávání nových ulic v rámci tematických bloků často hraničí s komičností, například u systému v Ďáblicích vycházejícího z názvů měsíců, přičemž prvotním impulzem byla jména „Květnová“ a „Říjnová“, která však byla motivována oslavou květnových a říjnových politických událostí (s. 35).

Z hlediska jazykové krajiny (linguistic landscape), ale i jazykové politiky je poutavá kapitola *Vývoj označení ulic v terénu*, která podává přehled vývoje označování ulic ve veřejném prostoru. Doprovodné fotografie nabízejí rovněž zajímavé ukázky dochovaných původních

8 Jana Pleskalová, *Modelová klasifikace pomístních jmen*, in: *czechEncy – nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017, [online], [cit. 9. října 2023], <https://www.czechency.org/slovnik/MODELOVÁ KLASIFIKACE POMÍSTNÍCH JMEN>.

nápisů – jeden z nejstarších pochází už z konce 18. století (s. 36). I na jiných místech knihy lze však nalézt poznámky právě z roviny jazykové krajiny, jako je například zmínka o starém uličním názvu, který „hyzdí" dopravní značení (s. 15). Ostatně tzv. vizuální smog je právě v Praze, jakožto hlavním městě České republiky, poměrně velkým a ožehavým problémem.[9]

Oddíl úvodních studií pak uzavírá kapitola *Názvy pražských veřejných prostranství v číslech*, která je opět vstřícným krokem ke čtenáři a nabízí přehledové statistiky k názvům a jejich motivacím, včetně zastoupení různých osobností ve jménech ulic. Vítězi této pomyslné soutěže jsou Jan Hus a Karel Havlíček Borovský, následováni Janem Žižkou, Janem Amosem Komenským, Bedřichem Smetanou, Františkem Palackým a dalšími (s. 41). Jak už ukázaly i jiné výzkumy,[10] právě osobnosti z období husitství a národního obrození patří k těm, které přetrvaly dodnes a těší se tradiční oblibě. Takovéto informace mají značný přesah a jistě mohou být zajímavým podkladem pro různé sociologické sondy a vodítkem k tomu, jaká je národní identita obyvatel České republiky. Obdobně zapůsobí rovněž informace o zastoupení ženských jmen, z nichž se mezi ty nejfrekventovanější zařadila pouze Božena Němcová (s. 41).

Názvy jsou ve statistické kapitole děleny do několika kategorií dle motivace, vymezených pravděpodobně samotnými autory: výběrově podle polohy, oslavující místo, oslavující osobnost (ale ne fiktivní postavu či skupinu osob), vycházející z pomístních jmen (včetně těch názvů, které svědčí o původním zaměstnání obyvatel, jejich řemeslech) atd. Přestože klasifikaci názvů dle motivace oceňuji, kdyby autoři vycházeli z již existujících klasifikací, kapitola by měla

9 Jaroslav David – Tereza Klemensová, *Mnohost v jazykové krajině – od morfologie přes gramotnost k diskuzím o vizuálním smogu*, in: *Od textu k prekladu 14*, (edd.) Alena Ďuricová – Eva Molnárová, Praha 2020. s. 6–15.

10 Srovnej například Martina Ptáčníková, *Mezi Stalinovou třídou a Husákovým tichem. Kapitoly z pražské toponymie*, Praha 2021; Jaroslav David – Jana Davidová Glogarová, *Druhý život spisovatelů v toponymii moravskoslezského regionu – na příkladu urbanonymie Ostravy*, in: *Historik a literát v provincii / Historyk i pisarz na prowincji*, (edd.) Krzystof Czajkowski – Jan Malura – Janusz Spyra, Ostrava 2015, s. 341–354.

potenciál stát se onomasticky zajímavým komparačním materiálem. Na tomto místě si dovolím postesknout, že autoři knihy neoslovili právě některé onomastiky (přímo se nabízí onomastické oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i.) a nepřizvali je ke spolupráci na novém vydání, nebo alespoň s nimi nezkonzultovali získaný materiál nebo nejasná či sporná místa (ačkoliv ve výběrové literatuře se onomastické práce vyskytují).

Na konci úvodního oddílu se nachází přehled pramenů a literatury a redakční poznámka. Autoři ve výkladu průběžně poukazují i na různé metodologické či jiné koncepční obtíže, ať už při práci s archivním materiálem (s. 44), nebo při otázkách onomastické povahy (například určování toho, zda je uvedené proprium pomístním jménem, či urbanonymem, s. 10). Připojují rovněž pravopisnou poznámku, v níž upozorňují na různé existující nedostatky, ale hlavně čtenáři osvětlují pravidlo při zápisu předložkových jmen. Přiklonili se v něm k psaní velkého/malého písmena dle typu motivace (je-li komponent následující po předložce apelativního významu, tak písmeno malé, jde-li o proprium, velké), které je pro práce tohoto typu „povolené", respektive z pohledu onomastika nejvhodnější, jelikož tak umožňuje snazší orientaci při výkladu sémantiky vlastních jmen. Autoři se zároveň omlouvají, že třebaže se snažili této zásady držet, mohou se v díle objevovat chyby. To je pochopitelné (ne vždy lze s jistotou určit, zda jde o apelativum, nebo proprium), nicméně při důkladnějším rozboru a s využitím onomastické literatury[11] či díky konzultaci s onomastiky bylo možné některé tyto nedostatky odstranit.[12] O promyšlené koncepci svědčí vedle pravopisné poznámky rovněž komentář týkající se toho, jaká je základní podoba jména. Konkrétně tedy skutečnost, zda jako součást jména vnímat i apelativní označení místa („ostrov Štvanice"; „náměstí Václava

11 Například *Slovník pomístních jmen v Čechách*, in: *Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., oddělení onomastiky*, 2014, [online], [cit. 11. října 2023], <https://spjc.ujc.cas.cz/>.

12 Pavel Štěpán – Martina Ptáčníková (rec.), Barbora Lašťovková et al., *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*, Praha 2022, Acta onomastica 64/1, 2023, s. 242–252.

Havla"; „park Marie Terezie")[13]. Autoři sice v těchto případech respektují psaní malých písmen, ale ve slovníku najdeme některá taková hesla jak samostatně (Štvanice), tak po boku obecných označení (ostrov Štvanice). Obdobně jsou v textu odlišovány tyto případy kurzívou (změnila „v třídu Generála Roettiga", s. 23).

Největší část publikace přirozeně zaujímá samotný slovník (s. 61–738), doplněný v závěru o změny v uličním názvosloví mezi červnem a listopadem 2021 a rejstříky starých a německých názvů. Hesla jsou promyšlená a přehledně koncipovaná (viz také výše). Navíc jsou mezi sebou propojená – „ulice Šumavská" (s. 558) například odkazuje na další obdobná jména („Čerchovská"; „Chodská"), která vznikla v téže době v rámci tematického celku. Třebaže tento krok oceňuji, úplně konzistentní autoři nebyli (například u „ulice Chodské" odkazy na další chybí). V rámci hesel se objevují určité nejednotnosti, což je pravděpodobně dáno větším autorským kolektivem a nejednoznačně stanovenou klasifikací. Heslům by prospěla jasnější struktura – na jedné straně zestručnění (viz výše například u popisů obecnin typu rostlina/nerost) a sjednocení a unifikace v rámci typů (jmen podle osobností, podle směru ulice, ze starého pomístního jména), jinde ale i explicitnější vysvětlení (například u ulice „Písčitá" s popisem „Písčitý rybník, rybník v jižních Čechách ležící východně od Nových Hradů" na s. 464, kde předpokládám, že jméno je součástí nějakého celku využívajícího názvy rybníků, ale tato informace tam chybí). Na některých místech bych rovněž uvítala vysvětlení pomístních (případně i místních) jmen, ze kterých urbanonyma vycházejí (například „Na Vlasačce", kde je v hesle uvedeno pouze to, že urbanonymum vychází z pomístního jména, ale samotné pomístní jméno vysvětleno není, s. 391). I když by to nebylo příliš praktické z hlediska úspory místa, která je pro slovníkovou práci vždy stěžejní, bylo možné – jak už jsem zmínila – prostor pro tyto informace získat zestručněním jiných (rozsáhlejšího historického výkladu, vysvětlováním známých okolností). Milým bonusem

13 Srovnej Pavel Štěpán, *Psaní velkých písmen u toponym v češtině. Polemický pohled*, Acta onomastica 61/2, 2020, s. 417–439.

navíc je zařazení nestandardizovaných jmen[14] (například známé „Husákovo ticho“ pro Těšnovský tunel, s. 595).

Pražský uličník je opravdu majestátním a rozsáhlým dílem a v rámci dalších uličníků výjimečným počinem. Nejen průvodní studie a slovník jmen, ale rovněž obrazový materiál, zahrnující dobové i současné fotografie, mapy a plány a další dokumenty, to vše svědčí o mravenčí práci autorů. Jak jsem uvedla na samotném začátku recenze – kniha jistě udělá radost jak badatelům, tak široké čtenářské veřejnosti, hlavně Pražanům. O tom ostatně svědčí i jedno z internetových hodnocení: „Pro mne jako taxikáře, vynikající kniha. Už si odškrtávám ulice, kde jsem za dobu 20 let byl.“[15] Při další příležitosti – předpokládejme, že názvy budou přibývat i nadále – by bylo dobré přesunout vydání do on-line prostoru,[16] který nabízí nepřeberné množství možností, jak data prezentovat, a umožňuje propojování s dalšími platformami. Především by to však byl vstřícný krok k široké čtenářské obci, kterou – soudě dle vydávání dalších a dalších uličníků – vývoj města a tajemství názvů v nich přítomných i nadále fascinuje a baví.

Tereza Klemensová

14 Více viz M. Ptáčníková, *Mezi Stalinovou třídou a Husákovým tichem*.

15 *Pražský uličník – Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství – Lašťovková Barbora, Jíšová Kateřina, Ledvinka Václav, Lašťovka Marek, Recenze*, in: *Heureka!*, [online], [cit. 11. října 2023], <https://knihy.heureka.cz/prazsky-ulicnik-encyklopedie-nazvu-prazskych-verejnych-prostranstvi-lastovkova-barbora-jisova-katerina-ledvinka-vaclav-lastovka-marek/#recenze/>.

16 Srovnej například uličník pro Ostravu (*Ostravský uličník*, [online], [cit. 11. října 2023], <http://www.mapomol.cz/>) či uličník pro Brno (*Brněnské ulice*, in: *Internetová encyklopedie dějin Brna*, [online], [cit. 11. října 2023], <https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=ulice>).

CHRÁM UMĚNÍ RUDOLFINUM, (edd.) Jakub Bachtík – Lukáš Duchek – Jakub Jareš, Česká filharmonie – Národní památkový ústav – Národní technické muzeum, Praha 2020, 535 stran.

Rozsáhlá a výpravná, cenným obrazovým i plánovým materiálem více než bohatě vybavená publikace je věnována jedné z erbovních budov pražské kultury, postavených v poslední čtvrtině 19. století. Praha byla jimi etablována (a v návaznosti na Philippa Thera můžeme říci, že také národně a politicky legitimizována) jako jedna z uznávaných kulturních metropolí střední Evropy.[1] Rudolfinum, slavnostně otevřené roku 1885, tedy čtyři, respektive dva roky po Národním divadle, současně s Novým německým divadlem a šest let před otevřením monumentální budovy Národního muzea, bylo v tomto kontextu specifické tím, že ještě ve vypjatých, nacionalismem poznamenaných osmdesátých letech (připomeňme odchod německých členů pražské městské rady po „slovanském" nástupním projevu starosty Tomáše Černého 6. září 1882, ale také rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou „sestru" od počátku zimního semestru 1882) bylo proklamováno jako zemská, tedy nadnárodní instituce. Bylo to dáno již tím, že rozhodnutí o tomto v pražských poměrech velkolepém multifunkčním kulturním projektu padlo už roku 1872 a stavebníkem byla Böhmische Sparkasse, tedy finanční ústav zemské povahy.

Co to vlastně je ono knihou tematizované Rudolfinum? Editoři ho v předmluvě charakterizují jako školní výukou i národní mytologií nedotčenou „budovu, kam se chodí na koncert nebo na výstavu", a podotýkají, že v minulosti více než stavba samotná budil vášně a pozornost spíš program, jenž se odehrával uvnitř. Jejich ambicí je „potvrdit pozici Rudolfina v dějinách architektury českých zemí i pražského urbanismu a zároveň přesněji vymezit jeho symbolické místo

1 Philipp Ther, *Národní divadlo v kontextu evropských operních dějin. Od založení do první světové války*, Praha 2008, s. 10n, 125n; *Bühnen der Politik. Die Oper in europäischen Gesellschaften im 19. und 20. Jahrhundert*, (Hrsg.) Sven Oliver Müller – Jutta Toelle, München 2008, s. 9n.

v české paměti“. Oslovili proto „několik renomovaných autorů, kteří se různým aspektům stavby a dějinám s ní spojených institucí již dříve věnovali. […] Výsledek je kombinace historických, uměleckohistorických a muzikologických textů […]“.

Co tedy přináší třináct kapitol plus závěr, to vše z pera deseti autorů, včetně editorů? Řekněme rovnou, že úroveň jednotlivých příspěvků je značně nevyrovnaná. První kapitola z pera Richarda Biegela sleduje proměnu „Rejdiště“ (až do stavby Rudolfina staletého smetiště, pastviny a prostoru smrduté výroby sanytru) v moderní velkoměstský „ostrov umění“, tedy (dnes Palachovo) náměstí, obklopené kulturními institucemi a školami. Autor stručněji pojednává i záměry časných padesátých let proměnit náměstí a jeho okolí v monumentální kulisu stalinského typu. Krátce diskutována je též situace po roce 1989, kdy v centru náměstí místo plánovaného pomníku vyrostl větrák podzemních garáží.

Autor bohužel hlouběji zatížil historické pasáže kapitoly celou řadou ahistorických nesmyslů: Především na s. 22 charakterizuje s oporou v Jüttnerově plánu z roku 1816 Rejdiště pro raný středověk jako „klíčový komunikační bod souměstí“, který v této funkci zanikl v důsledku stavby Juditina a posléze Karlova mostu: „Zdejší historické cesty tak sice ztratily svou výsostnou pozici i původní roli, avšak zůstaly zapsány v paměti ulic a bloků, která je během staletí uchovávala a která se mohla stát odrazovým můstkem pro urbanistické proměny místa na sklonku 19. století – proměny, které měly vrátit Rejdiště zpět mezi klíčová městská centra (s. 22).“

Připomeňme, že víru v Jüttnerův plán coby obraz středověkého strukturování pražské městské zástavby již před 37 léty drsně zpochybnil jeden z otců zakladatelů české historické archeologie.[2] K tomu je třeba připomenout, že již před stavbou Juditina mostu (1158–1172) stál od 9. století zhruba v jeho ose most dřevěný, důležitý jako článek strategické komunikace mezi Pražským hradem, posléze prvním pražským městem v jeho podhradí, a Vyšehradem.[3] Druhým aspektem

2 Zdeněk Smetánka, *Hledání zmizelého věku*, Praha 1987, s. 85–99.

3 Srovnej Jan Havrda, *Pražská aglomerace na přelomu 9. a 10. století*, in: *Svatá Ludmila. Žena na rozhraní věků*, (edd.) Jan Mařík – Martin Musílek – Petr Sommer, Praha 2021, s. 94–102.

pražské pravobřežní situace před polovinou 12. století byla nezabydlenost území pozdějšího Starého Města až do počátku 12. století, kdy v oblasti kolem Bartolomějské ulice začala vznikat osada cizích, převážně židovských kupců. Třetím momentem je pak podstatná odlišnost středověkého území dnešního Klárova od současného stavu: Již kdysi ukázal Ladislav Hrdlička komplikovanost procesu stabilizace tamního dílem zemědělského, dílem bažinatého terénu mezi posléze zaniklým vltavským ostrovem a periferií Malé Strany.[4] Tedy: proč se měl někdo ve středověku brodit z Rejdiště do levobřežních polí a bažin, když bylo možno jít po mostě přímo do centra tehdejší „podhradní Prahy"? A jaká mohla zůstat „paměť ulic a bloků" v místě, kde nikdy nic podobného nestálo, kde po staletí, tedy nejméně do stavby řetězové lávky v letech 1868–1869, ne-li déle, rostly mnohametrové vrstvy sedimentů městského smetiště (jak připomíná Vít Vlnas v recenzované knize na s. 48)?

Koncepčně spolehlivější není ani Biegelův výklad o urbanisticky vůdčí roli Rudolfina v 19. století. Autor má jistě právo na názor, že „[…] z hlediska urbanismu zůstává Rudolfinum nepřehlédnutelným milníkem – na rozdíl od Národního divadla, které se muselo přizpůsobit stávající městské tkáni, se při plánování Rudolfina od začátku počítalo s tím, že se jeho okolí zcela přemění. […] Lze proto bez nadsázky konstatovat, že právě Rudolfinem začíná urbanistická proměna Prahy v moderní velkoměsto" (s. 18). Asi nemá smysl dohadovat se, kterou jednotlivou stavbu je možno považovat za „startovní výstřel" urbanistické modernizace Prahy. Oproti tomu lze považovat za jisté, že se Národní divadlo nikterak nepřizpůsobovalo „stávající městské tkáni": po opuštění úvah o jeho umístění na Karlovo náměstí bylo vybudováno na dosavadní periferii historické Prahy,[5] v místě bývalého solného přístavu proti Ullmanově

4 Ladislav Hrdlička, *Předběžné výsledky výzkumu v Praze 1 na Klárově*, Archeologické rozhledy 24/6, 1972, s. 644–663, 693–696.

5 K tomuto tématu se v řadě knižních i časopiseckých prací opakovaně vyjadřovala Michaela Marek. Srovnej zejména Michaela Marek, *„Monumentalbauten" und Städtebau als Spiegel des gesellschaftlichen Wandels in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts*, in: *Böhmen im 19. Jahrhundert. Vom Klassizismus zur Moderne*, (Hrsg.) Ferdinand Seibt, Frankfurt am Main – Berlin 1995,

průkopnické budově paláce Lažanských z let 1861–1863. To byla opravdu první prestižní stavba, která programově akcentovala otočení od vnitřního města k řece a k panoramatu Hradčan a také určila příští úroveň nábřeží, nově definujícího (většinou bezpečný) odstup moderního města od řeky. Její sousedkou byla centrála Böhmische Sparkasse – autorsky také Ullmanova – na Ferdinandově třídě, postavená již v letech 1858–1861.

Vzhledem k významu polohy ve vyústění Ferdinandky (Národní třídy) na tehdy řetězový most Františka I. je však možno soudit, že pro Prahu bylo rozhodnutí o umístění (Zítkovy) stavby Národního divadla do tohoto aktuálně akcentovaného segmentu dosavadní periferie o dost podstatnější než o deset let pozdější projekt oživení staroměstské periferie východně od Karlova mostu. Ten byl počátkem roku 1874 předložen magistrátním hospodářským úřadem, jemuž patřila i regulační agenda (Biegelem uváděný „Městský technický úřad" nikdy neexistoval). Za připomenutí stojí, že zadání projektu pro Rejdiště logicky navazovalo na zajímavou transakci, kterou v knize na s. 75 popisuje, leč nevysvětluje Jindřich Vybíral: Na podnět Böhmische Sparkasse vykoupila obec pražská roku 1873 dvě na Rejdišti stojící sanytrnické továrny a poté jí rozsáhlou parcelu prodala „ještě téhož roku za výhodnou cenu".[6]

Městský regulační koncept, prostorově definující dnešní Palachovo náměstí a určující pro ně i okolí zástavbu veřejnými budovami kulturního charakteru, poté nastavil podmínky pro budoucí soutěž na Rudolfinum. Autor bohužel neuvádí, kdo byl zadavatelem Zítkova následného, v létě 1874 dohotoveného plánu zástavby pro zatím bezejmenné náměstí Na Rejdišti. Mohl to být i stát, na jehož

---

s. 149–233, 390–411, 432–439, zde zejména s. 175–184. I pro další výklad je škoda, že Biegel ani nikdo z dalších autorů svazku podstatné a důkladné pramenné pragensiální práce M. Marek evidentně nezná.

6 Vztahy města a Böhmische Sparkasse jako pro Prahu klíčového zdroje kreditů byly již od čtyřicátých let 19. století velmi úzké. Město si v ní nadto roku 1874 uložilo víc než pětimilionovou investiční půjčku, první, kterou mu kdy stát, respektive v tomto případě přímo císař ráčil povolit. Srovnej Jan Škoda, *Josef Huleš (31. 1. 1814 – 11. 2. 1887)*, in: *První v obci. Purkmistři, starostové a primátoři města Prahy 1784–1989*, (edd.) Jana Konvičná – Martina Maříková, Praha 2023, s. 213–222, zde s. 216.

objednávku (konkrétně pro Ministerstvo kultu a vyučování) v té době Zítek pro náměstí zpracovával návrh budovy pro „Kunstwissenschaftliches Institut" (s. 28). Ten sice posléze nebyl realizován, ale (jak ostatně autor uvádí na s. 33) Zítkův koncept náměstí byl přesto zachován.

Věnoval jsem Biegelově „regulační" kapitole v porovnání s ostatními mnohem více prostoru. Stalo se tak proto, aby do popředí vystoupil v knize nejen tímto autorem zcela pominutý význam angažmá města Prahy při koncipování i formování podoby a programu Rudolfina. Platí to, bohužel, i pro zdařilou, s nadhledem psanou kapitolu Víta Vlnase o politických souřadnicích a proměnách projektu *Češi, Němci, Rudolfinum. Dům umělců v historickém kontextu 19. století*. Snad právě bližší pohled na pražské kontexty v době mezi zrozením projektu v roce, kdy se od Národní strany odštěpila Národní strana svobodomyslná, a rokem otevření Rudolfina by však mohl osvětlit odmítavé postoje české politiky vůči tomuto stánku umění.

Mám přitom pocit, že Vlnas čtenáře kapitoly trochu provokuje: „Dům, jenž se měl podle představ svých budovatelů stát kulturní vizitkou národnostně pluralitní Prahy jako moderní metropole v rámci habsburské říše, byl českou národní stranou od počátku vnímán hlavně jako německonacionální bašta a jako protipól Národního divadla, později pak i Národního muzea a Obecního domu. […] S trochou nadsázky lze říci, že pražské Rudolfinum nestojí na smetišti pouze fyzickém, ale i myšlenkovém" (s. 48). Opravdu? Jen o pár stran dále však autor říká: „Jak správně poznamenal Jindřich Vybíral, ideový program Rudolfina souzněl s kulturním obsahem českých národně emancipačních snah, tedy s hledáním smyslu existence českého národa v povznesení ducha, vzdělanosti a osvícenosti" (s. 59). A do třetice: „Aniž by bylo nutné situaci idealizovat, běžný kulturní život v metropoli zřejmě nerozdělovala národnostní hranice tak striktně, jak by se mohlo zdát z dobových politických proklamací a angažované publicistiky v obou táborech" (s. 60). Co na to čtenář? Byla to nepřehledná doba!

Dokládá to již zahajovací koncert při slavnostním otevření budovy 7. února 1885. Pro *Národní listy* byl jeho program neúnosně „ze tří čtvrtin německý", německy byl dokonce (!) zpíván i Händelův

Messiah, složený na anglické libreto. Německojazyčná staročeská *Politik* si zase stěžovala na přítomnost cizích, tedy nerakouských, německých hudebníků (s. 48n). Až v Jarešově kapitole se ale dočteme, že program sestavil a koncert dirigoval Antonín Bennewitz, oblíbený dvojjazyčný (böhmisch) ředitel pražské konzervatoře, propagátor Smetanovy a Dvořákovy hudby a zakladatel Českého kvarteta (s. 249).

V klíčové, velmi důkladné kapitole knihy se Jindřich Vybíral soustředil na koncepci, soutěž a výstavbu Rudolfina. Vyšel tu ze svých studií z počátku devadesátých let, které se opíraly o bohatý výběr zpráv a názorů dobové publicistiky a o důkladné rešerše v archivní pozůstalosti Böhmische Sparkasse / České spořitelny, uložené ve Státním oblastním archivu v Praze.[7] Vybíral systematicky líčí rozhodnutí o zbudování Rudolfina v kontextu se záměrem valné hromady roku 1872 oslavit jubileum mimořádně úspěšného padesátiletého působení Böhmische Sparkasse významnou stavbou, jakož i rozhodnutí z počátku roku 1874, jímž byla tato stavba konkretizována jako koncertní sál a galerie.

Závažná jsou Vybíralova slova: „Z aktového materiálu poměrně jasně vyplývá, že ředitel Spořitelny JUDr. Wenzel rytíř Worowka (1815–1902) byl nejen původcem myšlenky zbudování Rudolfina, ale také strůjcem úspěchu Zítka a Schulze“ (s. 82). Worowka nejen že prosadil svůj záměr a poté připravil soutěž na Rudolfinu, ale – jak Vybíral konkrétně dokládá – následně také zmanipuloval její výsledky tak, aby valná hromada Böhmische Sparkasse přiřkla realizaci (finančně nejnákladnějšímu) projektu Josefa Zítka a Josefa Schulze. Autor též připomíná, že Worowka byl čtrnáct let členem (tehdy jazykově německé) městské rady, z toho v letech 1854–1861 zástupcem starosty Václava Vaňky. Pražskou komunální kariéru pak před přelomovými komunálními volbami roku 1862 zaměnil za mandát v zemském sněmu za Deutschliberale Verfassungspartei. Post ředitele Böhmische Sparkasse mu zajišťoval (nejen)

7 Jindřich Vybíral, *Městu na ozdobu, umění ke cti, sobě pro slávu. Tři kapitoly o architektuře Rudolfina*, Umění 39/5, 1991, s. 384–401; týž, *K umělecké výzdobě Rudolfina*, Zprávy památkové péče 53/2, 1993, s. 41–47.

celopražsky významnou vlivovou pozici, kterou Worowka zručně využíval ve prospěch svých projektů i s nimi spojených osobností. Škoda, že takováto pozoruhodná osobnost zatím nikomu nestála za pozornost a Vybíral se mohl opřít jen o nekrolog v *Bohemii* z roku 1902.

Autor pak systematicky provází čtenáře stavbou Rudolfina, zastavuje se u použitých technologií i u ryze uměleckých otázek stylu budovy. Podrobněji se zaměřil na její ústřední problém: akustiku koncertní síně. Té věnovali Zítek a Schulz zcela mimořádnou pozornost, podnikli dokonce na své útraty velkou evropskou studijní cestu. Konečný výsledek jejich snažení však byl žurnalisty (!) hodnocen jako ne zcela úspěšný. Vyhraněně negativní úsudek o právě otevírané koncertní síni v Rudolfinu a její akustice vyslovil v roce 1885 i Antonín Dvořák (s. 274). Později však, když se vrátil z Ameriky a na počátku roku 1896 převzal vedení České filharmonie, respektive působil v Rudolfinu i jako profesor a posléze ředitel pražské konservatoře, v nové budově naprosto zdomácněl. Soudím ovšem, že klíčová otázka akustiky a jejích proměn by v knize stála za soustavnější výklad. Takto se sice mihne řadou kapitol, souhrnný úsudek si však čtenář udělá jen těžko.

Vybíral sumarizoval výsledky svého zkoumání v tezi, že Rudolfinum architektonicky nemělo „ucelený ideový koncept" a byl mu vlastní spíše odstup „od politických obsahů německého a obzvláště českého politického nacionalismu" (s. 136). Je to podle něj „dílo vynikající vyspělým funkčním řešením i uměleckým mistrovstvím" (s. 137).

Dvě následující velké kapitoly napsal přední znalec umění 19. století Roman Prahl. První z nich je věnována umělecké výzdobě Rudolfina, kterou autor charakterizuje jako „okrasu i politikum". Prahl upozorňuje, že oproti abstraktnější a tedy ideově neutrálnější architektuře neslo malířství i sochařství podstatně více ideové, politizovatelné významy, takže bohatá umělecká výzdoba Rudolfina byla v národnostně exponované době výrazně problematičtější. Soutěže na výzdobu exteriéru Rudolfina proběhly roku 1882, dokumentaci s konceptem výzdoby však předložila Spořitelna a Společnost vlastenecných přátel umění až při dokončení budovy v roce 1884. „Nakonec se sochařská výzdoba vnějšku Rudolfina stala na scéně umělecké

Prahy gestem dosud nevídaným a vlastně nesrovnatelným i poté. […] Početnějším vybavením vnějšku se honosila pak už jen budova Národního muzea“ (s. 168).

O vnitřní výzdobě měla rozhodnout mezinárodní, nacionálně zpolitizovaná soutěž v roce 1890: čeští malíři protestovali proti účasti umělců působících mimo české země. Porotě odborníků předsedal opět nenahraditelný Wenzel Worowka. Bohatě obsazená soutěž však nakonec vyústila do prázdna a budova dostala pouze ornamentální výzdobu. Obdobně skončila i Spořitelnou a pražskou radnicí organizovaná soutěž na fontánu před Rudolfinem. I tato iniciativa vyzněla do ztracena. Prahl ale připomíná, že „se soubor soutěžních návrhů stal důležitou součástí významného období vývoje českého novodobého sochařství“ (s. 193). Je snad možno dodat, že jeho výklad mimo jiné ukazuje, jak intenzivní byl veřejný zájem o produkci uměleckých děl v osmdesátých a devadesátých letech v Praze: Vedle obnovy výzdoby Národního divadla a soutěží na výzdobu Rudolfina, Nového německého divadla a posléze také Národního musea byli přední čeští umělci zaměstnáni i zakázkami pražské radnice (Brožík), vídeňského parlamentu (Myslbek) či projekty v Paříži.

Druhá Prahlova kapitola tematizuje *Výtvarné umění v Domě umělců do roku 1918*, tedy aktivity Společnosti vlasteneckých přátel umění, respektive zejména její Obrazárny, v letech 1877–1893 vedené Viktorem Barvitiem. Ze „spolkové“ galerie se stala skutečně veřejnou sbírkou: „V éře budování Rudolfina začaly Obrazárnu podporovat země i město zápůjčkami a záhy nato i Česká spořitelna a stát cílenými nákupy“ (s. 203). Autor sleduje soukromý mecenát ve prospěch Obrazárny, její význam pro pražský umělecký život i umělecké vzdělávání studentů Uměleckoprůmyslové školy a Akademie umění, středoevropsky masivně obesílané výroční výstavy Krasoumné jednoty i jejich mediální recepci. Konkurence galerii v Rudolfinu vyrostla až na počátku 20. století: roku 1902 otevřel výstavní pavilon spolek Mánes a roku 1911 „zahájil provoz pražský Obecní dům s prostorami hostícími střídavé výstavy umění“ (s. 235). Jak široké spektrum to bylo, dokládá skutečnost, že v Rudolfinu opakovaně vystavoval Verein deutscher bildender Künstler in Böhmen, ale roku 1913 tu například také proběhla velká výstava díla Mikoláše Alše.

Krátká kapitolka (čtyři stránky textu) Jakuba Jareše *Pražská konzervatoř v Rudolfinu*, opřená hlavně o dávnou (rozsáhlou) práci Branbergerovu z roku 1911,[8] zůstává na informace o hudebním provozu v Rudolfinu let 1885–1920 více než skoupá.[9] Autor se soustředil na pozoruhodnou osobnost Antonína/Antona Bennewitze – a i při tom se v kontextu s nástupnictvím Antonína Dvořáka jako ředitele konzervatoře zapletl do záměn dat Bennewitzova penzionování a úmrtí (s. 250).

Soustavnější výklad o roli Rudolfina v pražském hudebním životě bohužel nepodává ani mnohomluvná kapitola Petra Kadlece *Zrození české filharmonie*. Autor se opřel o konstatování Lébla a Ludvové: „Až do devadesátých let neměla Praha tolik sil, aby mohla uskutečnit národnostně oddělený koncertní provoz a už vůbec ne české a německé orchestrální koncerty,"[10] a říká: „Až do vzniku České filharmonie fungovaly orchestrální koncerty ve vzájemné, česko-německé spolupráci" (s. 267). Nic bližšího se však čtenář o tomto koncertním životě do vzniku České filharmonie roku 1896, respektive do jejího převzetí Antonínem Dvořákem, ale ani pro ještě závažnější dobu pozdější nedozví. Rudolfinum přitom mělo (podle mínění Michala Novotného) až do konce první dekády 20. století „výsadní postavení, chtělo by se říci přímo nepostradatelnost pro pražský kulturní provoz" (s. 282).

Od hudby se další blok kapitol obrací opět ke stavebním proměnám Rudolfina. Michal Novotný tematizuje *Poslaneckou sněmovnu v Rudolfinu. Stavební proměny v letech 1919–1939*. Vznik republiky postavil na podzim roku 1918 politickou scénu před nutnost získat nebo postavit budovu pro parlament nového státu. Nabízela se možnost vybudovat pro tuto klíčovou instituci novostavbu, roku 1919 se však objevila idea adaptovat na (prozatímní) parlament budovu

8 Jan Branberger, *Konservatoř hudby v Praze. Pamětní spis k stoletému jubileu založení ústavu*, Praha 1911.

9 Mohl přinejmenším vytěžit studii Vladimír Lébl – Jitka Ludvová, *Pražské orchestrální koncerty v letech 1860–1895*, Hudební věda 17/2, 1980, s. 99–138. Pro následné období by dobře posloužila dokumentace v archivu České filharmonie.

10 Tamtéž, s. 106.

Rudolfina. Iniciátorem plánu byl podle autorova zjištění architekt Václav Roštlapil. Ten již 15. dubna 1919 předložil parlamentu koncepci úprav této budovy. Protesty české i německé inteligence, varující před touto kulturní ztrátou, neměly naději na úspěch (s. 284). Zabráno bylo i Akademické gymnázium ve vedlejší budově a oba objekty byly spojeny mostem.

Novotný, opírající se o dobovou dokumentaci, konstatuje, že „projektování dalších provizorních úprav a provádění adaptačních prací se iniciativně ujal architekt Roštlapil. Není přitom zcela jasné, jaký přesně měl mandát a jak konkrétně mu celá zakázka byla zadána" (s. 287). Jádrem úprav byla přeměna koncertní síně v zasedací sál parlamentu. A znovu se setkáváme s otázkou akustiky, která je tu – po kapitole o hudebních triumfech České filharmonie v tomto sálu – opět prohlášena za špatnou. Roštlapil, který nestihl termín vybavení reprezentativních prostor parlamentu, „zřejmě pracoval mírně řečeno nezávisle a na vlastní pěst. Vyčítáno mu bylo provádění prací, které nebyly schváleny, navíc se ministerstvo financí pozastavovalo nad nákladností přestavby" (s. 287). V roce 1921 stát Rudolfinum vykoupil od České spořitelny a z nákladného provizoria se začalo stávat definitivum. Provizorium však až do roku 1929, než budovu opustily všechny instituce, pro které dosud byla domovem.

Problematickou zůstávala, nebo snad se v důsledku nepromyšlené přestavby stala špatná akustika zasedacího sálu. Zde by čtenář očekával kvalifikovaný názor autora. Roštlapilova přestavba zničila dosavadní akustiku odstraněním stupňovitosti amfiteátru, a to do té míry, že koncem roku 1939 bylo konstatováno, že „jsou zde místa, kde hlas jest odrazy zvuku tříštěn do nesrozumitelnosti a místa téměř hluchá" (s. 307). Připomeňme, že meziválečný parlament nebyl vybaven elektrickým ozvučením, takže projevy i parlamentní diskuze se opíraly jen o hlasový fond poslanců. Ostatně Rudolfinum bylo elektrifikováno (a také napojeno na pražskou kanalizaci, jakož i vybaveno ústředním topením) až v létech 1924–1935 (s. 307). Novotný sice na s. 312n diskutuje kvality přestavby, zůstává však jen v rovině abstraktní: „[…] proměna koncertní síně a galerie na sněmovní budovu je do značné míry aktem nekulturním." Přesto však dochází k závěru, že „reprezentativní budovu parlamentu nová republika potřebovala a Rudolfinum k tomuto účelu posloužilo

dobře“. Tedy bylo dobře použitelné k reprezentaci; zda i k vlastní práci parlamentu, k tomu se odborník nevyjádřil.

Michal Novotný napsal i kapitolu o Rudolfinu v moci nacistů, nazvanou *Návrat k Domu umělců v letech 1939–1945*. Autor začíná od s realitou nesouvisejících legend okolo odstranění sochy Felixe Mendelssohna-Bartholdyho z římsy Rudolfina, pak přechází k nacisty přikázanému návratu budovy k její původní funkci, zejména k obnově koncertního sálu pro Německý filharmonický orchestr. Nacisté Rudofinum nezabrali: zůstalo v majetku protektorátu, který musel financovat jeho Úřadem říšského protektora dozorovanou přestavbu i následný provoz, a německým institucím bylo pouze (smlouvou od 1. srpna 1940) bezúplatně poskytnuto (viz s. 328n). Dne 16. října 1941 byla koncertní síň za aktivní účasti Reinharda Heydricha (mluvil již s podporou mikrofonů) „slavnostně předána německému lidu“ (s. 333). Slavnostní otevření se však konalo až 18. srpna 1942 (s. 341, 349). Přestavbou Rudolfina zpět na objekt s dominantně koncertní funkcí byl Ministerstvem veřejných prací pověřen architekt Antonín Engel. V centru jeho úsilí stála opět akustika: Vše nasvědčuje tomu, že Engel tento problém vyřešil v maximální míře úspěšně.

Vít Vlnas, Jakub Bachtík a muzikoložka Vlasta Reittererová spojili síly k napsání inspirativní, objevné a kritické kapitoly o kultuře v Rudolfinu let 1919–1945, *Po boku parlamentu, ve stínu nacistů*. Nejprve tu Vlnas věnuje pozornost Obrazárně v Rudolfinu let 1918–1928 v éře Vincence Kramáře. Ukazuje, jak Kramář dynamicky rozvíjel Obrazárnu v letech 1919–1923, i když adaptace budovy pro parlament postupně „ukrajovala“ z jejích disponibilních prostor. V roce 1928 byla Obrazárna z Rudolfina definitivně vytlačena při budování poslaneckých koupelen a rozšiřování poslanecké restaurace. Odpor kulturní veřejnosti vůči tomuto státnímu kulturnímu barbarství nebyl nic platný (srovnej s. 379 a také s. 290, kde však Michal Novotný kupodivu interpretuje apely primátora Baxy vůči předsednictvu parlamentu na dodržení slibů daných Obrazárně roku 1921 jako projev jeho nechuti poskytnout sbírkám prostory v budově Městské knihovny). Vlnas vysvětluje, že umělecká díla byla roku 1928 uložena ve skladišti, protože Vincenc Kramář dlouho odmítal akceptovat nabídku pražského zastupitelstva (a osobně

primátora Baxy) přenést Obrazárnu do (nádherných) výstavních prostor v novostavbě městské knihovny (a dodejme, že i primátorské rezidence) na Mariánském náměstí.[11]

Krátká, ale závažná podkapitola Vlasty Reittererové o provozu protektorátního Německého filharmonického orchestru v Praze a zejména v Rudolfinu v letech 1940–1945 poskytuje vhled do německého, po okupaci města v podstatě zlikvidovaného a poté cíleně obnovovaného hudebního života. Roku 1940 byl šéfem orchestru jmenován mladý dirigent Joseph Keilberth. „Kulturně-politická úloha orchestru byla zřejmá a nevyhnul se proto spoluúčinkování při politických akcích. Přesto se Josephu Keilberthovi po celé období protektorátu podařilo zachovat až na výjimky repertoárovou nezávislost" (s. 382). Státní ideologické koncerty se odehrávaly zejména ve Španělském sále Hradu. V programech tělesa „nalezneme jen několik děl skladatelů upřednostňovaných nacionálně socialistickou kulturní politikou" (s. 385). V roce dvořákovského výročí 1941 uvedl orchestr Dvořákovu Novosvětskou, později zařazoval do programu další jeho díla, jakož i skladby Smetanovy a Janáčkovy. Rudolfinum bylo za Keilbertha často používáno jako nahrávací studio, a to i pro protektorátní rozhlas. I tato skutečnost potvrzuje, že Engel problémy s akustikou vyřešil. Poslední koncert Německého filharmonického orchestru se konal 1. května 1945, až do 5. května probíhaly zkoušky na další koncert.

Poslední podkapitola je zasvěcena výtvarnému umění v Rudolfinu za protektorátu, kdy se iniciativy ujal profesor pražské Německé univerzity Karl M. Swoboda (děkan Filozofické fakulty Německé univerzity v letech 1938/1939), který byl Úřadem říšského protektora pověřen dohledem nad činností Státní sbírky starého umění. Swoboda v Rudolfinu inicioval založení samostatného kabinetu grafiky, tedy sbírky sestavené především z děl vybraných z českých muzeí a galerií. Pokusil se také přenést do Rudolfina univerzitní uměleckohistorický ústav.

Jakub Jareš krátce, ale plasticky líčí obnovený *Poválečný boj o Dům umělců*. V květnu 1945 zabral budovu Národní výbor. Již 18. května

11 Mimochodem, jméno Karla Baxy chybí ve jmenném rejstříku publikace.

ji však ministr vnitra Nosek nárokoval pro Národní shromáždění. Válečný dirigent České filharmonie Rafael Kubelík a ředitel konzervatoře Václav Holzknecht iniciovali akci za zachování Rudolfina umění a získali pro tuto ideu jak prezidenta Beneše, tak ministra informací Václava Kopeckého. Národní shromáždění sice v Rudolfinu od 28. října 1945 celkem čtyřicetkrát zasedalo, ale přes silné hlasy prezidia parlamentu (předsedou byl národní socialista Josef David) o nutnosti opětné proměny provizoria v definitivu tomuto vývoji zabránila koordinovaná akce čtyřiceti pražských uměleckých, vzdělávacích a kulturních institucí a společností (včetně Univerzity Karlovy, Českého vysokého učení technického, České akademie vizuálního umění a pražských divadel). Tato iniciativa vyústila 6. prosince 1945 v memorandum vládě, prezidentu republiky i Národnímu shromáždění, že vláda musí splnit daný slib a ponechat Rudolfinum umění. A stal se zázrak: Národní shromáždění ustoupilo. Věčná škoda, že tak široce založené, v poválečné době unikátní kulturně-politické akci autor nevěnoval podrobnější pozornost. Snad by to bylo podstatnější než – jistě zajímavé – konstatování, že po přidělení části Rudolfina Hudební a taneční fakultě Akademie múzických umění v Praze (HAMU) sloužila slavnostní dvorana jako tělocvična a v budově byla vyučována též vojenská příprava.

Petr Kadlec měl – ideálně nahlíženo – pojednat o hudebním životě v Rudolfinu od konce války do revoluce 1989. Vlasta Reittererová v předchozí kapitole poskytla jednoznačný návod, jak se takového úkolu zhostit. Autor, odborník na život a dílo Karla Ančerla, však raději své téma omezil na šéfdirigenty České filharmonie ve válečné a poválečné době. Nelze říci, že by se Rudolfinum v jeho textu vůbec neobjevovalo. Výklad se však od něj odpoutává a Kadlec místo toho raději referuje o sledování Karla Ančerla donašeči Státní bezpečnosti v České filharmonii při zájezdech do „kapitalistické ciziny", o úspěších Václava Neumanna při hostování v Berlíně 1957 nebo o koncertech České filharmonie v Obecním domě na podzim 1989.

K Rudolfinu se vrací až Jakub Bachtík v poslední kapitole o Pragerově rekonstrukci budovy. Nutnost její generální opravy naznačovaly havárie již od roku 1976, socialistický stát však rekonstrukci posouval z pětiletky na pětiletku. V havarijním stavu byl přitom i Obecní dům (s. 449), takže Praze hrozila situace nuceného uzavření

obou jejích hlavních koncertních síní. Konečně roku 1986 zpracoval tým Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů rozsáhlý stavebněhistorický průzkum, o který se Bachtík v mnohém opírá.[12] Statický průzkum budovy pak charakterizoval Rudolfinum „jako stavbu v dezolátním stavu" (s. 450).

K vypracování projektu rekonstrukce byl vládou vyzván ateliér architekta Karla Pragera v Projektovém ústavu hlavního města Prahy. Bachtík Pragera charakterizuje jako autora „kontroverzních realizací". Tato kontroverznost však podle něj „vyplývá do velké míry ze schopnosti nacházet osobitá a umělecky suverénní tvůrčí řešení složitých architektonických problémů" (s. 452). Vzhledem k tomu, že Rudolfinum bylo v dubnu 1989 prohlášeno národní kulturní památkou, musel Prager spolupracovat se zástupci Státního ústavu památkové péče, kteří prosazovali redukci navrženého stavebního programu a „zachování všech historických prostor včetně ústřední dvorany".

Podmínkou historicky relevantní obnovy bylo vyhrazení celého objektu pro Českou filharmonii, tedy také vystěhování HAMU i pražské konzervatoře, které již jen z provozní nutnosti řadu prostorů domu využívaly nevhodným způsobem. Přece jen uvolněnější atmosféra roku 1989 ovšem umožnila, aby kolem koncepce rekonstrukce vznikla – již před revolucí – poměrně rozsáhlá veřejná diskuze odborníků a odborných organizací. Dne 4. července 1989 pak na schůzce místopředsedy vlády Jaroslava Tlapáka se zástupci ministerstva kultury, České filharmonie, Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody i Pražského ústavu památkové péče a ochrany přírody a projektanta Pragera došlo k rozhodnutí zredukovat připravený projekt a soustředit se na šetrnější variantu rekonstrukce. Ministerstvo kultury muselo kapitulovat. Projekt i financování rekonstrukce Rudolfina (a spolu s tím i stavby podzemních garáží na Palachově náměstí, jejichž větrák dodnes blokuje umístění pomníku před Rudolfinum) pak byly schváleny federální vládou 15. listopadu 1989.

12 Lenka Koběrská – Olga Novosadová – Jan Muk, *Stavebněhistorický průzkum Prahy, Staré Město čp. 79/1*, Praha 1986, strojopis.

Revoluce a s ní spojená velká prestiž České filharmonie situaci změnila. „Základním východiskem obnovy měla být pietní rehabilitace," říká autor (s. 462). Prager zpracoval nový projekt a jeho realizace pak byla neobvykle rychlá: Práce byly přes narušenou statiku budovy hotovy za dva roky. Peníze na rekonstrukci plynuly podle autora z ministerstva kultury přes školskou komisi Národního výboru v Praze (!) k České filharmonii jako investorovi stavby (s. 463). Ponechme stranou, že Národní výbor byl již od roku 1990 nahrazen magistrátním úřadem a Magistrátem hlavního města Prahy. Proč ale vůbec šlo o tak komplikovanou konstrukci financování, to autor neprozradí. „Rudolfinum bylo nakonec dáno plně k dispozici České filharmonii s tím, že v severním křídle bude obnoven galerijní provoz" (s. 463).

Pietní rehabilitace měla samozřejmě své „mouchy". Vzhledem k údajně nedostatečné kapacitě šaten i s ohledem na lepší diváckou viditelnost (!) Prager zvýšil sklon hlediště koncertní síně, a tedy opět změnil akustiku sálu. S jakým výsledkem, autor již neříká. O to více se s nadšením věnuje popisu stavebních detailů a chvále Karla Pragera, „kladného hrdiny rekonstrukce" (s. 485). V *Epilogu* knihy praví architekt Lukáš Duchek: „Po mnoha úpravách je sice Dvořákova síň zbavena všech základních akustických nešvarů, představám 21. století však úplně neodpovídá" (s. 499).

Krátký *Epilog*, psaný z pohledu institucí, pro které se rekonstruované Rudolfinum stalo domovem, je pochopitelně pochvalný a konstatuje, že do roku 2020 vše funguje, Sukova síň pak byla v řadě ohledů ještě vylepšena. Takže čtenář si oddechne: „Zatím dobrý!" Knihu uzavírá jmenný rejstřík, cenný seznam reprodukcí, seznam pramenů a literatury, jakož i anglické Summary.

Krásně vypravený svazek, v němž podle recenzenta rušivě působí pouze barevné výstřižky z plakátů České filharmonie, vsunuté bez komentáře mezi listy, má velkou cenu zejména ve vazbě ke stavební historii Rudolfina, k jeho výzdobě a k výstavní činnosti s ním spojené. Podstatně horší je to s prezentací jeho hudební historie (samozřejmě až na krátký text V. Reittererové), respektive s osvětlením významu Rudolfina pro pražský hudební život jednotlivých epoch. Jak se v běhu času proměňoval jeho „hudební program", o němž editoři hovoří v úvodu svazku? Rudolfinum bylo (při vší úctě k nespornému galerijnímu významu této krásné budovy) od počátku

20. století ve výtvarném životě města jen jednou z řady dalších výstavních galerií. Dovolím si soudit, že pro pražskou hudební kulturu hrálo roli nesrovnatelně závažnější, a to nejen ve vazbě na Českou filharmonii.

To, co mne na této pěkné knize však mrzí nejvíce, je skutečnost, že autoři do velké míry „vypreparovali" Rudolfinum a osobnosti s jeho vznikem, výstavbou, výzdobou i provozem spojené z pražských souvislostí. K řadě otázek by se autorům vyplatilo přizvat Archiv hlavního města Prahy a jeho fondy. Pražská městská rada, zastupitelstvo, magistrát, to dohromady představovalo nesmírně vlivnou a široce zasíťovanou – zdaleka nejen do „velké politiky" a do finančně hospodářských kruhů – skupinu mužů a posléze i žen, mimo jiné s nemalým zájmem o kulturu. Wenzel rytíř Worowka byl jen exemplárním příkladem reprezentanta těchto kruhů.

A úplně na závěr: Představu, že osobnosti s charakteristikou „böhmisch", tedy lidé rozkročení do obou jazykových světů Prahy doby Franze Kafky, představovali v době otevření Rudolfina již bizarní výjimky, pokládám za mylnou, respektive omezenou na politickou scénu. Kdo se tou dobou zabývá, najde jich více než mnoho, tedy nejen Worowku nebo Bennewitze. Nadto ono „přecházení mezi světy" patřilo ještě na začátku 20. století do velké míry ke každodennosti. Vzali páni autoři na vědomí, že Josef Zítek byl v době projektování Rudolfina profesorem Německé techniky, vzniklé rozdělením školy již roku 1869 na českou a německou? K tomuto velikánu oboru ovšem přicházeli na Deutsche Technische Hochschule Prag ještě na počátku 20. století nejlepší absolventi oboru architektury na České technice, aby v jeho ateliéru absolvovali „nástavbový" semestr nebo dva a dočkali se poté jeho doporučení do Vídně k Otto Wagnerovi či jinému guru rakouské nebo německé architektury. Pokusme se zkoumanou dobu sledovat vždy také dobovou optikou a neomezovat se na pozdější – nacionální – reinterpretace.

Jiří Pešek

Ingo Haar, JÜDISCHE MIGRATION UND DIVERSITÄT IN WIEN UND BERLIN 1667/71–1918. VON DER VERTREIBUNG DER WIENER JUDEN UND IHRER WIEDERANSIEDLUNG IN BERLIN BIS ZUM ZIONISMUS, Wallstein Verlag, Göttingen 2022, 535 stran.

Publikací se židovskou tematikou vychází v posledních letech nemalé množství, ovšem s jednoznačnou převahou knih vztahujících se k období od doby nástupu německých národních socialistů k moci až do konce druhé světové války. Tématem těchto prací je především antisemitismus, vyústivší v tragický osud evropských Židů. Nemalou část prací tvoří biografie, edice pramenů úředních a v nemalé míře i ego-dokumentů více či méně známých osobností z tohoto období. V záplavě těchto knih zůstávají starší dějiny nikoli snad zcela stranou pozornosti badatelů, ale v každém případě ve stínu dějin moderních. S potěšením tak lze uvítat, objeví-li se na knižním trhu publikace věnovaná staršímu (z hlediska zájmu recenzentky především raně novověkému) období. Jednou z nich je před dvěma roky vydaná práce Ingo Haara, který se zaměřil nejen na otázky provázející židovskou populaci po celá staletí, tzn. postavení této minority v rámci většinové společnosti, jíž byla více či méně (ne)tolerována, na problematiku migrací a obecně mobility v raném novověku, nýbrž záběr rozšířil i o období moderních dějin, zvláště o otázky týkající se emancipačního procesu 19. století a „židovskou otázku" obecně.

Podívejme se na publikaci obsáhlou nejen svým stránkovým rozsahem, ale i šíří časového zaměření z podrobnějšího úhlu. Jak je zřejmé z titulu, v centru zájmu autora stojí berlínští a vídeňští Židé, na jejichž příkladu ilustruje jejich ambivalentní postavení s ohledem na společenské i kulturní prostředí, a především společensko-politický vývoj v obou hlavních městech. Ten také (před) určoval výsledek jejich mnohaletého úsilí o proniknutí mezi měšťanskou vrstvu společnosti a ovlivňoval celý emancipační proces. Byť jsou ústředním předmětem Haarovy pozornosti Židé obou jmenovaných metropolí, analogický proces, během něhož Židé usilovali tu více, tu méně úspěšně o zrovnoprávnění, se odehrával i v jiných městech Evropy, Prahu nevyjímaje.

Těžiště práce spočívá sice v 18. a 19. století, avšak při vědomí, že odpovědi na řadu otázek a pochopení příčin a souvislostí dějinných událostí je třeba hledat a nalézat pouze při pátrání po kořenech jednotlivých jevů, obrací autor v úvodních kapitolách pozornost na období předcházející, tzn. 16. a 17. století. V souvislosti s tematickým zaměřením práce se totiž jedná o dobu, kdy dochází k nárůstu migrace městského i venkovského obyvatelstva, a to z důvodů pracovní mobility (řemeslníci, obchodníci, sezónní pracovníci v zemědělství a další), odlišné náboženské či etnické příslušnosti, v neposlední řadě i v důsledku válečných konfliktů.

Haarův pohled na postavení Židů v raném novověku, prezentovaný v úvodních kapitolách, potvrzuje obraz negativně „privilegované" skupiny vytvořené raně novověkým státem, jehož primárním cílem bylo využít židovskou komunitu po stránce ekonomické, aniž by se jí však dostalo jakékoli společenské rovnoprávnosti, byť alespoň zdánlivě. Tento proces funkcionalizace, kdy raně novověký stát usiloval o využívání židovské minority po stránce hospodářské, zatímco praktikoval kulturní, politickou a demografickou diskriminaci, dokládá autor na konkrétních příkladech. Knihu otevírá kapitola věnovaná vyhnání Židů z protestantských zemí – Durynska, Saska a Würtemberska – v roce 1535. Haar v této souvislosti připomíná, že ačkoli šlo o nábožensky motivovaný akt, zásadní roli v následujícím vývoji hrál ekonomický kalkul: Židé představovali vždy zdroj finančních příjmů, což si plně uvědomovala knížata i zeměpáni při teritorializaci a utváření svých panství. Kromě postoje panovníka a vrchností věnuje pozornost názorové nejednotnosti předních teologů reformace. Ti sice byli zajedno v pohledu na Židy jako na rušivý faktor v rámci křesťanské společnosti, neshodovali se však již na způsobu soužití, tedy zda mají žít odděleně od křesťanské společnosti, nebo být vyhnáni. Jako příklad tragických důsledků připomíná obvinění z rituálních vražd, k nimž docházelo v některých oblastech (například Bamberg) a po nichž následovalo násilné pronásledování židovských obyvatel.

Autor sleduje v komparativní rovině kulturní, společenské, sociální i politické postavení židovské minority v Berlíně a v mnohem více etnicky diverzifikované Vídni, kde se tato minorita nacházela oproti jiným menšinám ve zcela zvláštním postavení. Sociální rozvrstvení

židovské populace zde bylo mnohem výraznější než v říši, své místo v městské společnosti mnohonárodnostního státu hledali všichni, včetně haličských „žebráků".

Jako menšina žijící v diaspoře byli Židé od středověku stále vystaveni nebezpečí, ať již byly důvody jakékoli, a to i bez ohledu na udělená privilegia. To opět Ingo Haar ilustruje konkrétními příklady z doby před třicetiletou válkou i po ní a sleduje jejich pohyb po vyhnání či nuceném odchodu a možnosti návratu. V této souvislosti připomíná, že jejich kroky směřovaly do míst, kde jim nehrozilo bezprostřední nebezpečí či kde byli dokonce vítáni (připomíná zvláště Polsko, kde od 15. století do poloviny 17. století vzrostl počet Židů z 25 000 na půl milionu). Možnosti návratu dává do přímé souvislosti s ekonomickým využitím Židů, v této době zejména jako dvorských dodavatelů. V chronologickém sledu analyzuje politiku jednotlivých panovníků v habsburské monarchii i v říši, respektive v Braniborské marce, po třicetileté válce. Zdůrazňuje, že to byl zájem panovníků, jejich schopnosti, předvídavost i praktický kalkul, které hrály roli při utváření politiky vůči domácímu židovskému obyvatelstvu.

Na jednom pólu tak stála politika vídeňského dvora, respektive Leopolda I., na druhém Fridricha Viléma Braniborského. Zatímco druhý jmenovaný, poučený a obohacený o zkušenosti ze srovnatelně velkého Nizozemí, nastolil kurz osidlovací politiky (Branibory byly po válce vylidněny, počet obyvatelstva oproti předválečnému stavu klesl až o 50 %), a to přijímáním nejen Židů, ale i dalších minorit (hugenotů), které mohly přispět k rozvoji hospodářské prosperity země, Leopold měl na svědomí vyhnání vídeňských Židů v roce 1671. V této souvislosti si autor všímá, že řada vypovězených rodin odešla nejen do nedalekého moravského Mikulova, ale právě i do Berlína, kde byli přijímáni s cílem přispět k oživení kapitálového trhu a dálkového obchodu. Okrajově sleduje i dopady na mobilitu Židů poté, co Praha přišla o postavení starého rezidenčního města, včetně toho, že ztratila význam pro vídeňské Židy.

Celou publikací jako červená nit prochází charakteristika rozdílů mezi vídeňskou a berlínskou vládní politikou v jednotlivých obdobích. Zatímco v Berlíně se již v druhé polovině 17. století pohlíželo na Židy nikoli jako na separovanou skupinu, ale více jako na obyvatele

prospěšné státu a společnosti, jíž měli být respektováni, jako na skupinu, jíž byla svěřena silná vlastní odpovědnost, Vídeň představovala příklad zcela odlišného způsobu hospodářské integrace. Panovník, vědom si toho, že vyhnáním Židů si z této strany uzavřel tok finančních zdrojů, se zaměřil na podporu židovských finančníků, jimž udělil dvorské svobody. Dvorští Židé tak stáli v protikladu k nepřátelskému městskému prostředí. A jak opět autor ukazuje na jednotlivých příkladech, zatímco v Berlíně díky tamní osidlovací politice vzrůstal počet židovských rodin, život vídeňských Židů se odehrával prakticky neustále ve stínu obav z dalšího vypovězení.

Ve stejné komparativní rovině pokračuje Ingo Haar v líčení postavení Židů, odvíjejícího se od postojů jednotlivých panovníků, i v následujících obdobích. Čtenář se tak dozvídá, že v politice Fridricha Viléma pokračovali s větší či menší otevřeností vůči židovské komunitě i jeho následovníci. Berlínská židovská obec tak pod ochranou panovníka nejen úspěšně expandovala, ale docházelo (přinejmenším v některých oblastech) k pozvolné integraci, kdy se právní záležitosti stále více přesouvaly od rabínů na státní úřady. Jak autor připomíná, tato situace se změnila na přelomu 17. a 18. století, kdy menší otevřenost, ba dokonce lehce nepřátelský postoj směrem k židovské minoritě vedl k vydání židovského řádu (Judenordnung) 24. ledna 1700 a reglementu 7. prosince téhož roku. Postavení berlínských Židů se tak přiblížilo postavení Židů vídeňských. Autor připomíná i vznik židovské komise počátkem 18. století, podřízené centrální komisi v Berlíně a organizované na kolegiálním principu. Židovskou komisi, ustavenou v roce 1714, známe i z Prahy, tu však autor nezmiňuje, ačkoli v řadě jiných otázek využívá srovnávacího materiálu v širokém měřítku. Důvod je evidentní, žel jako u řady zahraničních autorů: naprosté ignorování jazykově české literatury. S podivem je však u takovéto publikace i absence některých prací autorovi jazykově dostupných, v souvislosti s tématem především zcela zásadních *Dějin Židů v Rakousku*.[1]

V rámci časové posloupnosti sleduje Ingo Haar v období absolutismu zvětšující se propast mezi židovskými dvorními faktory

1 Eveline Brugger et al., *Geschichte der Juden in Österreich*, Wien 2006.

a křesťanskou společností na jedné straně, na straně druhé pak přerod dvorských Židů v nové podnikatele. Jeho pozornosti neunikly ani zostřené scénáře Marie Terezie pro Čechy a Moravu v čele s Prahou, jež, jak uvádí autor, kopírovaly vídeňský vzor, zvláště pak snahy panovnice o vyhnání židovského obyvatelstva z českých zemí. Hlavní pozornost přitom věnuje zejména protestům evropských státníků. Připomíná její snahy, nesoucí se v duchu protireformačních idejí, o prostorové ohraničení všech náboženských nekatolických skupin (transmigraci). Jako protiklad k Marii Terezii a jejím snahám o vypovězení židovského obyvatelstva staví jejího berlínského současníka, Fridricha II. Jeho politiku tolerance v konfesionálně pestrém Prusku dává do přímé souvislosti s válečnými podniky. Pokud jde o židovské obyvatelstvo, poukazuje na koncentraci jeho zájmu zvláště v oblasti hospodářského využití, zatímco v oblasti společensko-politické, náboženské a kulturní panovník plánoval striktnější reglementaci. Autor sleduje dopad přijímaných represivních opatření na jedné straně, na straně druhé vlastní iniciativu obce (berlínské) o aktivní zapojení do reformního procesu. Stranou autorova zájmu nezůstává ani demografický vývoj, respektive sledování vývoje počtu židovských obyvatel, sňatkové, rodinné i finanční politiky Berlína i Vídně, kdy představuje, jaký vliv měla izolace vídeňských Židů na mentalitu městské společnosti. Stranou pozornosti neponechává ani otázku konvertovavších Židů a možností jejich zapojení do veřejného života, podílu na správě jako státních úředníků. Zdůrazňuje, že toto bylo možné nikoli na základě myšlenky občanské rovnoprávnosti, ale na základě nobilitace a působení v knížecích službách, což dokládá konkrétními osobnostmi, které sleduje nejen v první, ale i v následujících generacích jako příklady dobrovolné asimilace.

Zásadní proměnu vídeňské politiky vůči Židům spatřuje Ingo Haar zcela oprávněně ve vydání tolerančního patentu Josefa II., jenž korespondoval s dalšími císařovými reformními kroky, jimiž se snažil modernizovat monarchii po stránce politické, hospodářské i sociální, inspirován právě pruským osvícenstvím. V Berlíně se postupně od šedesátých let 18. století začal prosazovat názor, dle něhož již nebylo možné pohlížet na židovskou populaci jako na neužitečnou skupinu obyvatelstva. Privilegovaní Židé zde byli panovníkem a nejvyššími úředníky nahlíženi jako zdroj hospodářsko-politického potenciálu.

To se bezprostředně odrazilo i v postojích společnosti k celé obci, jejíž postavení se postupně měnilo jak navenek, tak i zevnitř samotné obce. Rabíni, filosofové a učitelé se snažili sami nejen o zrovnoprávnění po stránce právní a náboženské. Reformy vnitřní, týkající se samotné obce, pak nezůstaly bez odezvy ani mezi pruskou šlechtou, úředníky i akademiky. Jak autor dokládá, po vítězství Pruska v sedmileté válce se zvýšila loajalita Židů k pruskému státu. Není tak divu, že židovské osvícenství (haskala) se zrodilo právě v Berlíně. V souvislosti se sledováním emancipačního procesu věnuje autor nemalou pozornost právě této otázce, jednotlivým osobnostem: filosofům (například Moses Mendelssohn), ale i představitelům berlínské židovské elity, bankéřům, továrníkům, mezi nimiž myšlenka haskaly zvláště rezonovala. Vedle toho neopomíjí ani stoupence druhé strany, jimiž byli především z Polska pocházející rabíni, prosazující důsledné dodržování židovského práva (halachy).

Ingo Haar představuje Židy jako osoby aktivně přistupující k řešení soudobých celospolečenských otázek (týkajících se nejen vlastních problémů) a podílejících se na utváření občanské společnosti 19. století. V rozporech mezi oběma skupinami (ale nejen v nich) spatřuje zásadní omezení připravenosti k potřebné, ba nezbytné reformě. Upozorňuje tak na roli náboženství, které se stalo soukromou záležitostí ve středoevropském prostoru až v průběhu 20. století, zatímco společenský tlak na to někam náležet, mít konkrétní náboženskou příslušnost, ovlivňoval evropskou společnost hluboko do 19. století. Je tedy zřejmé, že na Židy (stejně jako na další nekřesťanské minority) bylo nahlíženo jako na cizorodý prvek, vůči němuž se společnost vymezovala a pouze jej tu více, tu méně tolerovala. Jejich náboženská sebeprezentace nebyla ve veřejném prostoru akcentována, což se projevovalo v nejrůznějších zákazech. K uvolnění ze sociální izolace tak vedla velmi dlouhá cesta, kdy rozdílnost (kulturní, náboženská atd.) byla akceptována až moderní společností, kdy se princip občanské společnosti rozšířil i na příslušníky mojžíšského vyznání. Tato cesta nebyla vůbec jednoduchá, jednoznačná a byla provázena nadále přetrvávajícím více či méně latentním antisemitismem německé říše i habsburské monarchie, který nakonec vyústil v systematické vraždění Židů během druhé světové války.

Velkou pozornost věnuje autor době napoleonských válek, následně pak revolučnímu roku 1848 – obdobím, jež hrála zásadní roli v emancipačním procesu, v souvislosti s reflektovaným tématem sleduje kořeny liberálního a národního hnutí v Evropě. Události těchto let zpracovává v širokém kontextu snah o budování nových národních států, kdy analyzuje dění v řadě evropských zemí (ve Francii, Švýcarsku, v Itálii, Nizozemí atd.) a jeho vliv na situaci v říši a v monarchii. Stranou pozornosti neponechává ani situaci v Polsku, rozděleném v roce 1815 mezi Rusko, Prusko a Rakousy, což mělo zásadní dopad na život nejen tamních Židů, ale i dalších skupin obyvatelstva (v této souvislosti připomíná kromě jiného deportace drobné polské šlechty na Sibiř). Připomíná, že emancipace Židů nepostupovala ve Vídni přímočaře, tak jako ve Francii či Prusku. Zatímco zde mohli alespoň doufat ve zlepšení svého postavení, na žebříčku politické agendy vídeňského dvora osvobození z jejich podřadné role nestálo. Primárně sice ve Vídni a v Berlíně, ale v komparační rovině i v dalších zemích sleduje Haar hledání cest k emancipaci, postavení a působení tamních Židů a postoje státní správy, přičemž poukazuje na skutečnost, že poměrně velký prostor byl ponechán pro vlastní iniciativu Židů. Problém předbřeznové doby, její události, včetně poukázání na okolnosti a důsledky zapojení Židů na barikádách, autor spatřuje v nedostatečné společenské integraci Židů, ve vzrůstajícím napětí ve společnosti. Představuje zcela rozdílnou situaci v obou hlavních městech, na základě analýzy společensko-politické situace dokládá význam revoluce, která pro vídeňské Židy znamenala mnohem větší zlom než pro Židy berlínské. Jako stále jen tolerované skupině obyvatel se jim totiž naskytla poprvé šance přiblížit se v oblasti společenské i politické křesťanské, respektive zvláště katolické většině, aniž by na ně bylo pohlíženo jako na cizorodý prvek.

Témat, jež Ingo Haar rozpracovává, je celá řada. Stranou pozornosti tak v kontextu hlavní tematické linie knihy neponechává ani oblast hospodářskou, nakolik se rozvoj průmyslu, urbanizace spolu s proměnou infrastruktury, urbanizačního procesu odrazily v tvářnosti města a promítly do rozvoje společenské mobility, demografického vývoje, kdy se nově příchozím nejen nabízely nové možnosti, ale otevíral se i prostor pro sociální segregaci a kulturní konflikty.

V závěrečné části knihy se pak autor zaměřuje na nárůst projevů antisemitismu, zvláště na univerzitách a v pruském zemském sněmu v druhé polovině 19. století.

Pozornost si zaslouží text věnovaný pramennému výzkumu, kdy autor připomíná, že uloupené písemnosti z vyrabovaných evropských archivů nechal Adolf Hitler převézt do Grazu, kde bylo plánováno vytvoření vůdcova muzea, v němž by byly tyto písemnosti nově uloženy. V samostatném oddělení měly pak být uchovány doklady týkající se zlikvidovaných evropských Židů. Po kapitulaci Německa tyto písemnosti Rudá armáda odvezla do Moskvy, kde měly být bezpečně uloženy. Dokladem toho, že se jednalo vskutku o „bezpečné" uložení, je skutečnost, že mnohé z těchto písemností nebyly po celá desetiletí zpřístupněny ani židovským obcím, ani odborné veřejnosti. Autor měl to štěstí, že mu bylo umožněno studium tohoto fondu, jehož součástí jsou rukopisy, protokoly, výstřižkový archiv, pozůstalosti významných osobností z řad berlínských a vídeňských Židů. Kromě toho Haar čerpal ze spisů týkajících se vídeňských Židů, jež jsou uchovávány v Ústředním archivu pro dějiny židovského lidu (Central Archives for the History of the Jewish People) v Jeruzalémě. Písemnosti vztahující se k berlínské obci bohužel nebyly do archivu předány a jsou rozsety na nejrůznějších místech. Haarovi se tak podařilo vůbec poprvé probádat mnohé z těchto dosud nevytěžených archivních pokladů. Pokud jde o 19. století, přináší Haarův výzkum nové pohledy i výsledky. Zatímco při zpracovávání tohoto období vycházel nejen z literatury, ale především z archivních pramenů, představení předcházejícího období je založeno na studiu stávající literatury, jejíž některá tvrzení uvádí na pravou míru.

Jak je z výše uvedeného zřejmé, autor si položil řadu otázek týkajících se procesu emancipace a asimilace na straně jedné, marginalizace, separace a segregace na straně druhé. Není jednoznačné, nakolik se mu to podařilo, odpovědi na řadu z nich zůstávají otevřené. Při čtení textu se nelze ubránit dojmu, že kratší časové vymezení, zevrubný archivní výzkum a z hlediska komparativního věnování větší pozornosti Praze (kterou autor ostatně v textu nejednou zmiňuje) by bylo smysluplnější. Vzhledem k záplavě informací, z nichž mnohé se v textu poněkud ztrácejí, je škoda, že autor některé údaje nevložil do tabulek, nanejvýš užitečné by bylo připojení grafů ilustrujících

demografický vývoj, chronologický přehled událostí. Přehledný soupis vydávaných normativů by pak měl být samozřejmostí. V každém případě se jedná o publikaci, kterou by neměl pominout žádný zájemce, tím méně badatel zabývající se dějinami evropských Židů v (raném) novověku.

Ivana Ebelová

Peter Csendes – Ferdinand Opll, WIEN IM MITTELALTER. ZEITZEUGNISSE UND ANALYSEN, Böhlau Verlag, Wien, 2021, 520 stran.

A COMPANION TO MEDIEVAL VIENNA, (edd.) Susana Zapke – Elisabeth Gruber, Brill, Leiden – Boston 2021 (= Brill's Companions to European History, vol. 25), 612 stran.

Osmisté výročí prvního dochovaného městského privilegia pro Vídeň zavdalo impulz k vydání dvou odborných publikací, které se pokoušejí syntetizujícím způsobem postihnout středověké dějiny této babenberské a habsburské metropole. Peter Csendes a Ferdinand Opll jsou badateli, kteří historii středověké Vídně věnují pozornost již několik desetiletí. Oba vydali zcela zásadní edice k vídeňským dějinám a publikovali jak dílčí, tak shrnující studie i knihy k témuž tématu. Jejich společná monografie na mnohé předchozí práce přímo navazuje. Struktura *Wien im Mittelalter* je do jisté míry překvapivá. V první části jsou publikována svědectví z listin a kronik o vídeňských dějinách od 9. století do roku 1529, kdy Vídeň poprvé prožila osmanské obléhání. Text je strukturován striktně chronologicky po jednotlivých letech. Fakticky se tedy jedná o jakési dějiny Vídně v datech, přičemž tato data vycházejí z pramenných zmínek, jejichž počet s blížícím se začátkem 16. století narůstá. Druhou část je možné číst jako encyklopedii vídeňské historie, přičemž jednotlivá hesla jsou strukturována do několika kapitol: městský prostor, městská infrastruktura, vztahy města a pána města, právo a správa, obyvatelé města (měšťané a měšťanky), hospodářský a kulturní život města. Z hlediska struktury se tedy *Wien im Mittelalter* poněkud liší od

prvního svazku dějin Vídně (*Wien. Geschichte einer Stadt*), vydaného v roce 2000, jehož editory byli rovněž Csendes a Opll. Tato kniha byla totiž rozčleněna do kapitol, jež v chronologické posloupnosti pojednávaly o politických dějinách města, v druhé části se jednotliví autoři naopak věnovali hospodářskému životu města, jeho sociální struktuře a v rozsáhlé stati dějinám univerzity, respektive provázanosti univerzity s městským životem. Poslední oddíl Opll koncipoval jako dějiny každodenního života, tedy obdobně jako ve své knize z roku 1998 (*Leben im mittelalterlichen Wien*). Z badatelského hlediska nepřináší *Wien im Mittelalter* nic podstatně nového a spíše opakovaně zprostředkovává poznatky oběma autory již dříve publikované. Nová je struktura knihy, jež se dělí na řeč pramenů (i když ve zprostředkované podobě spíše jakýchsi regest a analytických záznamů) a na výklady encyklopedické povahy.

Kniha editovaná Elisabeth Gruber a Susanou Zapke má odlišné ambice. Ediční řada Brill's Companions to European History je určena čtenářům a badatelům, jejichž znalosti daného tématu jsou omezené. Proto je jejím cílem zprostředkovávat hutný výklad daného tématu. Prozatím v této řadě vyšlo více než deset svazků věnovaných dějinám měst, většinou italských (například Pisa, Bologna, Janov, Siena), i když zde najdeme i města říšská (například Lübeck, Augsburg). Struktura těchto publikací není jednotná a záleží na editorech daného svazku, jaký přístup si zvolí. Zapke a Gruber vsadili při výběru spoluautorů především na historiky a historiky dějin umění, přičemž kapitoly o dějinách nejrůznějších uměleckých projevů spojených s Vídní jsou zde ve srovnání s jinými díly ediční řady přítomny mnohem výrazněji. Naopak archeologické poznatky zůstaly narozdíl od Lübecku ve vídeňském svazku poněkud stranou. Obě editorky deklarovaly, že jednotícím prvkem kapitol je termín „ad fontes" a snaha zprostředkovat nové poznatky, k nimž jednotliví autoři během svého bádání dospěli. Z tohoto ohledu se samozřejmě jednotlivé kapitoly od sebe navzájem dosti výrazně liší, neboť některé se vskutku zaměřují na detaily, vycházející z čerstvých výzkumů, jiné naopak spíše syntetizují obecně známé poznatky. Z hlediska struktury se kniha člení do čtyř celků. Do prvního jsou zařazeny studie věnované městskému prostoru: politickému, sakrálnímu i hospodářskému. Ve druhé části se jednotlivé stati zaobírají městskou ekonomikou a reprezentací

městské politiky. Třetí kapitola obsahuje eseje, v nichž autoři popisují sociální existenci nejrůznějších vídeňských společenství (Židé, univerzita), i když do tohoto souboru byly po mém soudu poněkud neorganicky zahrnuty i kapitoly o každodenním životě města. Poslední, čtvrtá část je vyhrazena uměleckým projevům a vedle toho i vědění, jež ale na rozdíl od statí ve třetí kapitole není nahlíženo institucionálně, nýbrž obsahově (řecká studia na univerzitě, polyfonická hudba na univerzitě i mimo ni). V této kapitole se rovněž nachází úvaha o rituálech v městském prostoru, která mohla být teoreticky zařazena již do první kapitoly, i když z hlediska uměleckých souvislostí se asi opravdu více hodí do kapitoly poslední.

Velkou přednost tohoto svazku brillovské řady spatřuji v tom, že se editorkám podařilo udržet téměř bez výjimky jednotný charakter všech kapitol, a to jak po obsahové stránce, tak z hlediska poznámkového aparátu i souborně citované literatury. Pokud jde o obrazové přílohy, jednotlivé části se samozřejmě poněkud liší, což je ale dáno jejich obsahem. Pro badatele o městských dějinách, kteří se orientují především na anglosaský svět, je sborník sestavený péčí Elisabeth Gruber a Susany Zapke vskutku vítaným a veskrze kvalitním vodítkem pro komparativní úvahy. Středověká Vídeň díky němu nepochybně vstoupí do širšího medievistického povědomí a do jisté míry (někdy ne zcela právem) zastíní Prahu, jež by si podobný „companion" nepochybně rovněž zasloužila. Vídeň může v mnoha ohledech Praze posloužit jako inspirativní zdroj.

Martin Nodl

DIE STADT UND DIE ANDEREN. FREMDHEIT IN SELBSTZEUGNISSEN UND CHRONIKEN DES SPÄTMITTELALTERS UND DER FRÜHEN NEUZEIT, (Hrsg.) Andreas Rutz, Böhlau Verlag, Köln 2021 (= Städteforschung, Reihe A: Darstellungen, Bd. 101), 318 stran.

Recenzovaná kniha je výsledkem konference pořádané v roce 2018 Oddělením pro dějiny raného novověku a pro porýnské zemské

dějiny na univerzitě v Bonnu. Pracovní zasedání se konalo u příležitosti 500. výročí narození Hermanna Weinsberga (1518–1597). Tento dlouholetý radní v Kolíně nad Rýnem a především kronikář, jehož dílo je významným pramenem městských dějin 16. století, je ústřední postavou téměř veškerých příspěvků zařazených do konferenčního sborníku.

Společným tématem všech příspěvků je vnímání a setkávání s cizím a s cizími lidmi v 16. století. Nad významovým polem pojmů cizí a vlastní se v úvodním textu zamýšlí editor Andreas Rutz. Ve svých teoretických úvahách klade důraz na chápání a vnímání neznáma a sociálního nepatřična, vztaženého na vlastní a cizí tělo či pohlaví. V souvislosti s tím Rutz zdůrazňuje, že hranice mezi vlastním a cizím byla ve středověku a v raném novověku velmi propustná a že téměř neustále docházelo ke vzájemnému sbližování a vzdalování se. Ryze teoreticky je rovněž zaměřena studie Michaela Fenskeho, jenž se zamýšlí nad pojmem cizost z etnologického hlediska.

Obsahově je sborník rozčleněn na čtyři části. První, jež se přidržuje teoretické perspektivy, je nazvána *Tělo a pohlaví*. Bianca Frohne v ní analyzuje termín „vtělená odlišnost" na příkladu příruček pojednávajících o vedení domácnosti v 16. století. Marco Tomaszewski se na podkladě rodinných kronik a nejrůznějších návodných a vychovatelských textů týkajících se rodinného života genderovou perspektivou zamýšlí nad rolí mužského pána domu.

Příspěvky ve druhé části se soustřeďují na osobu a literární činnost Hermanna Weinsberga. Peter Glasner se pokusil ve Weinsbergových textech postihnout rozdíly mezi individuální a kolektivní identitou ve vztahu k rodinným dějinám. Naopak Andreas Rutz analyzuje Weinsbergovo líčení války a obrazy válečníků, respektive „vojenského lidu", především na příkladu Španělů a Nizozemců. Krisztina Péter se zaměřuje na Weinsbergovo líčení městské kolínské společnosti, na jeho rozlišování mezi domácími a cizími obchodníky či Židy. Spolu s tím sleduje i Weinsbergovy negativní postoje vůči přistěhovalcům, uprchlíkům a dokonce i proti poutníkům. Velmi trefně přitom ve svém příspěvku ukazuje narůstající odpor vůči lidem na cestě, i když tento problém by si zasloužil širší historickou perspektivu. Ryze filologicky je pojata studie Evy Büthe-Scheider týkající se jména Weinsberg, respektive jeho užívání v rodinné tradici.

Třetí část, nazvaná *Vlastní a cizí*, do níž by se po mém soudu hodila i studie Krisztiny Péter, zahrnuje tři příspěvky, jež opouštějí osobu Hermanna Weinsberga. Marc von der Höh zkoumá postavení otrokyň v pozdně středověké Florencii. Jako hlavní pramen ke svým úvahám využívá nejrůznější rodinné kroniky a zápisky, jež pro něho představují protipól vůči pramenům soudní povahy, v nichž otrokyně vystupují buď jako oběti, nebo jako aktérky dějů. V rodinných kronikách nachází pozitivní obrazy otrokyň stejně jako doklady o jejich integraci do městské společnosti i do rodinných společenství. Simon Siemianowski vychází z egodokumentů norimberského původu, v nichž analyzuje postoje vůči „Itálii", kde jejich autoři na přelomu 15. a 16. století studovali. Christian Schlöder se zaměřuje na zápisky v kronice hannoverského komorního písaře Johanna Heinricha Redeckera, v nichž ohledává kronikářův způsob zobrazení Turků a Arabů, respektive tureckého a arabského světa, a to jak v psaném textu, tak vizuální formou.

Poslední část knihy, nazvaná *Literární konstrukce cizosti*, zahrnuje dva příspěvky, v nichž jejich autoři analyzují zobrazování a chápání cizosti v literárních textech. Sergius Kodera vychází z popisu Londýna od Giordana Bruna, v němž se vyskytují reflexe xenofobního chování Londýňanů vůči cizincům anglického i neanglického původu. Manfred Groten si jako výchozí text svých úvah zvolil Defoeův *Deník morového roku*, jenž mu slouží jako příklad fiktivního románového zpracování moru v literatuře 17. století.

Z obecnějšího hlediska stojí za zamyšlení, že rozdíly mezi středověkým a raně novověkým vnímáním cizosti a jinakosti, jak je prezentují jednotliví autoři, jimž dal editor velkou volnost, nevykazují zásadní rozdíly. To je po mém soudu dosti překvapivé, neboť v průběhu 16. a 17. století se vzdělaným a zámožnějším lidem rozšířily prostorové perspektivy, jejich cestovatelské aktivity byly mnohem častější a jejich setkávání se s cizinci pestřejší a intenzivnější. Odpověď na danou otázku ale možná hledáme ve sborníku marně především z toho důvodu, že většina studií je tematicky pojata velmi úzce a autorské vidění je zde povětšinou atomizované, s výjimkou studie Andrease Rutze a Krisztiny Péter. Druhá část knihy, jejíž kapitoly vycházejí ze zkoumání nejrůznějších zápisků a reflexí Hermanna Weinsberga, pokud ji čteme jako celek, totiž jasně svědčí o tom, že v konkrétním

případě kolínského kronikáře bylo jeho chápání jinakosti a odlišnosti komplexní. Příliš úzká perspektiva, kterou příspěvky jiných kapitol volí, vyjma pozoruhodného textu o florentských otrokyních (ten se ale celému souboru studií svým sociálně-historickým přístupem vymyká), ve svém důsledku celkový obraz poněkud zkresluje. Pokud by i další prameny byly nahlíženy z vícero úhlů, jako je tomu v případě textů Weinsbergových, možná bychom i v jejich případě dospěli k obdobným či alespoň srovnatelným závěrům.

Martin Nodl

GESCHICHTSBILDER IN RESIDENZSTÄDTEN DES SPÄTEN MITTELALTERS UND DER FRÜHEN NEUZEIT. PRÄSENTATIONEN – RÄUME – ARGUMENTE – PRAKTIKEN, (Hrsg.) Gerhard Fouquet et al., Böhlau Velag, Köln 2021 (= Städteforschung. Reihe A: Darstellungen, Bd. 103), 398 stran.

Recenzovaný sborník vychází ze 46. pracovního zasedání münsterského Institutu pro srovnávací dějiny měst, konaného v roce 2019 ve spolupráci s göttingenskou Akademií věd v rámci projektu *Residenzstädte im Alten Reich (1300–1800)*. Jednotícím tématem dvanácti studií (k nim se řadí shrnující úvodní text Gerharda Fouqueta a Svena Rabelera) je problematika kolektivní historické paměti v pozdním středověku a raném novověku. Regionálně jsou jednotlivé studie věnovány území říše, Flander a Uherského království. Sborník je záměrně pojat interdisciplinárně. Vedle tradičních psaných textů, městských kronik, jsou analyzovány i inskripce (náhrobní či pamětní ve veřejném prostoru, jež jsou připomínkou význačné historické události), dobové archivy, architektonická díla či nejrůznějších díla umělecká (sochy, malované rodokmeny).

Sborník je rozdělen do pěti tematických celků. První z nich obsahuje teoretický text Matthiase Müllera, jenž se zamýšlí nad dějinnou fiktivností vizualizované paměti, což je de facto problém, který se dotýká většiny zde publikovaných studií, samozřejmě s tím rozdílem,

že někdy máme co do činění s vědomou, záměrnou, ba přímo propagandistickou fiktivností dějin, jindy naopak s fiktivností nevědomou, tzn. vedenou snahou podávat „objektivní" obraz dějin. Ve druhém obecněji pojatém textu se Peter Johanek zamýšlí nad otázkou, zda existovalo specifické dějepisectví rezidenčních měst a zda se nějakým způsobem odráželo v pojmoslovném aparátu kronikářů. Johanek vychází z rozsáhlého souboru pozdně středověkých a raně novověkých textů, přičemž příznačně zdůrazňuje význam samotných kronikářů jako osob těsně spjatých s rezidenčním dvorem, jako těch, kdo svými texty vyjadřují představy dvorského světa, a tím de facto formují představy o pojmu rezidence. Jako exemplární texty pro svá tvrzení uvádí kroniku vídeňského měšťana Janse Enikela a radní kroniku města Zerbst (Srbiště). Role vzdělaných dvořanů, v daném případě humanistů, je v samotném sborníku nejvíce traktována ve studii Stephana Hoppeho, který zkoumal z hlediska architektury přenos humanistického obrazu dějin na knížecích rezidenčních dvorech v jižním Německu v 15. století (Norimberk, Ulm, Drážďany a Míšeň).

V názvu druhého celku zní „prezentovat dějiny". Pozornost si zde zaslouží především text Julie Burkhardt, která se zamýšlí nad rozvojem Budy jako uherského rezidenčního královského města v 15. století. Důraz přitom klade na období interregna (1442–1452), kdy se fakticky prosadilo vnímání Budy jako caput regni, kdy byla ve městě přechovávána zemská pečeť a sídlila zde jak královská pokladna, tak apelační soud. Jistě i díky těmto „institucím" se rozvinulo povědomí Budy jako komunikačního a správního centra, což mělo vliv na centrální hospodářské postavení města. V mnoha pohledech se příběh Budy podobá příběhu Starého Města pražského, i když zde je chápání města jako caput regni (popřípadě všech pražských měst) staršího data a rovněž centrální funkce z hlediska království se zde rozvíjí o několik desetiletí dříve, již v revolučních dvacátých letech, s novou dimenzí pak po smrti Albrechta Habsburského. V tomto ohledu je nepochybně škoda, že ve sborníku, jak je bohužel dosti obvyklé, absentuje studie věnovaná Praze, neboť z komparativního hlediska by mohla představovat pendant nejen k textu Julie Burkhardt, ale i k textům jiným.

Třetí celek je věnován dějinám v prostoru, jenž je nahlížen prostřednictvím dějin umění. Olaf Mörke se zaobírá nizozemským

městem Den Haag v 17. století a poukazuje na legitimizační potenciál dějinné paměti ve střetu mezi místodržícími a stavy. Peter Stephan zkoumá z hlediska ceremonií Berlín v období vlády pruského krále Fridricha I. Klaus Krüger analyzuje na základě korpusu, vycházejícího z projektu *Die Deutschen Inschriften – Deutsche Inschriften online*, vizualizaci paměti prostřednictvím nápisů ve vztahu k holdováním panovníkům a historickým událostem komunálního charakteru. Čtvrtá část, jež má v názvu módní výraz „dějiny jako argument", obsahuje dva inspirativní texty. Pia Eckahart se na příkladu jiho- a západoněmeckých biskupských měst zamýšlí nad líčením počátků měst, pojímaných z hlediska historické paměti jako střet mytických hrdinů s reálnými pány měst v osobě biskupů. Dějiny jsou v jejím pojetí argumentem pro politickou svébytnost městské společnosti. Sascha Köhl si na příkladu flanderských měst 14.–16. století klade otázku, jak mohou vizualizace dějin, vycházející buď z reálných faktů, nebo naopak z čirých fikcí (příkladem jí jsou rodokmeny panovníků), zprostředkovávat povědomí o vladařské kontinuitě a legitimitě mocenských nároků.

Pátý oddíl zahrnuje studie věnované „dějinám jako sociální praxi". Sven Rabeler se zamýšlí nad historizací caritas v textech, jejichž autory byli radní či úředníci v rezidenčních jihoněmeckých městech pozdního středověku a raného novověku. Jako příklad mu mimo jiné slouží radní kronika města Landshutu z druhé poloviny 15. století. Herbert Karner zkoumá Pietas Austriaca v habsburských rezidenčních městech v 17. století na příkladu vídeňských sloupů (morové, mariánské), které hrály důležitou úlohu v performativních aktech, jejichž součástí byla veřejná kázání, litanie či hudba a jichž se v některých případech aktivně účastnil jako prosebník sám habsburský císař. Gerhard Fouquet zaměřuje svoji pozornost na Basilej v roce 1529 a hledá odpověď na otázku, jak vnímali velké historické události tohoto roku (povodeň, začátek reformace, změnu správního systému města) doboví pozorovatelé, a to jak bezprostředně, tak s určitým časovým odstupem.

Jak je patrné, autoři ve svých textech volí k pojmu historická paměť a historické vzpomínání mnohdy velmi odlišné přístupy. To samo o sobě svědčí o téměř neohraničeném rozkročení se daného tématu. Jednotlivé příspěvky rovněž ukazují, jak je mnohdy obtížné nalézt společnou řeč při zcela odlišných metodologických přístupech,

s nimiž k problematické historické paměti přistupují „klasičtí" historici a historici umění. Pro české bádání je ale ve sborníku možno nalézt pro městské prostředí celou řadu vítaných inspirací, především z hlediska historické paměti jako argumentu, tzn. paměti, která pod vlivem politických a náboženských zvratů prodělala mezi 15. a 17. stoletím několik proměn, jež se promítly jak do psaných textů s městskou historickou tematikou, tak z hlediska inscenace a vizualizace dějinné paměti v její legitimizační funkci.

Martin Nodl

Anna Paulina Orłowska, JOHAN PYRE. EIN KAUFMANN UND SEIN HANDELSBUCH IM SPÄTMITTELALTERLICHEN DANZIG. DARSTELLUNG UND EDITION, Böhlau Verlag, Köln 2022 (= Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte, Bd. 77), 712 stran.

Jako 77. svazek (v tomto případě dvousvazek) prestižní ediční řady *Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte* vyšla v roce 2022 dvousvazková práce Anny Pauliny Orłowské, jež je přepracovanou verzí její disertace, obhájené na univerzitě v Kielu. První svazek obsahuje vynikající analýzu obchodní knihy gdaňského kupce Johana Pyreho, který se třicet pět let věnoval své podnikatelské činnosti (zemřel v roce 1455). Druhý svazek je edicí jeho obchodní knihy, jež se svým významem řadí k jiným známým a dříve editovaným obchodním knihám z hanzovního prostředí.

Dosavadní výzkumy vycházející z tohoto jedinečného pramene (nejvýznamnější z nich publikoval v šedesátých až osmdesátých letech minulého století Walter Stark) ukázaly, že se jedná o jedinečný zdroj informací. Orłowska ale v mnoha ohledech posunula stávající poznání ještě dál, mnohdy polemicky vůči Starkovi. Vyšla přitom z diplomatické analýzy pramene, jež jí umožnila mnohem lépe pochopit způsob vedení této účetní knihy a kupcův způsob účtování, respektive evidence obchodních aktivit, pasiv a aktiv. Z věcného hlediska zaměřila svoji pozornost nejdříve na druhy měn, s nimiž

Pyre pracoval. Nutno říci, že tento gdaňský obchodník si složité měnové kurzy zjednodušoval a cenu zboží většinou převáděl na pruskou marku, tedy na měnu, kterou používal nejčastěji. U jiných měn byl jeho referenčním bodem obsah drahých kovů. Z hlediska obchodování považuji za velmi podstatné zjištění, že směnky Pyre používal téměř každý den. Někdy sice za zboží platil hotovými penězi, avšak úvěry a směnky v jeho podnikání jasně dominovaly.

Dochovaná obchodní kniha autorce umožňuje zamyslet se i nad psychologií tohoto gdaňského kupce. Zdá se být jasně doložené, že Pyre byl typem obchodníka, který příliš neriskoval. Mnoho svých obchodů realizoval nikoli sám, nýbrž prostřednictvím kupeckých společenství (wederlegynge či selscop), jež se z organizačního hlediska navzájem lišily mírou investic a mírou rizika, které následně určovalo potenciální výši zisku (z českého a moravského prostředí takovouto variabilitu obchodních vztahů pro 15. století neznáme). Nejvýznamnější obchodní kontakty měl Pyre do Rigy, v menší míře do Vilna. Zároveň se ale nebránil obchodu s flanderskými a anglickými kupci. Podílel se přitom především na podnikání v Severním moři, přičemž hlavními komoditami, s nimiž obchodoval, byly vlna, vosk, kožešiny, zpracované kůže, len, konopí a sůl. Ze sociálního hlediska je podstatná skutečnost, že Pyre, třebaže byl držitelem měšťanského práva, přesto bydlel v nájmu, a to u jiného kupce a radního Johanna van dem Hagen. Autorka to vysvětluje tím, že Pyre takto mohl užívat prestižní adresy v centru města a získávat snadný přístup do světa dalších gdaňských radních a podnikatelů, s nimiž následně uzavíral obchodní vztahy. Vedle van dem Hagena byl jeho nejčastějším partnerem rovněž gdaňský obchodník Hans Bakkers.

Z obecného hlediska považuji za významná autorčina zjištění týkající se kontaktů gdaňských měšťanů a kupců s řádem německých rytířů ve třicátých a čtyřicátých letech 15. století, podnikání Angličanů v Severním moři a v samotném Gdaňsku v první polovině 15. století, a především interpretace týkající se ovlivnění Pyreho ekonomických aktivit soudobými ekonomickými výkyvy. Velmi přesvědčivě to autorka ukazuje prostřednictvím cenových řad v korelaci s obchodovaným množstvím zboží. Cennou část knihy představují rovněž přílohy, jež obsahují seznamy obchodních značek (marky) a nepřeberného množství termínů, jimiž byly dobově označovány

na základě původu a kvality jednotlivé druhy kůží a vlny. Monografie Anny Pauliny Orłowské tak představuje velmi cenný příspěvek k poznání mořského obchodu první poloviny 15. století a způsobů podnikání gdaňských kupců v politicky neklidném a nepříliš stabilním prostředí.

Martin Nodl

Stephan Nicolussi-Köhler, MARSEILLE, MONTPELLIER UND DAS MITTELMEER. DIE ENTSTEHUNG DES SÜDFRANZÖSISCHEN FERNHANDELS IM 12. UND 13. JAHRHUNDERT, Heidelberg University Publishing, Heidelberg 2021 (= Pariser Historische Studien, Bd. 121), 492 stran.[1]

Recenzovaná kniha je přepracovanou verzí disertační práce, obhájené roku 2018 na univerzitě v Mannheimu. Jejím ústředním tématem je pronikání jihofrancouzských měst Marseille a Montpellier do středomořského dálkového obchodu ve 12. a 13. století. Pramenná základna, z níž autor vychází, je samozřejmě dosti limitovaná. Z tohoto důvodu je schopen sledovat pouze základní trendy nejrůznějších obchodních aktivit. Nejvíce informací vytěžil z dochovaných notářských instrumentů (obchodních dohod, úvěrových smluv, investičních smluv, nákupů a přeprodeje zboží apod.) a z kupeckých testamentů, dochovaných pro 13. století, především pak pro jeho druhou polovinu, v obou městech.

Přestože se jedná o zlomek kdysi existujících pramenů, jejich analýza Nicolussi-Köhlerovi umožnila vcelku detailně a přesvědčivě postihnout proces přerodu původně lokálních obchodních center do středisek dálkové obchodní výměny ve středomořském prostoru. V úvodní kapitole ukazuje, že ve 12. století dálkovému obchodu

1 Publikace vyšla jak v knižní podobě, tak jako Open Access (DOI: 10.17885/heiup.833, [online], [cit. 11. července 2024], <https://heiup.uni-heidelberg.de/catalog/book/833>.

ve Středomoří jasně dominovaly Pisa a Janov. V důsledku ekonomických i politických změn se ale ve 13. století situace zásadně změnila a jihofrancouzským přístavům, především Marseille a Montpellier, se podařilo proniknout do středomořského tranzitního obchodu. Společenství obou měst využila vyčerpání Janova i Pisy, způsobeného častým vedením válek. Na dynamický rozvoj dálkového obchodu v Marseille a Montpellier měly podle autora vliv především migrace a intenzivní propojení městských elit s ekonomickým potenciálem blízkého okolí. Pozoruhodná jsou v tomto ohledu jeho zjištění ohledně investic okolních kramářů, vdov a řemeslníků do dálkového obchodu, ať již formou kreditu, nebo podílem na přepravovaném zboží lodní dopravou. Jako modelový příklad, doložený prameny, autor uvádí údaje o přepravě zboží loďmi Sanctus Spiritus a Sicarda. Samotný způsob podnikání považuje za velmi kooperativní, neboť se do něho zapojovalo nejen stále více osob v obou městech, ale zároveň i z měst okolních.

Všechny tyto aspekty přispěly podle Nicolussi-Köhlerova názoru ve 13. století k zásadním změnám způsobu a výše akumulace kapitálu, který bylo možné opakovaně investovat. To dávalo obchodníkům z Marseille a Montpellier možnost obchodně pronikat do Katalánska, Provence či údolí Rhôny a činilo je konkurenceschopnými s obchodníky janovskými a pisánskými. Úspěch marseilleských a montpellierských kupců je do jisté míry překvapivý i z toho důvodu, že ani jedno město nevynikalo řemeslnou produkcí, jež by se uplatňovala v nadregionálním obchodu. Ani dosti rozvinutá textilní výroba téměř nepřesahovala regionální charakter (částečně s výjimkou Montpellier). Na rozdíl od prostoru severní Itálie či Flander zde tedy není možné mluvit o masové řemeslnické produkci. Vedle toho ale autor jasně ukazuje, jak pozitivní vliv měla na tranzitní obchod celní privilegia a ochranné smlouvy, tedy skutečnost, že politické zásahy shora mohly rozvoj obchodu dynamizovat. V případě jihofrancouzských přístavů přicházely v pravý okamžik a padaly na úrodnou půdu, respektive místní kupci jich dokázali velmi rychle využít. Zároveň pochopili i výhody nejrůznějších forem úvěrového podnikání, jež v sobě skýtalo vysoké zisky. Nejvyšší podíl na úvěrovém trhu měli v obou městech obchodníci s textilem, neboť právě v jejich rukou se koncentroval volný kapitál.

Monografie Stephana Nicolussi-Köhlera představuje významný příspěvek pro dějiny dálkového obchodu 13. století. Především jeho důraz na úvěrové podnikání v obchodních stycích, přesahujících regionální hranice, a podtržení významu migrace jako motoru ekonomické transformace a následné expanze dávají tušit, že naše znalosti o středověkém hospodářském životě je v mnoha ohledech možné nejen faktograficky doplňovat, ale především interpretačně i metodologicky prohlubovat.

Martin Nodl

Eva Semotanová – Josef Žemlička et al., VĚNNÁ MĚSTA ČESKÝCH KRÁLOVEN, Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha 2022, 440 stran.

Kniha, kterou vydal Historický ústav Akademie věd ČR a Univerzita Hradec Králové, je jedním z výstupů projektu *Věnná města českých královen (Živá součást historického vědomí a její podpora nástroji historické geografie, virtuální reality a kyberprostoru)*, jenž byl realizován s finanční podporou NAKI II. V květnu 2023 pak byla tato publikace představena na knižním veletrhu *Svět knihy Praha 2023*. Dalším výstupem tohoto projektu NAKI se mimo jiné stal i krátký film, který měl premiéru v přednáškovém sále Muzea východních Čech v Hradci Králové v lednu 2023 a následně je dostupný na youtube. Do formátu o délce cca 20 minut jsou v něm shrnuty hlavní myšlenky fenoménu věnných měst, včetně jejich druhého a třetího života, a film je určen opravdu velmi široké veřejnosti, aniž by slevil z nároků na odborné ukotvení (režie i scénář Jana Vojtíšková).

Termínu věnná města se v minulosti i současnosti celkem běžně užívalo a užívá pro východočeská města Hradec Králové, Chrudim, Vysoké Mýto, Poličku, Jaroměř, Dvůr Králové nad Labem, Trutnov a Nový Bydžov, stejně jako pro zcela jinde ležící Mělník a do jisté míry i pro Teplice. Zatímco ve středověku a raném novověku se jednalo o postupně stabilizovanou právní výhradu odlišující tato města od jiných královských i poddanských měst, od poloviny 19. století šlo a jde stále především o jistý druh kulturní identity vycházející jak

z dlouhé kolektivní paměti, tak z proměnlivých důrazů přinášených každou konkrétní dobou.

Ne úplně jednoduchého úkolu vytyčení badatelských mantinelů se na úvod ujala Eva Semotanová ve stati *Věnná města jako badatelské téma*. Komplikace do takového výzkumného úkolu přináší mimo jiné to, že zmiňovaná právní výhrada se nejenom vyvíjela v čase, ale do jisté míry měnila i prostor, a ne vždy byla využívána se stejnou intenzitou. Kromě toho se jednalo o lokality, které nemusely být jednoduše srovnatelné dokonce i ve stejném nebo alespoň blízkém čase, a sjednotit je zásadnějším způsobem nemohla ani zmíněná právní výhrada. Na druhé straně všemožná rozdílnost poskytuje příležitost propátrávat daný fenomén z nejrůznějších úhlů pohledu a nezůstávat u prvoplánové analýzy.

Eva Semotanová se nejprve ve stati *Prostor a krajinná scéna věnných měst* pokouší popsat a vyhodnotit pomocí fyzicko-geografického popisu a analýzy každé z uvedených měst. Z tohoto textu je zřejmé, že spojitosti je třeba hledat především v oblasti právního a společenského vývoje, nikoliv v krajinné či prostorové paralele. V další části publikace, nazvané *Dlouhá cesta k městům českých královen (východní Čechy jako „věnný" region)*, se Josef Žemlička věnuje obecněji problematice majetku a hmotného zabezpečení manželek českých panovníků v dobách, které ještě instrument věnných měst neznaly. Do mladší doby posouvá problematiku Jan Vojtíšek v části nazvané *Věnná města za vlády lucemburské dynastie*, v níž už má k dispozici nejenom větší množství pramenů, ale také rozvinuté využití takového způsobu hmotného zabezpečení vladařských vdov, ale i žen stojících po boku právě panujícího krále. V časovém vymezení náleží k předcházejícím textům i stať Františka Musila *Hrady ve věnných městech*, popisující především zaniklé stavby, protože v realitě dnešních měst jsou jen ojediněle dohledatelná alespoň torza původních královských hradů.

Z pohledu širších vazeb v poněkud pozdějším období se na problematiku zaměřil Zdeněk Beran v textu *Východočeská věnná města a šlechta v pozdním středověku*. Podle výsledků této části výzkumu nešlo v žádném případě o idylické soužití a šlechtici v konkrétním místě zainteresovaní se ke zkoumané právní výhradě většinou nestavěli zvlášť pozitivně. Zatímco vazba majetková byla ve všech

zmiňovaných městech uplatňována, případně vymáhána podle dobových okolností, ale srovnatelně, rezidenčním pro královnu-vdovu se stalo některé z měst jen několikrát za dobu trvání této výsady. Píše o tom Martin Šandera v části nazvané *Věnná města jako rezidence královen vdov*. Do opravdu širokých souvislostí se problematiku pokusil zařadit Petr Polehla v části *Věnná města v souřadnicích církevní správy*. Tady je také naznačena myšlenka, že kontinuitou spojující středověkou a raně novověkou situaci věnných měst s novější až nejnovější dobou je výkon patronátního práva. To je spíš zpětná projekce, přání jsoucí otcem myšlenky, protože patronátní právo bylo založeno na zcela jiných právních základech a s městskou správou souviselo jenom limitovaně. Což osvětlují v klasickém výkladu třeba práce Josefa Doubravy, z novější produkce pak například práce Stanislava Pšeničky nebo Pavla Pumpra, případně učebnicové a slovníkové výstupy Antonína Hrdiny a jeho kolektivu či Jiřího Rajmunda Tretery, které však nejsou v soupise informačních zdrojů uvedeny a zdá se, že jejich badatelské výsledky nebyly v tomto kontextu vzaty v úvahu.

Do novější doby posouvá bádání o věnných městech výstup Jany Vojtíškové nazvaný *Role věnných měst v habsburské monarchii*. Je doveden až do poloviny 19. století, kdy éra věnných měst v původním právním vymezení končí vydáním prvního (tehdy prozatímního) obecního zákona novodobého typu v roce 1849. Od 1. ledna následujícího roku byla všechna města (i vesnice) postavena na stejnou úroveň a jako obce se vyvíjela kontinuálně v podstatě do současnosti. Fenomén zvaný věnné město se přesunul do roviny kulturně-společenské, případně se stal součástí – méně či více pečlivě pěstované – kolektivní paměti dané lokality. Tomu se na konkrétních příkladech i v obecné rovině věnují Petr Grulich a Eva Semotanová v části nazvané *Druhý život věnných měst*. Shrnutí problematiky na závěr se ujal Josef Žemlička v textu *Věnná města v průřezu staletí*.

Atraktivitu knihy o věnných městech českých královen zvyšuje jak noblesní grafická úprava, tak obrovské množství doprovodného obrazového materiálu historického i současného, šikmé letecké snímky studovaných lokalit, digitální modely území měst podle situace ze druhé poloviny 19. ve srovnání se situací z konce 20. století, nejrůznější historické kresby i malby, současné fotografie, dostupné mapy všeho druhu. Na své si přijde opravdu každý, jenom je třeba, aby akceptoval,

že šikmé letecké snímky a některé historické kresby či rytiny jsou – patrně ve snaze poskytnout co největší prostor reprodukci – vytištěny tak říkajíc „přes hřbet", tedy ve své polovině rozděleny vazbou knihy.

Přestože práce je koncipována jako bádání o všech věnných městech a autorky a autoři se snaží dodržet přiměřeně proporcionální zastoupení, nelze nepostřehnout, že ústředním bodem se stalo město Hradec Králové. Proti jeho důležitosti jistě nelze nic namítat, ani z předloženého výzkumu ovšem nevyplývá, že by v minulosti byl mezi věnnými městy tím nejdůležitějším. Ostatně zdá se, že společná identifikace měst tohoto typu je jednodušší a srozumitelnější dnes, v podobě zpětného hledání a nalézání, případně zcela nového objevování dosud nepropagovaných rovin, než tomu bylo ve středověku a raném novověku, tedy v době, kdy určující právní výhrada královských věnných měst byla skutečná a živá. Možná je to právě tím, že už nehrozí ekonomická omezení, která jiná královská města neznala, nemohou vyvstat neobvyklé a čas od času zatěžující povinnosti vyplývající z požadavků jednotlivých správkyň takových požitků. V situaci, kdy zůstaly jenom minulý odlesk panovnického majestátu daleko od centra dění a sláva s tím čas od času spojená, se dobře buduje svébytná linie kolektivní paměti posilující vztah k dané lokalitě, podpořený třeba i hrdostí jejích tradičních, ale i úplně nových obyvatel.

Marie Macková

Zbyněk Sviták, NÁVŠTĚVA MARIE TEREZIE NA MORAVĚ V ROCE 1748, Statutární město Brno – Archiv města Brna, Brno 2022 (= Brno v minulosti a dnes, Suplementum 29), 420 stran.

Nedlouho po vydání knihy, v níž autorský kolektiv pod vedením Jiřího Hrbka souhrnně zmapoval habsburské cesty do Čech a na Moravu během 17. a 18. století,[1] dostávají nyní čtenáři šanci seznámit se s jednou z takových návštěv dopodrobna. Jde o pobyt Marie

1 Jiří Hrbek et al., *Panovnický majestát. Habsburkové jako čeští králové v 17. a 18. století*, Praha 2021.

Terezie na Moravě v červnu roku 1748. Autor díla, brněnský historik a archivář Zbyněk Sviták, nabízí formou analytické studie pohled na událost, jež se fakticky odehrála v průběhu jedenácti dní, avšak jejíž příprava zabrala více než tři měsíce. Výhodou nicméně zůstává, že právě pečlivé chystání podobných výprav generovalo v oné době množství dokumentů, které i po staletích barvitě vypovídají.

Zbyněk Sviták využil sdílnosti těchto pramenů dokonale. Své vyprávění rozdělil do tří částí, v nichž se v souladu s časovou posloupností věnoval nejprve složité organizaci cesty, poté vlastnímu průběhu návštěvy, a nakonec jejím dozvukům nejen v moravské společnosti. Vzorné je jeho úvodní představení pramenné základny; kromě písemností úřední povahy čerpal i z pamětních zápisů dvorské provenience (zejména z edice deníku Johanna Josefa Khevenhüllera) a rovněž z autentických svědectví moravských účastníků, přičemž řadu údajů doplnil z dobového periodického tisku. Následuje účelná kapitola objasňující důvod cesty, jakož i komunikační a personální struktury v rámci panovnického dvora, moravských zeměpanských a stavovských úřadů i městských magistrátů. Tuto část považuji v kontextu daného pojednání za vůbec nejdůležitější. Z pochopitelných důvodů nepatří sice k nejčtivějším pasážím knihy, zato však podává plastický obraz tehdejšího úřadování, osvětluje kompetence příslušných institucí, a tedy i původ dokumentů včetně jejich putování od tvůrců a odesilatelů k adresátům a recipientům. Ruku v ruce s rozšiřujícími poznatky následujících kapitol umožňuje tak čtenáři poodhalit složité byrokratické procesy barokní éry, a spolu s tím i nezáviděníhodnou práci historika, který se jimi zabývá.

Popis cesty a pobytu Marie Terezie v Moravském markrabství zaujímá dobrou čtvrtinu knihy. Je přitom v pořádku, že líčení samotných příprav, jež odjezdu předcházely, tu zabírá čtvrtiny bezmála dvě, neboť tento poměr zajisté věrně zrcadlí reálný stav dochovaných zdrojů. Zájmu tehdejší detailumilovné úřední mentality nepochybně spíš odpovídalo výpravu v předstihu dokonale naplánovat nežli ji pak důkladně zdokumentovat. Ve skutečnosti měl úmysl panovnice vydat se v létě 1748 na Moravu prostý důvod: chtěla osobně vykonat přehlídku vojáků ruského pomocného sboru, jenž tou dobou pochodoval z Pobaltí přes české země k Rýnu, aby posílil armádu tzv. pragmatické koalice proti Francii a Prusku. S ohledem na komplikovaný

postup vojska a proměnlivé zvěsti o jeho pohybu lze vlastně považovat přímo za mistrovský kousek, že se podařilo vypravit císařský průvod z Vídně přesně v den, kdy současně první ruská kolona vstoupila na území severní Moravy. K přehlídkám za vladařčiny přítomnosti později skutečně došlo, a to nedaleko Kroměříže, Olšan a Chválkovic. Vše ostatní, co se po cestě odehrálo, lze označit za doprovodný program, jenž se však místy rozrostl do nečekaných dimenzí. Pohostinnost moravských šlechticů, duchovních a měšťanů učinila tak z vítání původně zamýšlené neformální inkognito-návštěvy víceméně spontánní hold, který – jak se zdá – prohloubil oboustranné sympatie.

Marie Terezie ovšem necestovala sama. Doprovázel ji manžel, císař František Štěpán Lotrinský, dále jeho bratr Karel Alexandr Lotrinský a sestra Anna Charlotta Lotrinská, kterou její panická hrůza ze slavnostních salv nejednou přiměla putovat mimo hlavní průvod. Ve společnosti úředníků, služebníků a dalších přidružených osob navštívila veličenstva postupně Mikulov, Brno, židlochovický zámek Ditrichštejnů, kartuziánský klášter v Králově Poli, kounickou rezidenci ve Slavkově, Kroměříž, Olomouc, premonstrátské Hradisko, Svatý Kopeček a althannské Hrušovany. Jakkoli nelze počet přítomných dvořanů přesně vyčíslit, z dostupných pramenů i vlastního harmonogramu návštěvy už jednoznačně vyzařuje poněkud jiná cestovní ekonomie, než jaká determinovala monstrózní dvorské výpravy Mariina otce Karla VI. Sám autor tento fakt ostatně konstatuje v závěru knihy.

Zbyněk Sviták vystavěl celé pojednání trpělivě a s rozvahou. Své čtenáře nenechává přitom ani chvilku na pochybách, že se tématu věnuje dlouho a má ho rád. Nic v textu není takříkajíc ušito horkou jehlou. Každá zpráva, každičká informace tu má své přesně vymezené místo, stejně jako je měla i ve chvíli, kdy v dobové písemnosti vznikla, aby vešla ve známost a byla předávána dál. Autor podrobuje dokumenty rozboru a interpretaci s takovou zasvěceností, že se nechá místy až příliš unést těžkopádností jejich řeči. V důsledku toho je jeho vyprávění doslova přeplněno slovem „přípravy“, skloňovaným tu ve všech pádech, namísto užití vhodných synonym. Originální německé výrazy, citované z pramenů a uváděné spíše nahodile v závorkách za českými překlady, by bývalo lepší zcela vynechat. Na druhé straně

lze s obdivem kvitovat početné ilustrace vhodně dokreslující výklad a nerezignující ani na ukázky dobových pramenů včetně map a plánů – byť pro malé rozlišení míst jen vskutku orientačních. Pochvalu dále zasluhují stručné, nezahlcující poznámky pod čarou a rovněž přílohy vyhotovené s příkladnou archivářskou pečlivostí. Ty informují čtenáře třeba o složení císařského průvodu, o cenách a skladbě potravin či směrech přesunu ruského armádního sboru a spolu se soupisem pramenů a literatury, cizojazyčnými abstrakty, seznamem příloh a rejstříkem osob tvoří celou závěrečnou čtvrtinu knihy.

Pozoruhodné a čtenářsky vděčné jsou i dvě poslední kapitoly, pojednávající o finančních (náhrady, refundace) a právních (amnestie, dezerce) aspektech cesty a porovnávající ji s jinými obdobnými výpravami. Autor zde umně využívá mnohomluvnosti dokumentů, když například podle lokalit dopadených ruských dezertérů ověřuje, zda pochodující vojsko dodržovalo vytyčené trasy. Opakovaně je tu zdůrazněn celkově kladný ohlas panovnické přítomnosti na Moravě, na kterém nic nezměnil dokonce ani paradoxní fakt, že se ruský pomocný sbor v důsledku cášských mírových jednání ještě během léta obrátil na cestu zpět, aniž by zasáhl do válečných bojů. Ať už chystaná s povinnou devótností, anebo očekávaná s nefalšovanou radostí, i tato vladařská návštěva zkrátka prokazuje, že byla především mimořádnou událostí v životě soudobých poddaných a že v kolektivní paměti zanechala výraznou stopu. Záslužná vzpomínka na ni tvoří bezpochyby další z kamenů v mozaice našich představ o podobě raně novověkého císařského dvora a jeho reflexi v tehdejší společnosti.

Petra Vokáčová

Tomáš Korbel, ČEŠTÍ ARCHITEKTI A STAVITELÉ V 19. STOLETÍ. PROFESNÍ A SPOLEČENSKÝ VZESTUP, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha 2022, 315 stran.

Předkládaná publikace vychází z disertační práce, kterou historik a hudební pedagog dr. Tomáš Korbel obhájil na Fakultě humanitních

studií Univerzity Karlovy v roce 2020 a následně za ni obdržel prestižní Cenu Josefa Hlávky.

Autor ve své práci reflektuje postupné pronikání nových podnětů, inspirací a modernizujících tendencí v architektonické profesi, které plyne z přílivu mladých architektů a stavitelů, kteří do oboru vnášejí nové zkušenosti, neotřelé návrhy a pokrokové impulsy. To vše se záměrem navodit diskuzi v kontextu „historicko-sociologického výzkumu profesního a společenského vzestupu českých architektů a stavitelů v 19. století" (s. 15). Současně se zamýšlí nad dosavadními výsledky bádání na poli vývoje architektury v českých zemích 19. století, postrádá však koherenci uměleckého, historického a zejména sociologického oboru. Nynější poznatky z jednotlivých zmíněných oborů se Tomáš Korbel pokouší zasadit do celkového vývoje a kontextu ve středoevropském prostoru.

Už při pohledu na obsah publikace je patrné, že hlavním východiskem pro tuto monografii byl text absolventské práce, čemuž napovídá i samotné členění textu – po úvodní kapitole následuje vlastní dispozice o třech kapitolách s názvy *Stavební vzdělávání*, *Stavební správa a právo* a *Případové studie* a vše je zakončeno závěrečnou sumarizující kapitolou *Architekti a stavitelé jako educated professions*.

Dalším spolehlivým indikujícím znakem prvotní koncepce této práce je charakteristické vymezení textu na část obecně-metodologickou (teoretickou), jež má za úkol začlenit danou problematiku do dobového i historického kontextu, a na část druhou, již sám autor označuje jako „osobní", sledující činnost a působení několika vybraných osobností architektů a stavitelů působících v pražské metropoli v dimenzi krátkých případových studií.

V úvodu první kapitoly *Architekti a stavitelé v procesu modernizace stavebního odvětví* Tomáš Korbel nejprve představuje proměnu tradičního fungování společnosti v důsledku modernizace a průmyslové revoluce, jež zapříčinily též strukturální proměnu sídelních zástaveb v souvislosti s narůstající vlnou obyvatelstva stěhujícího se z venkova do měst za prací. To vše zapříčinilo prudký rozmach stavitelské činnosti, byly budovány nové průmyslové objekty, infrastruktura a její zázemí, kancelářské budovy, kasárny, tržnice atd., jednalo se tedy zejména o zakázky na úpravy veřejných staveb a prostranství,

vypisované a iniciované ze strany státních úřadů. Nelze ale opominout ani budovy vystavěné za účelem reprezentace a spojené s trávením volného času, například letohrádky, altány, vily aj.

Se vzrůstající poptávkou po výstavbě nových objektů se měnilo i postavení architektů a stavitelů ve společnosti, ruku v ruce s jejich rostoucí profesionalizací a odbornou specializací. Budoucím stavitelům a architektům bylo umožněno získávání vysokoškolského vzdělání na pražském polytechnickém ústavu, mladí kandidáti již v dobách svých studií působili u předních pražských stavebních firem, čímž mohli dosáhnout vítaných znalostí i v samotné praxi. Na přelomu 19. a 20. století se již povolání architekta a stavitele těšilo všeobecnému uznání, zajišťujícímu dostatečnou obživu a společenskou prestiž. Po získání stavitelské koncese si mladí inženýři zakládali vlastní stavitelské podniky a firmy, osamostatňovali se a již nebyli, tak jako tomu bylo ještě na začátku 19. století, existenčně závislí jen a pouze na zakázkách svých aristokratických mecenášů – zařazovali se tak do skupiny tzv. „nové šlechty" (s. 24).

Druhá kapitola vymezuje tradiční sepjetí dvou souvisejících oborů typických pro profesi architektů a stavitelů, a sice propojení „umělecké architektury" a „technického stavitelství". Důraz je kladen na vykreslení architekta jako profesionálního odborníka ve své branži a na prolínání navzájem provázaných rolí ve smyslu „architekt – umělec", „architekt – inženýr" a „architekt – podnikatel". Nechybí ani širší specifikace pojmenování a prezentace vztahu jednotlivých příslušníků této umělecké branže, tj. stavitele, architekta, inženýra a podnikatele. Podle mínění Tomáše Korbela tkví ústřední rozdíl mezi zástupci skupiny architektů a stavitelů na jedné straně a skupiny (technických) inženýrů na straně druhé právě a zejména v charakteru činnosti a odlišných úkolech, kterým se dané osoby věnovaly. Nutno podotknout, že autorovu snahu o diferenciaci dvou ústředních termínů „architekt" a „stavitel", u kterých by se do jisté míry mohlo zdát, že jsou si velmi podobné a vzájemně se mohou doplňovat či zaměňovat, lze velice pozitivně kvitovat.

Mluvíme-li tedy o postupné specializaci a profesionalizaci této profese v průběhu modernizačních a socializačních proměn 19. století, logicky nám do tohoto konceptu zapadá i separace jednotlivých, dříve jednotně chápaných profesí architekta (tj. autora projektů

a podkladové dokumentace) a stavitele, jemuž byla realizace a organizace stavby svěřena, od výběru vhodného stavebního materiálu až po zařízení vnitřního vybavení. Na základě dekretů Českého zemského gubernia bylo pro všechny zájemce o získání titulu architekta vydáno rozhodnutí o nutnosti absolvování studia na vídeňské Akademii výtvarných umění nebo na pražské polytechnice. Tímto krokem také logicky a úspěšně došlo k diferenciaci úředně zkoušených architektů a technických inženýrů a nekvalifikovaných mimopražských a venkovských zednických mistrů, vyučených v rámci příslušného cechu. Těmto osobám bylo studium na pražské polytechnice pouze doporučeno, zatímco pro architekty, stavitele a zednické a tesařské mistry působící v Praze, stejně jako pro zájemce o získání pracovního místa u stavebního úřadu, bylo absolvování polytechniky a složení příslušných zkoušek předepsanou povinností.

Následující oddíl se zaobírá problematikou přístupu ke vzdělání a studijních příležitostí mladých zájemců o získání stavitelské licence, potřebné k nastartování kariéry uznávaného stavebního umělce. V rozsáhlé kapitole o více než šedesáti stranách předkládá Tomáš Korbel zevrubný a důkladný výklad o vývoji a nárůstu počtu odborných škol, učebních a studijních oborů zaměřených na získání technického vzdělání od konce 18. až do šedesátých let 19. století. Autor zde v průběhu sledovaného období demonstruje postupnou proměnu vzdělávacího systému stavitelské profese, ve starší době ještě stále plně závislé na vyučení se řemeslu v rámci cechovních organizací, přes první pokusy české šlechty o zřízení technických ústavů a odborných učilišť. Nakonec zde v závěru této etapy nacházíme již plně etablovanou vysokou školu, do jejíchž bran vcházeli posluchači s cílem nejen získat odborné vzdělání pro výkon profese stavitele a architekta, ale v nemenší míře domoci se i společenského statusu uznávaného odborníka ve zvoleném oboru.

Dne 10. listopadu 1803 bylo díky iniciativě univerzitního profesora matematiky Františka Josefa Gerstnera na příkaz císaře Františka I. zřízeno „Královské české stavovské učiliště v Praze“, se sídlem ve Svatováclavském semináři v Dominikánské (dnes Husově) třídě, jeden z prvních ústavů svého druhu v habsburské monarchii i ve střední Evropě. Pražská polytechnika, formálně spadající pod pražskou univerzitu, ale de facto pod správou stavovského zemského

výboru byla rozdělena na dvě části, chemickou a matematickou, přičemž ve třetím ročníku druhé z nich se vyučovalo právě stavitelství. Většina absolventů pražské polytechniky nacházela své uplatnění ve státních a zemských úřadech a na stavebních a železničních ředitelstvích, a to zdaleka nejen pouze v Čechách, ale i ve Vídni, Tyrolsku, Korutanech, Uhrách nebo v Sedmihradsku (s. 65).

V polovině 19. století vývoj v prostředí pražské polytechniky do jisté míry stagnoval. V souvislosti se stále vzrůstající potřebou zvýšení kvalifikace v jednotlivých samostatných stavebně-technických oborech zesilovaly snahy o reformu pražského vysokého učení a rozdělení polytechniky na několik odborných škol (Fachschulen) po vzoru ústavů v Karlsruhe, Curychu a Mnichově. Kvůli zkostnatělému státnímu systému rakouské vlády nebyl však těmto názorům a požadavkům inovativních změn nepřikládán potřebný význam. Situace se obrátila k lepšímu až po nástupu nového ministra veřejného vyučování Franze Seraphа von Sommaruga, který zahájil novou etapu v modernizaci stávajícího vzdělávacího systému. Školství v habsburské monarchii bylo svěřeno pod dohled státu, respektive spadalo pod pravomoc nově vzniklého ministerstva kultu a vyučování. V jeho vedení stanul hrabě Leopold Lev Thun-Hohenstein, iniciátor známých Thunových reforem středních a vysokých škol, které mimo jiné reflektovaly i potřebu zřizování nových technických učilišť a odborných škol na území monarchie. V systému středního školství byly na roveň tradičním gymnáziím nově zakládány tzv. reálné školy, jež měly sloužit jako předstupeň, přípravná fáze pro studium na pražské polytechnice. Zde byl kladen důraz zejména na studium přírodních věd a moderních jazyků.

Na závěr této kapitoly se čtenáři nabízí komparace pražského a vídeňského prostředí, tj. prezentace způsobu výuky na polytechnickém ústavu ve Vídni, fungujícím od roku 1815. Autor poukazuje na zajímavý a zároveň pochopitelný fakt, že ač byl vídeňský ústav založen o více než deset let později než institut pražský a ideově a systémově z něj čerpal, přesto svůj pražský vzor brzy předstihl, a to jak po stránce organizační, tak i počtem zájemců o studium a taktéž příslušníků profesorského sboru, což bylo logicky dáno odlišným postavením Prahy a Vídně v rámci habsburské monarchie. Nově vzniklý polytechnický ústav nebyl ovšem jedinou institucí, kde bylo

možné ve Vídni studovat architekturu. Jeho absolvování však bylo nutným předpokladem pro ty studenty, kteří se rozhodli směřovat své další studium až k získání titulu architekta, a to na Vídeňské akademii výtvarných umění, jejíž předchůdkyně byla ve Vídni založena již v roce 1692. Proto bylo také nutné v brzké době po otevření vídeňské polytechniky kompenzačně vymezit okruh činnosti a studijní plány vzdělávání obou institucí, aby si vzájemně nekonkurovaly – polytechnický ústav se tak zaměřoval spíše na poskytnutí vzdělání technického rázu, zatímco vídeňská akademie naopak směřovala spíše do odvětví uměleckého.

Kapitola *Stavební správa a právo* popisuje systém a organizaci jednotlivých úrovní státní stavební služby, od generálního stavebního ředitelství ve Vídni (General Baudirektion in Wien) a jemu podřízeného dvorského/vrchního stavebního ředitelství (Hofbau- oder Oberbaudirektion) přes generální stavební ředitelství (Generalbaudirektion) a spojené generální a dvorské stavební ředitelství (General- und Hofbaudirektion) a přes zemská stavební ředitelství v jednotlivých zemích monarchie až ke krajským a okresním stavebním úřadům, nejnižším článkům v hierarchii organizace správního systému. Stavební inženýři působící u každého okresního stavebního úřadu, přebírajícího některé kompetence a pravomoci krajských úřadů, byli pověřeni péčí o státní objekty, ale i dozorem nad stavbami soukromými. Na stavby placené ze zemských prostředků a financované z fondů ministerstva vnitra dohlíželo až do roku 1862 autonomní zemské stavební ředitelství v Praze, následně přičleněné k technickému oddělení českého zemského místodržitelství. V roce 1863 bylo plně zrušeno a byl zřízen stavební odbor českého místodržitelství v Praze. Stavební činnost v českých zemích byla v průběhu 19. století kodifikována postupně třemi stavebními řády, a to z let 1833, 1864 a 1886, jež mimo jiné při pohledu na rozšiřující se kompetence stavebního personálu dokládají i rostoucí prestiž profese českých stavitelů a architektů v prostředí zanikajících cechovních organizací proměňujících se ve svobodná živnostenská společenství.

Předposlední kapitola, nazvaná *Případové studie*, nabízí vhled do životních osudů pěti význačných českých architektů, stavitelů a podnikatelů, činných v období 19. století s překlenutím do prvních let století dvacátého. Tato velmi rozsáhlá kapitola, přesahující více než

třetinu celkového rozsahu recenzované knihy, je doplněna bohatou obrazovou dokumentací. Každá jednotlivá studie je strukturována podle obdobného schématu: nejprve jsou pojednány rodinné poměry a rané mládí vybrané osobnosti, dále studijní léta na akademiích, polytechnikách a odborných učilištích a patřičná pozornost je samozřejmě věnována jejich kariérnímu a profesnímu růstu.

Na prvním místě pomyslného piedestalu je představena osobnost českého architekta, stavebního podnikatele a mecenáše Josefa Hlávky. Následuje podkapitola o univerzitním pedagogovi (mezi jehož žáky bychom našli mnoho příslušníků tzv. generace Národního divadla) a jičínském staviteli Josefu Korelovi, jehož cesta ke stavitelské profesi nebyla tak přímá jako u prvně jmenovaného Hlávky, u něhož byl zájem o architekturu rozeznán již v dětství. Josef Korel se nejprve vyučil jako lesník a myslivec a teprve následně se zapsal na technická studia v Praze, díky kterým se pak mohl vyučit zednickým mistrem v Kosmonosích. Jeho hlavní stavební činnost je však spojena s městem Jičín, kde se kromě jiného významně angažoval i ve spolkové činnosti. S pražským prostředím je spjata osobnost Josefa Niklase, zednického mistra a uznávaného stavitele působícího ve Vídni i v Praze. Inspirován budovou slavné drážďanské opery projektoval Josef Niklas stavbu několika českých i německých divadelních scén a zejména pak ve spolupráci s Vojtěchem Ignácem Ullmannem koncipoval návrh pro výstavbu budovy Národního divadla, který se sice při jednání členů Sboru pro zřízení českého národního divadla v Praze dostal do užšího výběru, nicméně nakonec realizován nebyl.

Další absolvent pražské polytechniky, Adolf Siegmund, obecní i zemský politik a mecenáš, založil po svém návratu do rodných Teplic se svým bratrem stavební firmu, a to v době, kdy v hraničním lázeňském městečku došlo k prudkému stavebnímu boomu a k přílivu nového českého obyvatelstva. Siegmundova firma se soustřeďovala na výstavbu veřejných budov a vzdělávacích institucí, vilových čtvrtí a paláců, ale pak a zejména v duchu tradice lázeňství v Teplicích se podílela na realizaci návrhů k rozšíření infrastruktury a zázemí lázeňského areálu.

Poslední studie je věnována životu Karla Schlimpa, stavebního podnikatele a architekta, absolventa pražské i vídeňské polytechniky, též vídeňské Akademie výtvarných umění, který proslul zejména

jako projektant a konstruktér výstavby železničních drah a nádražních a skladištních budov a dalších průmyslových objektů. Z jeho pera pochází kupříkladu jeho zřejmě nejvýznamnější zakázka – výstavba Severozápadního nádraží v Praze (Praha-Těšnov) v letech 1872–1875.

Knihu uzavírá přehled zpracovaných archivních pramenů a sekundární literatury, odborných statí a periodik. Následuje seznam vyobrazení, výběrový rejstřík a shrnující resumé v anglickém jazyce.

Závěrem je třeba konstatovat, že předkládaná publikace o pražských stavitelích a architektech zasluhuje obdiv a uznání, její autor Tomáš Korbel odvedl mimořádný kus práce. Shrnujícím, ale přesto poutavým a srozumitelným způsobem podává čtenáři systematický přehled historie stavitelské profese od přelomu 18. a 19. století, tedy doby, kdy stavitelská profese a vzdělání ještě plně spadaly do kompetencí jednotlivých cechů a stavitelé byli zcela závislí na objednávkách zejména aristokratických zadavatelů a mecenášů, dále přes období, kdy se stále silněji ozývaly hlasy volající po autonomizaci povolání stavitele a architekta. Autor sleduje zakládání prvních odborných učilišť a technických škol, prohlubování kompetencí a pravomocí úředníků při jednotlivých stavebních úřadech, předkládá analýzu tří nejstarších stavebních řádů a věnuje se i činnosti nově zakládaných profesních spolků a společenstev. Své vyprávění končí Tomáš Korbel v okamžiku, kdy se stavitelská profese pyšní svébytným, nezávislým a uznávaným statusem v modernizující se společnosti 19. století. Na příkladu pěti osobností architektů, stavitelů, zednických mistrů, stavebních inženýrů a podnikatelů pak prezentuje rozmanitost této profese a diferenciaci uplatnění, ať se již jednalo o stavebníky ve službách státních úřadů, nebo o projektanty průmyslových objektů či kulturních a reprezentačních staveb. Všechny do jednoho spojuje jejich úspěšné absolvování studijního programu pražského vysokého učení technického, které bylo povinnou podmínkou pro získání stavitelské licence a vstupní branou do světa profesního uznání a úspěšné kariéry.

Jaroslava Veselá

Jessica Bock, FRAUENBEWEGUNG IN OSTDEUTSCHLAND. AUFBRUCH, REVOLTE UND TRANSFORMATION IN LEIPZIG 1980–2000, Mitteldeutscher Verlag, Halle 2020 (= Studien zur Geschichte und Kultur Mitteldeutschlands, Bd. 6), 460 stran.

Kniha Jessicy Bock *Frauenbewegung in Ostdeutschland. Aufbruch, Revolte und Transformation in Leipzig 1980–2000* představuje poutavý průzkum a analýzu ženského hnutí v Německé demokratické republice (dále NDR) v průběhu dvou desetiletí, které bylo klíčové nejen pro NDR, ale také pro celé Německo. Bock sleduje podíl ženského hnutí na demokratizačních procesech konce osmdesátých a počátku devadesátých let.

Kniha je charakterizována důkladným výzkumem, který využívá bohatou sekundární literaturu, tzv. „šedou literaturu" a archivní prameny. Autorka zkoumala 23 lipských ženských skupin a spolků v celkem deseti archivech. Unikátní jsou interview provedená s 33 aktérkami ženského hnutí. Analýzu právě lipského ženského hnutí a následně hnutí východoněmeckého jako celku si autorka vybrala jako odpověď na nedostatečný stav výzkumu celé problematiky ženského hnutí v bývalé NDR.

Kniha, rozdělená do šesti kapitol, začíná úvodním popisem stavu výzkumu ženského hnutí ve Východním Německu a dále se věnuje východoněmecké ženské politice sedmdesátých a osmdesátých let. Tato část knihy přináší témata podobná těm, která řešily ženy v socialistickém Československu: například tzv. dvojí směna (Dopplebelastung) pramenící z nedostatečného zapojení mužů do domácích prací nebo vertikální segregace v politickém rozhodování (na vedoucích politických postech bylo možné nalézt pouze muže). Obšírně je popsáno fungování Demokratického svazu německých žen (Demokratischer Frauenbund Deutschlands), obdobě Československého svazu žen.

Nejrozsáhlejší část, zaujímající plnou třetinu knihy, je věnována nevládnímu ženskému hnutí v Lipsku v letech 1980–1989. Na 200 stranách Bock detailně popisuje jednotlivé ženské skupiny, jejich témata i role, přičemž pomocí citací z rozhovorů s účastnicemi

doplňuje dobové perspektivy. Zajímavým aspektem je fakt, že jádrem tohoto hnutí byly přítelkyně, ženy stejného věku a vzdělání, což přispělo k jeho jedinečné dynamice. Diskutovalo se nejen o otázkách spojených se zbrojením a životním prostředím, ale také o kritice patriarchálních struktur ve společnosti.

Rok 1989 znamenal zásadní zlom jak pro východoněmeckou společnost, tak pro ženské hnutí. Bock se jím zabývá v další části knihy, popisuje, jak se neformální skupiny transformovaly do občanských iniciativ. Zároveň je to období, kdy začala fungovat Ženská iniciativa Lipsko (Fraueninitiative Leipzig), která se záhy stala zásadním lokálně politickým aktérem, respektive aktérkou. V Lipsku se ženy musely vypořádat s marginalizací tzv. ženské otázky a snižováním její důležitosti. Podobnou zkušenost měly rovněž československé ženy po listopadu 1989. Na rozdíl od nich se však Ženské iniciativě podařilo být součástí kulatých stolů, které hrály klíčovou roli v procesu mírových reforem v bývalém Východním Německu.

Pátý oddíl knihy se věnuje transformačnímu procesu ženského hnutí po pádu Berlínské zdi a sjednocení Německa. Tato doba zahrnuje témata spojená s financováním a dostupností prostor pro ženské aktivity, protesty proti protipotratovému paragrafu 218 trestního zákoníku a interakci se západoněmeckým ženským hnutím.

Kritika knihy se týká zejména nedostatečného využití metod orální historie při práci s rozhovory s aktérkami dění. Autorka využívá tyto rozhovory spíše pro doplnění svých argumentů než pro jejich samostatnou analýzu. Jména narátorek jsou sice zmíněna v příloze, není ovšem uveden jejich věk, vzdělání nebo rodinné zázemí.

Celkově lze konstatovat, že kniha přináší důležitý příspěvek k porozumění ženskému hnutí ve Východním Německu. Analyzuje jednak změny, které ženské hnutí v NDR odstartovalo, tak ty, kterými samo prošlo. Jessica Bock umožňuje aktérkám ženského hnutí v Lipsku, které byly dosud opomíjeny, vystoupit z anonymního stínu a představuje jejich historický přínos k demokratizaci společnosti. Kniha rovněž pomáhá vyplnit mezery ve zkoumání opozičního hnutí v NDR a jejích transformačních procesů.

Johana Jonáková

Zdeněk Dragoun – Michal Tryml, ROMÁNSKÝ KOSTEL V DOLNÍCH CHABRECH A JEHO PŘEDCHŮDCI, Nová tiskárna Pelhřimov, s. r. o. – Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Praze – Občanské sdružení pro ochranu památek v Dolních Chabrech, Praha 2022 (= Archeologické prameny k dějinám Prahy, sv. 9), 279 stran.

Autoři předkládají podrobné zpracování dlouhodobého archeologického výzkumu kostela Stětí sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech, zahájeného již v první polovině sedmdesátých let minulého století. Na interdisciplinárně pojaté práci se dále podílel širší kolektiv specialistů. Mimořádný význam lokality – a tedy i výzkumu – dokládá zejména skutečnost, že dochovanému románskému kostelu předcházely tři starší sakrální stavby.

Po krátkém úvodu následuje první část, obsahující kapitoly o stručné historii obce do roku 1420. Ve sledovaném období byly Chabry od první spolehlivé zmínky písemných pramenů z roku 1273 v majetku Strahovského kláštera. Přírodním prostředím obce se zabývá stať Jana Havrdy.

Další část zevrubně přibližuje vlastní průběh archeologického výzkumu. Je uvedena okolnostmi a postupem výzkumu, který z původně záchranné akce, vyvolané záměrem zřízení podlahového vytápění, přerostl v badatelský výzkum. Jednotlivé stati jsou věnovány nálezovým situacím v interiéru kostela, dále nálezovým situacím vně kostela, a to jak na ploše někdejšího hřbitova, tak i mimo ni. Postupné rozšiřování zkoumané plochy vedlo k odkrytí téměř celého interiéru kostela, s výjimkou závěru apsidy a jihozápadního koutu lodi, který zaujímá schodiště na kruchtu. V západní části lodi byla odkryta patka s otiskem sloupu, jež dokládá, že románský kostel byl opatřen emporou, podklenutou dvěma poli křížové klenby. Dále byly v interiéru kromě hrobových jam identifikovány početné úseky zdiv, náležejících předchůdcům nynějšího kostela, označovaných jako stavba 2–4. Sondy vně stavby odhalily hrobové jámy někdejšího pohřebiště, které přesahovalo hranici pozdějšího hřbitova, vymezeného hřbitovní zdí. Třináct z těchto sond odhalilo základy románského kostela a některé zachytily negativ zdiva rozměrné lodi rotundy.

Poměrně stručná je třetí část, která představuje nepříliš početné movité archeologické nálezy, kromě několika předmětů převážně náležící hrobové výbavě včetně soubor záušnic. Numismatické posouzení mincí různé provenience, pocházejících z 13. až 16. století, zpracovali Petr Schneider a Kamil Smíšek. Nedochovaným náhrdelníkem z korálků, datovatelným do 11., nejpozději do 12. století se zabývá stať Kateřiny Tomkové.

Čtvrtá část je věnována souboru terakotových dlaždic, které tvořily podlahu rotundy. Sestává z kapitoly od Kláry Flekové a Zdeňka Dragouna, podrobně pojednávající tyto nálezy, a z katalogu, obsahujícího jak fotografickou, tak kresebnou dokumentaci, který je dílem Dany Stehlíkové a Johany Křepelové. Obsahuje 19 typů s různými motivy, od jednoduchých rostlinných a ornamentálních až po zvířecí a figurální. S převážně vysokou výtvarnou úrovní matric nápadně kontrastuje nízká kvalita keramické hmoty a zřejmě i nedostatečná teplota výpalu. Překvapující je také okolnost, že rozměry většiny typů spolu vzájemně nekorespondují. Je pravděpodobné, že jak vlastní výroba dlaždic, tak jejich pokládka byly dílem v tomto ohledu nezkušených osob. Jediné přesné analogie chaberských dlaždic pocházejí z benediktinského sázavského kláštera, příbuzné motivy jsou známé ze zaniklého benediktinského kláštera Ostrova u Davle a Týnce nad Sázavou.

Pátá část práce obsahuje vyhodnocení výsledků. Z nejstaršího sakrálního objektu, označovaného jako stavba 4, se zachovaly části úzkých a mělce uložených základových zídek. Vzhledem k odkrytému pravoúhlému nároží těchto konstrukcí se jeví jako oprávněná interpretace této stavby jako dřevěné konstrukce s šířkou lodi asi 6 m. K této rané fázi nelze přiřadit žádný z odkrytých hrobů.

Chronologicky druhou stavbou na tomto místě byla budova podélného kostela (stavba 3), z níž se zachovaly úseky klasového základového zdiva na hlínu. Podoba východního závěru není zcela jasná. Stavba 2, bezprostředně předcházející dochované budově románského kostela, byla rotunda s vnitřním průměrem lodi 10,4 m při tloušťce zdiva cca 80 cm. Po nepříliš známé rotundě v Nové Bystřici, jejíž nález nebyl publikován, a rotundě svatovítské na Pražském hradě šlo o třetí největší centrálu tohoto typu v Čechách. V západní části lodi se uplatňovala empora, avšak základ její podpory

později převrstvila podlaha z keramických dlaždic. Rekonstruovaný půdorys rotundy je srovnáván s ostatními vybranými objekty tohoto typu v přehledné tabulce.

Přestože je celá práce zaměřena na problematiku archeologického výzkumu, dochovaný románský kostel, který v průběhu své osm a půl století trvající existence nedoznal větších úprav, je též analyzován po stránce stavebně historické. Kromě popisu nepočetných architektonických detailů kostela je pozoruhodná identifikace několika článků obloučkového vlysu, náležejících patrně zbořené rotundě a druhotně osazených v líci zdiva nad soklem apsidy. Na následující interpretaci pohřebiště navazuje stať o ohrazení nekropole, jemuž předcházel mělký příkop.

Šestá část práce se zabývá chronologickými otázkami. Autoři zde srovnávají výsledky datování hrobové výbavy, radiouhlíkového datování, jakož i jediná spolehlivá dendrodata 1104 a 1094 ze zhlaví trámu pod triumfálním obloukem, kde však nebyly zachyceny podkorní letokruhy. Uvažují proto o druhotném použití tohoto prvku. Vznik nejstaršího dřevěného kostela kladou do 11. století, jeho nahrazení zděnou stavbou s klasovým zdivem pak předpokládají v druhé polovině 11. století až na jeho konci. Poté došlo k vybudování rotundy, vystřídané v poslední třetině 12. století stávajícím románským kostelem.

V sedmé části jsou soustředěny odborné posudky, a to rozbor materiálového složení zděných konstrukcí od Jana Zavřela s instruktivním barevným vyznačením použitého kamene na snímcích líce zdiva, uměleckohistorické posouzení nástěnných maleb napsané Janem Roytem a hodnocení mikrostruktury a technologie výroby románských dlaždic pomocí přírodovědných analýz, jež je dílem Alexandry Kloužkové.

Sedmá část obsahuje shrnutí, kde je rekapitulována charakteristika jak stávajícího kostela, tak poznatky o jeho předchůdcích a středověkém hřbitově. V závěru autoři zdůrazňují nápadně rychlé střídání různých sakrálních staveb na lokalitě, kdy během jednoho a půl století došlo postupně k vybudování celkem čtyř objektů, dodržujících zásadu stabilitas loci. Závěrečnou stať, zabývající se souvislostmi a přehledem dosavadní péče o památku, doprovází epilog, připomínající knihu o Chabrech a Čimicích od Karla Dvořáka z roku 1948. Publikace obsahuje anglické resumé v rozsahu pěti stran.

Práce přináší komplexní zpracování velice pozoruhodné lokality na vysoké odborné úrovni a představuje významný přínos k poznání materiální kultury raného středověku v širším okolí pražského mocenského centra. Tato zdařilá kniha se zajisté zařadí k vyhledávaným pragensiím.

Jiří Varhaník

Marek Brčák, PŮSOBENÍ KAPUCÍNSKÉHO ŘÁDU V ČECHÁCH A NA MORAVĚ 1599–1783, Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, Praha 2022, 568 stran.

Hned na začátku této recenze je třeba konstatovat, že před sebou máme knihu vskutku monumentální a jedinečnou, která, pokud jde o zmapování dějin některého ze žebravých řádů v českých zemích 16.–18. století, nemá svým rozsahem, šířkou zaměření a komplexností v moderní české historiografii obdoby. Má-li být však přece jen určeno místo, jež této mimořádné knize v kontextu českého historického bádání o dějinách řeholních institucí v raném novověku náleží, nabízí se tu v úvodu možnost stručné komparace s pozoruhodným (a zcela jinak koncipovaným) dílem Veroniky Čapské o servitech.[1] To se sice časově s knihou Marka Brčáka téměř překrývá, ale prostorově zahrnuje území výrazně rozsáhlejší (servitské kláštery tzv. německé observance v habsburské monarchii). Podstatnější diference mezi oběma díly však spočívá zaprvé ve vzájemném poměru kladení metodologických otázek a zpracované pramenné základny; zadruhé v typech pramenů a z nich vycházejícího způsobu, jakým se s nimi nakládá.

Kniha Veroniky Čapské je psána svižným tempem a je plná metodologických otázek, které umožnují do hloubky a velice důmyslně zpracovat relativně málo rozsáhlou (ale o to více geograficky i tematicky

1 Veronika Čapská, *Představy společenství a strategie sebeprezentace. Řád servitů v habsburské monarchii (1613–1780)*, Praha 2011.

roztříštěnou) pramennou základnu ve srovnání s množstvím pramenů mistrně použitých v recenzované knize. Obsáhlý spis Marka Brčáka je z tohoto pohledu do jisté míry retrográdně „překlopeným" obrazem výše uvedeného díla o servitech. Obrovské množství Brčákem dokonale zpracovaného pramenného materiálu mu ovšem neumožňuje tak efektní kormidlování v oblasti teoretických otázek a možných interpretací, jako je tomu u Veroniky Čapské. Ale to není v daném případě na škodu. Těžiště práce Marka Brčáka spočívá mimo jiné právě ve snesení a logickém uspořádání až neskutečného objemu dostupných (převážně rukopisných) pramenů k dějinám českých kapucínů. A zde se nachází druhý rozdíl oproti zmíněné servitské monografii. Marek Brčák samozřejmě rovněž výborně zná a používá na mnoha místech svého díla i prameny ikonografické nebo dobovou, s řádem spjatou tištěnou produkci. U Veroniky Čapské jsou ovšem právě tyto pramenné typy v celkovém dojmu, který její dílo vyvolává, naprosto zásadní. To ukazuje jí zkoumané „vyzařování" obrazů vznikajících na řádovou objednávku nebo masově šířené drobné servitské tisky směrem do značně heterogenní society raného novověku, která řádové společenství obklopovala, ovlivňovala a zároveň jím byla sama určitým způsobem formována. U Marka Brčáka je celkové vyznění knihy utvářeno primárně nikoliv hledáním sociálních bourdieovských vazeb mezi řeholníky a prostředím obklopujícím jejich konventy, ale smysluplným uspořádáváním obřího množství archivního materiálu, jehož tvůrci byli kapucíni, a vytvářením zhuštěného (nikoliv v geertzovském smyslu) a bravurního popisu dějinných událostí, které lze na základě zmíněných pramenů (re)konstruovat. Kapucínský prostor je v této knize oproti tomu servitskému v pojetí Veroniky Čapské na první pohled „zavinutý o něco více do sebe", ačkoliv i Markem Brčákem jsou pečlivě a pozorně sledovány například spory o kazatelny s diecézním klérem i jinými řády, působení kazatelů na laické obyvatelstvo atd. A také v archivních a rukopisných pramenech vzešlých z pera kapucínů se samozřejmě bohatě odráží například vztah s municipálním nebo šlechtickým prostředím, pokud se toto nějak protnulo s prostorem kapucínským. Většina těchto skutečností se v Brčákově díle koncentruje do šestého oddílu knihy, zatímco u Veroniky Čapské prostupuje celý svazek.

Co se však jeví jako velmi důležité: Marek Brčák si, ač – jak vyplývá z předchozího srovnání – svou knihu koncipuje s větším důrazem na heuristiku než metodologii, přesto výborně uvědomuje, poučen mimo jiné díly Ervinga Goffmana nebo Michela Vovella, právě ohraničenost a jistou jednostrannost zmíněného dobového pohledu kapucínů na svět. Velmi správně konstatuje, že kapucínské prameny ze 17. a 18. století vypovídají spíše o tom, jak chtěli kapucíni sami sebe vidět a prezentovat navenek, než že by mohly představovat nějakou „objektivní historickou realitu", implicitně obsaženou ve zkoumaných informačních zdrojích. To je vynikající premisa pro jakoukoliv historickou knihu, která odmítá sklouzávat do o ničem nepochybujícího reprodukování „historických faktů", jež domněle stačí vypreparovat z pramenů. Tento kritický přístup, vycházející ve svých prazákladech z karteziánského „de omnibus dubitandum est", je nosný bez ohledu na to, zda je historik stoupencem sémiotických přístupů k minulosti v duchu tartuské školy, diltheyovského historismu nebo myšlenek Waltera Benjamina o historii. Novou Brčákovu knihu tak lze označit za vysoce přínosnou nejen po heuristické, ale do určité míry i po metodologické stránce. K vytvoření jasnější představy o Brčákově díle je nyní třeba podat alespoň stručný deskriptivní přehled toho, co je obsahem tohoto spisu.

V úplném úvodu své knihy Marek Brčák zdůvodňuje, proč zvolil prostorové vymezení, které zahrnuje Čechy a Moravu, ale Slezsko nikoliv. Oprávněným důvodem k tomuto geografickému ohraničení je dlouhé přetrvávání otevřeného luterství ve slezském prostoru, které způsobovalo, že i řeholní život kapucínů v této oblasti vyhlížel jinak než tam, kde se měli nacházet pouze katolíci. Následuje velice přehledný a informačně bohatý vhled do literatury věnované kapucínům v českém prostoru, který je ovšem zasazen do širšího kontextu evropské kapucínské historiografie s uvedením prací z oblasti německo-rakouské, italské, částečně též francouzské, polské nebo španělské. Pojednání o dosavadní sekundární literatuře přechází plynule do otázek historiografické a archivní praxe českých kapucínů. Autor ovšem začíná tento oddíl zmínkou o historicky dobře využitelné tištěné produkci kapucínských análů v prostředí francouzském nebo italském. Potom velmi přehledně popisuje provinční archiv v Praze a následně archivy jednotlivých kapucínských konventů v českých

zemích. Autorova pozornost se však také rozšiřuje směrem ke šlechtickým archivům, které mají nějakou vazbu na kapucíny.

Další část knihy se podrobně věnuje struktuře a fungování celého kapucínského řádu, neboť autor správně předpokládá, že bez deskripce těchto obecných skutečností není možné charakterizovat vývoj kapucínů na teritoriu Čech a Moravy.

Následuje oddíl, který zkoumá dějiny kapucínů v českém prostoru strictu senso. Začíná samozřejmě příchodem kapucínů do Čech a zřízením prvního konventu mezi léty 1599–1602 na Hradčanech. V další kapitole jsou popsány osudy česko-rakouského kapucínského komisariátu v letech 1603–1618, přičemž jsou zde uváděny nově vzniklé konventy v Olomouci, Českých Budějovicích, Mostě, Roudnici a Vyškově. Na to navazuje kapitola popisující dějiny českých kapucínů za třicetileté války, součástí této kapitoly je tabulka konventů, které vznikly v Rakousích v letech 1618–1648, a podobně jsou registrovány počty členů česko-rakouské provincie v letech 1618–1647. Postup rekatolizačních aktivit kapucínů v Čechách a na Moravě je příhodně popsán prostřednictvím drobných případových sond ve Fulneku, Mladé Boleslavi, Litoměřicích, ale registrovány jsou i další oblasti. Následující kapitola, vymezená léty 1648–1673, popisuje zápas o ustavení česko-moravské kapucínské provincie. Na ni navazuje popis „zlatého věku" nově ustavené provincie v letech 1673–1740, kdy se neustále rozšiřoval počet členů provincie, jež se podílela také na vnějších misiích v Horních Uhrách a Polsku. Po sledování válečného intermezza za bojů o dědictví rakouské, kdy došlo k odtržení slezské kustodie, se autor následně vrací k dalším vnějším misiím, jichž se představitelé česko-moravské provincie účastnili, které směřovaly do Gruzie, Persie a Ruska. Následuje popis reforem řeholního života v dobách Marie Terezie a Josefa II., popis rozdělení česko-moravské provincie i rušení konventů císařem Josefem II.

Po naznačení dějin kapucínů v českých zemích další tři oddíly reflektují různé aspekty kapucínského života ve sledovaném období. V pátém oddíle je za využití výročních katalogů studována struktura řádu, mimo jiné z hlediska vzájemného poměru kněží, kleriků a laiků. Zkoumán je také stupeň dosaženého vzdělání nebo řemeslné aktivity bratří laiků. Není vynechána ani otázka jazykové příslušnosti členů

řádu. Šestý oddíl je věnován právě vazbám a konfliktům mezi kapucínským prostředím a vnějším světem, počínaje sebeprezentací šlechtických dobrodinců řádu, přes otázky interakcí v dobách moru, boje o kazatelny a vůbec homiletického působení kapucínů, vazby k náboženským bratrstvům, duchovního doprovázení až po péči o poutní místa a otázku kaplanské služby u vojska. Sedmý oddíl podrobně zkoumá řádovou vzdělanost a s ní provázané otázky řádových učilišť, konventních knihoven i literární činnosti členů řádu.

Velice cennou součástí knihy Marka Brčáka je rozsáhlá příloha, kde jsou velmi pečlivě zpracované biografické medailony některých významných kapucínů v daném období. Zajímavá je i druhá příloha, podávající přehled kapucínských konventů a loret ze stejného období.

Brčákova kniha je mimořádně přínosná také pro badatele o dějinách Prahy. Jakousi heuristickou páteř díla totiž představují provinční anály, které vznikaly právě v hradčanském kapucínském konventu. Od podrobného popisu příchodu kapucínů do Prahy a budování hradčanského konventu až například po sledování interakcí mezi kapucíny a jejich okolím za francouzsko-bavorské okupace Prahy.

Kniha obsahuje zcela minimální počet překlepů a drobných zanedbatelných koruptel, které velkolepý dojem z celku rozsáhlé publikace v žádném případě nesnižují. Na s. 23 se nachází v poznámce pod čarou chybný odkaz na Jouzovou a spol., na s. 212 překlep „Ad pastorale faftigium" (místo fastigium), na s. 292 překlep v názvu citované knihy *Proměny valdštejnské sebeprezentace* (místo *reprezentace*), na s. 386 v názvu další knihy vypadlo *Od Hortulu animae…* slovíčko *„Od"*, na s. 322 jméno rodu Dubských z Wittinau (ustálenější je z Vitiněvsi), na s. 526 chybí dvojité „w" v křestním jménu Bronisława Geremka.

Celkově lze novou knihu Marka Brčáka označit za vynikající příspěvek k dějinám řádu kapucínů v českých zemích 17. a 18. století, po kterém s chutí a mimořádným užitkem sáhne každý zájemce o české církevní a kulturní dějiny tohoto období.

Jiří Wolf

Michael Viktořík, HINTER DEN WÄLLEN DER FESTUNGSSTADT. EIN BEITRAG ZU ALLTAGSLEBEN, ORGANISATION UND EINRICHTUNG DER FESTUNGSSTADT IM 19. JAHRHUNDERT (AM BEISPIEL DER FESTUNG OLMÜTZ), Veduta, České Budějovice 2018, 187 stran.

Recenzovaná práce vstupuje na badatelské pole, které je domácí historickou vědou zatím málo dotčené. Jejím cílem je – jak napovídá titul – analyzovat fungování pevnostního města a poskytnout čtenáři pohled na život městské společnosti 19. století z jiné perspektivy, než na jakou je zvyklý: z pohledu soužití měšťanstva a armády v právních poměrech na pomezí městského zřízení a vojenského ležení. Nejde o pohled nevýznamný. Rozvoj řady velkých měst v habsburské říši byl soužitím měšťanského živlu s armádou poznamenán velmi silně, připomeňme kromě hanácké metropole také Prahu, Brno, Hradec Králové nebo Krakov. V zemích bývalé habsburské říše se tématu poměrně hodně věnovali polští a rakouští badatelé, velmi vysoké kvality dosahuje historiografie německá. Právě na srovnání německých výzkumů na straně jedné a výzkumů rakouských a polských na straně druhé se ukazují neduhy, s nimiž se badatelský směr v prostoru bývalé habsburské říše často potýká. Výstupy výzkumů nejsou totiž z metodologického hlediska příliš sevřené a tudíž přesvědčivé – někdy jde spíše o práce z oblasti vojenských dějin, jindy vidíme ambici obsáhnout také témata sociálních a kulturních dějin a více pojednat témata vztahu měšťanstvo – armáda, rozdíly jsou také v kvalitě uplatnění mikrohistorické metody. Ta by měla historikovi pomoci „v malém hledat velké", tedy na konkrétním případě pevnostního či posádkového města ukazovat obecné trendy změn ve společnosti 19. století právě ve vztahu k armádě, která byla v habsburské říši oprávněně chápána jako bašta předmoderních poměrů, hlavně co do kultury poslušnosti, užívání násilí apod. Ale badatelům se poměrně často nedaří reálie konkrétního pevnostního města spojit s širšími, obecněji uznávanými trendy společenského vývoje, jejich práce tak působí až příliš regionálně, příliš vázané in situ.

Což není vždy jen jejich chyba. Kdo se badatelsky tématu aspoň trochu dotkl, bude patrně souhlasit, že prameny pro toto téma jsou roztříštěné a zpravidla strohé. Skutečně cenné informace se nacházejí zřídka v pramenech oficiální povahy, neboť charakter armády jako instituce svým způsobem nedotknutelné, stojící mimo sféru postupující liberalizace, demokratizace a emancipace 19. století, vedl jak armádní, tak měšťanské kruhy ke strohosti v informování o postojích „druhé strany". Například pro situaci brněnskou tak máme vlastně nejcennější informace o procesu likvidace pevnostního rázu města a jistě komplikovaném vyjednávání mezi armádou a vedením města od Christiana d'Elverta, který jako městský představený, státní úředník a historik v jednom cítil potřebu některé peripetie transformace brněnské pevnosti zachytit – ale opět střídmě a často spíše v náznacích, neboť dotknout se jakkoliv kriticky armády, která si i po likvidaci pevnosti udržela v Brně veliký vliv, nebylo prostě možné a vhodné.

Michael Viktořík se chopil tématu, které představuje důležitý aspekt pohledu na dějiny modernizace 19. století v českých zemích. Historikové věnovali již poměrně mnoho pozornosti modernizačnímu úsilí přicházejícímu v 19. století nejvíce z měšťanského prostředí. Recepce německého výzkumu měšťanstva (Bürgertumsforschung) přinesla i u nás četné a zajímavé výsledky vázané k prostředí různých typů měst se specifiky jejich modernizace. Ale vztah armády a měšťanstva byl dotčen většinou jen letmo, obvykle byl zmiňován hlavně jako specifický limit podvazující kreativitu měšťanské elity v reorganizaci městského prostoru, v aplikaci moderního urbanismu. Zájem se upíral hlavně na budoucnost fortifikačních pozemků ve chvíli, kdy město ztrácelo svůj pevnostní ráz a armáda je předávala vedení města k civilnímu využití. To koneckonců také nejvíce zajímalo výše zmíněného d'Elverta. Méně byly tematizovány aspekty vzájemného vztahu měšťanské samosprávy a vojenské správy v situaci, kdy vojsko mělo možnost ovlivnit a pravděpodobně i ovlivňovalo rozhodování vedení města, například podporou konzervativně-úřednických frakcí v obecním výboru v neoabsolutistické éře. Vždy šlo o pozornost nesoustavnou, střídmou v argumentaci i využití pramenů, neboť řada vztahů měšťanské elity a armády je velmi špatně zachytitelná bez značného úsilí při detektivním dohledávání pramenů

roztroušených v různých archivech a fondech. Badatelé se tak obvykle spokojili s konstatováním, že pevnostní nebo posádkový ráz města měl na jeho urbanismus i komunální správu jistý vliv, ale ke specifikaci přikročili jen zřídka. Podobně tomu bylo v případě vhledů do hospodářského života městských komunit, kde se výzkum zpravidla omezil na konstatování, že v některých oblastech služeb (gastronomie, ubytovací služby, zábava, prodej luxusního zboží) měla přítomnost armády (důstojnického sboru) ve městě nepodcenitelný význam, ale k přesnější kvantifikaci těchto sítí kontaktů přikročil jen málokterý badatel. Téma dodavatelských sítí pro výživu vojska, a hlavně armádní stavební investice – a tedy bezprostřední a možná značný vliv na místní ekonomiku – zůstalo vůbec nedotčeno.

Ze stručného výčtu témat je patrné, jak je téma vztahu mezi armádou a měšťanstvem v prostředí posádkových a pevnostních měst důležité a košaté. Bez obsažení tohoto aspektu nejsme schopni pochopit proces modernizace v jeho komplexnosti, zvážit všechna specifika. Jde tedy o významný deficit českého bádání, je-li práce Michaela Viktoříka u nás pionýrským počinem. Vazba výzkumu na olomouckou pevnost má přesvědčivou logiku. Olomouc byla pověstná jako „město kněží a vojáků" a o specifických znacích tamního života, včetně komunální politiky a vůbec řešení veřejných otázek, se v pramenech 19. století dočteme mnoho. Kontrast tu byl značný: na jedné straně mocná a ovšem trochu chátrající pevnost se silnou vojenskou posádkou, na druhé straně zemská metropole se značným hospodářským a kulturním potenciálem a sebevědomým měšťanstvem, jíž v plném rozvoji právě v mnoha ohledech bránil dlouho udržovaný statut pevnostního města.

Viktoříkovi ale nejde jen o Olomouc. Knihou prostupuje autorova snaha ukázat specifika olomoucké situace ve světle srovnání s jinými pevnostními městy habsburské říše. Přitom ovšem naráží na problém zmíněný již výše, tj. na určitou metodickou neukotvenost výzkumu pevnostních měst v Polsku nebo Rakousku. Ve výsledku lze říci, že více skutečně metodicky inspirativních podnětů a zajímavých tezí čerpá z výsledků výzkumů v Německu nebo západní Evropě. Některé čtenáře jistě zamrzí, že není užito více příkladů a komparativních linek k pevnostním a posádkovým městům v českých zemích – a znalci situace pražské, hradecké nebo brněnské by

jistě měli řadu důvodů autora v této věci napomínat, hlavně při znalosti různých střípků pramenů spojených s vlivem armády na vývoj zmíněných měst. Ale znovu je tu třeba připomenout, že jde o průkopnický počin, první pokus shromáždit detaily poznání o vztahu armády a městské společnosti do uceleného interpretačního rámce.

Kniha zaujme řadou u nás neotřelých témat, přitahuje snahou o komplexnost, byť někdy je nakonec očekávání možná o něco větší, než dokáže autor naplnit. Přibližně polovina knihy se zabývá právním postavením pevnostního města, vojenskými předpisy a realitou jejich naplňování. Michael Viktořík využil k přemostění vyprávění o teorii a praxi pevnostního města osud Emanuela Zitty (1786–1856), důstojníka inženýrského sboru habsburské armády se specializací na fortifikace, který byl dlouhodobě spojen právě s Olomoucí. Zitta, jako člověk mnoha zájmů, byl v důstojnickém sboru výjimečný svým liberálním myšlením. V Olomouci se projevil jako člověk, který byl ochoten překračovat obvyklé horizonty ženijního důstojníka směrem ke spolupráci s občanskou společností, mimo jiné na projektech „okrášlení" Olomouce, zlepšení hygienických a urbanistických parametrů apod. Pro autora je však Zitta osobou výjimečnou, vybočující z obvyklého profilu rakouského důstojnictva – potud tedy limity užitého příkladu a zmíněného přemostění. K Zittovu soukromému životu v Olomouci se navíc dochovalo velmi málo informací, jak bylo ostatně u důstojnictva obvyklé, takže z tohoto úhlu pohledu se jeho příklad vzpírá zevšeobecnění. Celkově lze však říci, že Zittova role ve Viktoříkem užitém narativu svoji funkci plní, a na zajímavém, i když asi trochu neobvyklém příkladu autor v personifikované podobě ukazuje pestrou oblast kontaktů mezi vojenským a civilním v prostředí pevnostního města.

Ve druhé polovině knihy se autor více zaměřuje na praktickou stránku pobytu vojska ve městě a poněkud odstupuje od formátu vojenských dějin, který převažuje v první polovině knihy. Vojsko zůstává nadále v centru autorovy pozornosti, ale ve druhé části jsou více zastoupeny aspekty vzájemných vztahů s civilisty, potenciál jejich spolupráce a střetů. Za zvláště cenná je třeba považovat autorova zjištění týkající se agendy hygieny a stavební a veřejné bezpečnosti, která mají přinejmenším v českém prostředí novátorský ráz. Kapitola

věnovaná všednímu životu se vyrovnává s obvyklými tématy: hospodářský přínos pobytu armády pro město, konkurence vojenských a civilních osob na trhu práce a služeb, komunikace vojenských a civilních úřadů, zátěžové situace v jejich vzájemném vztahu, role armády v civilních festivitách atd. Autor si opakovaně stěžuje na nedostatek pramenů. Torza informací, tu a tam nalezených, využívá brilantně a přesvědčivě, ale přece jen se zdá, že pramenná základna neumožnila hlubší rozpracování této významné kapitoly tak, jak by si důležitost tématu žádala. S obecnými tezemi lze při znalosti poměrů například v Brně nebo Praze jistě souhlasit, v podstatě bezvýhradně, ale konkrétních příkladů by bylo třeba uvést více. Snad by tu věci prospělo, kdyby se právě tady autor více odpoutal od olomouckých reálií a snažil se mezery v pramenech doplnit z jiných pevnostních měst. Lze ovšem těžko soudit, je jisté, že pramenná situace je pro tento směr bádání málo příznivá. Pro čtenáře by bylo také velmi zajímavé pokusit se vztah armády a civilní sféry přesněji periodizovat a zaměřit se na vypjatá období zrychlení modernizačních procesů, například v roce 1848 nebo na začátku šedesátých let. Dílčím způsobem je tento čtenářův zájem saturován právě příběhem Emanuela Zitty, který podpořil některé aspekty liberalizace spojené s událostmi roku 1848, jinak se ale tento pohled v díle objevuje zřídka.

Práci Michaela Viktoříka doporučuji k přečtení všem, kteří se zajímají o impozantní příběh modernizace českých zemí v 19. století. Kniha umožňuje lépe pochopit regionální a místní specifika modernizačního úsilí. Pobízí čtenáře, aby vystoupil ze zavedených paradigmatických (a někdy poněkud schematických) přístupů k fenoménu modernizace. Obecně nelze habsburskou armádu (a také pro Olomouc tolik důležitou římskokatolickou církev) stavět v černobílém vnímání převratných změn 19. století vždy a bezvýhradně jen na „temnou stranu". Situace byla složitější. Kniha vzbuzuje řadu očekávání, která sice nedokáže vždy absolutně naplnit, ale přivítejme ji jako průlomový počin, jako významné obohacení stavu poznání. Připomeňme, že německým badatelům trvalo několik desetiletí, než se u tohoto tématu propracovali k tolik obdivované interpretační pestrosti a heuristické bravuře. Michael Viktořík svou knihou u nás úspěšně otevřel jedno důležité badatelské pole s velmi zajímavými tezemi.

Lukáš Fasora

Marie Malivánková Wasková – Karel Waska – Eva Wasková, HISTORIA NOVOFORENSIS. DĚJINY MĚSTA ÚTERÝ, Úterský spolek Bart, Plzeň – Úterý 2023, 522 stran.

V sobotu 29. dubna 2023 se v Úterý na severním Plzeňsku konala velká sláva: u příležitosti 790. výročí první zmínky o tomto malebném městečku mohli jeho současní i bývalí obyvatelé a všichni ostatní zájemci přivítat pozoruhodnou publikaci o jeho dějinách. Na jejím vzniku se společně podíleli manželé Eva a Karel Waskovi a jejich dcera Marie Malivánková Wasková, vesměs historici a archiváři s městečkem Úterý prakticky celoživotně spjatí. Slavnosti vítání zmíněné publikace se kromě autorského kolektivu zúčastnila i řada čestných a významných hostů, mimo jiné ministr kultury České republiky Martin Baxa či opat Kanonie premonstrátů v Teplé Filip Zdeněk Lobkowicz, tato sláva se ovšem uskutečnila zejména pro samotné obyvatelstvo městečka, jak stávající české, tak to někdejší, z velké části německé.

Do Úterý jsem jel toho dne poprvé v životě a s velikým potěšením: všechny členy autorského kolektivu znám celá desetiletí, patří mezi mé blízké kolegy a spolupracovníky, mnohé jsem se od nich naučil. A zejména v případě Karla Wasky, dlouholetého archiváře Státního oblastního archivu v Plzni, jsem mimořádně rád, že publikace spatřila světlo světa. Úterý je jeho srdečním a celoživotním badatelským tématem, a tak mne velice těší, že jeho úsilí bylo korunováno tímto vydavatelským počinem, za což patří nepochybně velký dík i Karlově dceři Marii, jež byla hlavním hnacím motorem celé této akce.

Jak jsem již uvedl, Waskovi jsou s Úterým spojeni především osobně a dějiny tohoto „malého, nadmíru půvabného“ městečka jsou vlastně – slovy Marie Malivánkové Waskové pronesenými na slavnostním představení knihy – „milostným dopisem“ této lokalitě. Její otec Karel je s městečkem srostlý od roku 1958, kdy se jeho rodiče do Úterý přestěhovali, takže „pocit úterských kořenů“ byl pro něj významnou motivací, aby svým celoživotním historickým výzkumem završeným zmíněnou publikací přispíval k obnově paměti, jak pro starousedlé, tak pro poválečné obyvatelstvo tohoto druhdy národnostně smíšeného městečka. Tato motivace byla ostatně umocněna i vlastní zkušeností: Karlova matka Frieda (Bedřiška),

byť byla rozená Frantová, měla německé předky, a tomu odpovídaly i její poválečné osudy a zkušenosti. Publikace tak jistě zamířila i kamsi do oblak a doufám, že i tam byla přijata podobně vřele.

Jestliže ji Marie Malivánková Wasková označila vpravdě poetickým souslovím „milostný dopis Úterý", nenechme se tím mýlit. Jedná se po všech stránkách o ryze odbornou práci vysoce erudovaných historiků a archivářů, o práci založenou na poctivém studiu primárních i sekundárních informačních zdrojů. Přehled dosavadního zpracování tématu a pramennou základnu představuje hned v úvodu Marie Malivánková Wasková a pečlivé studium zejména archivních pramenů a odborné literatury je patrné i ve vědeckém aparátu celé práce. Také v úvodních částech jednotlivých kapitol se autoři heuristikou zabývají, dochování pramenů je v různých etapách vývoje městečka rozdílné, stejně tak jejich využitelnost. I proto musel autorský tým pečlivě volit metody jejich zkoumání, jen s prostým pozitivistickým přístupem přímé interpretace pramenů nebylo možné vystačit. Metodologická variabilita je tudíž další významnou přidanou hodnotou publikace a inspirací pro všechny, kteří by chtěli kráčet stopami jejích autorů.

Publikace *Historia Novoforensis. Dějiny města Úterý* byla pojata chronologicky, začíná však, jako každý správný „Heimatbuch", uvedením do „kulis" budoucích dějových linií. První kapitola (*Jeviště aneb úterský místopis*; s. 19–36) tak přibližuje čtenářům základní reálie městečka: jeho polohu, klimatické podmínky, možnosti obživy a přírodní zdroje, komunikace a urbánní uspořádání či okolní mlýny a samoty. Poté již následují jednotlivá dějinná období s logicky zvolenými a zdůvodněnými mezníky či předěly.

Druhá kapitola (*Počátky osídlení a středověké Úterý*; s. 37–65) se tak věnuje období od „mamuta" do 13. století. Zabývá se prehistorií regionu, raně středověkou kolonizací a založením osady v údolí Úterského potoka johanity, pátrá po první zmínce o osadě (rok 1183 odmítá jako falzum), kterou stanovuje na rok 1233, kdy již bylo Úterý trhovou vsí (ve druhé polovině 13. století městečkem) premonstrátského kláštera v Teplé, s nímž bylo pak dlouhá staletí spojeno v dobrém i ve zlém.

Ve třetí kapitole (*Úterý ve vrcholném a pozdním středověku*; s. 66–98) nás autoři provedou 14. a 15. stoletím, kdy je Úterý pořád ještě

více městečkem než městem a pod správou místního faráře se snaží o všestranný rozvoj. Díky propojení s tepelským klášterem a jeho latinské škole roste především kvalita vzdělávání úterských měšťanů a možnosti jejich následného uplatnění ve veřejné správě, kupříkladu jako faráři, notáři či univerzitní mistři, jak tomu bylo třeba v případě mistra Havla z Úterý, absolventa pražské univerzity, následně i jejího rektora a souputníka Mistra Jana Husa. A rozvíjí se i samotná městská samospráva, kdy městečko získává nová privilegia a výsady, mimo jiné hrdelní právo či právo konání výročního trhu. S tím je spojený i rozvoj hospodářský, především řemeslný, kdy v městečku působí několik cechů, třeba řezníci, pekaři či ševci. Vývoj městečka v tomto období však také není jen idylický: husitství a pohusitská nábožensko-mocenská nestabilita má na Úterý jako na městečko v držbě tepelského kláštera vliv neblahý. Především královská vojenská posádka, opevněná v úterském kostele, městečku přináší mnohé těžkosti, zejména hospodářské. Léta 1466–1467, kdy politické „lavírování" tepelského opata Zikmunda Hausmanna mezi králem Jiříkem a katolickou Zelenohorskou jednotou vrcholí, nejsou pro Úterý snadná a městečko je hlavně kvůli dlouhému pobytu vojska zcela vyčerpané. V roce 1467 navíc po exkomunikaci opata Zikmunda získává Úterý na několik let za odměnu Bohuslav ze Švamberka a ani toto dějinné období nepatří k těm úplně nejšťastnějším.

Po skončení náboženských válek se Úterý vrací zpět tepelskému klášteru a nastává období relativního klidu. Tato „zlatá léta" popisují autoři ve čtvrté kapitole (*Doba předbělohorská – národnostní proměna*; s. 99–138), v níž vlastně dochází i k osvětlení dvojjazyčného názvu jejich společného díla: vlivem další vlny německé kolonizace, z velké části příchodu protestantů luterské konfese, dochází k postupné proměně národnostního charakteru městečka a k vytlačování češtiny z pozice dosavadního úředního jazyka. V otázce náboženské se opět projevil silný vliv tepelské kanonie, jejíž opat již dávno před třicetiletou válkou, v roce 1584, odmítl potvrdit utrakvistickou úterskou městskou radu a nekatolíkům nařídil buď konvertovat, anebo z jeho dominia odejít. Souběžně s germanizací Úterý tak došlo i k jeho mohutné rekatolizaci, což mělo dohromady skutečně za následek zásadní národnostní proměnu městečka. Ona „zlatá léta" se však, pomineme-li zmíněnou, pro Čechy nešťastnou

germanizační proměnu, vyznačovala všestranným rozvojem Úterý: budovalo se kvalitní školství, rozvíjela činnost literátského bratrstva, obyvatelstvu sloužil špitál, docházelo k investicím do výstavby městečka a komunikačních systémů, rostl význam cechů a městečko bohatlo.

V páté kapitole publikace (*Od Bílé hory po josefinské reformy*; s. 139–217) se autoři věnují vývoji, který je s tím dosavadním těžko srovnatelný. Již počátkem třicetileté války, v době stavovského povstání, leželo v Úterý opět posádkou císařské vojsko a utrpení místních prakticky po celou dobu válek neustávalo. A nesmírně složitá byla i snaha o poválečnou obnovu, kdy se ke všem těžkostem doby přidávaly i tragédie přírodní či zaviněné hloupostí. Jak jinak označit třeba obrovský požár Úterý 6. května 1694 a trestuhodnou lehkomyslnost či spíše „zabedněnost" (s. 154) jistého nejmenovaného kovářského pomocníka, jenž střílel po holubech na střeše? Poválečná obnova byla i kvůli podobným zjevům velmi obtížná, navíc se horšily i vztahy s vrchností, válkou podobně vyčerpanou. Každá strana vnímala především své potíže a kompromisy se rodily velmi těžce. Třeba ten v otázce úterského piva a jeho odbytu, kdy tepelský klášter odmítal okolním obcím nařizovat jeho povinný odběr. „Pivní válka" mezi městečkem a klášterem trvala dlouho a hospodářsky velmi citelně postižené město nakonec stejně kapitulovalo, což pozitivně nepřispělo ani vnitřním vztahům v Úterý. Na rozdíl od doby, o níž pojedná předchozí kapitola, tak vývoj v pobělohorském Úterý příznivý nebyl a jeho obyvatelstvo vyhlíželo, podobně jako obyvatelé dalších měst a městeček celé monarchie, světlejší zítřky.

Naděje budily zejména osvícenské reformy Marie Terezie a jejího syna Josefa a důsledky těchto změn autoři publikace prezentují na vývoji Úterý v šesté kapitole (*Dlouhé 19. století v ospalém městečku*; s. 218–284). Heuristická základna výzkumu tohoto období utěšeně roste, i v Úterý je k dispozici obecní kronika, jež byla vedena od roku 1836, od roku 1871 existují i systematicky vedené protokoly ze schůzí obecního zastupitelstva. Jakkoliv se může zdát, že josefinské reformy měly na rozvoj Úterý pouze pozitivní vliv, pravda to tak zcela nebyla. Zejména z hospodářského hlediska se sice situace uvolnila významně a místní se skutečně pokoušeli podnikat v mnoha oborech (například v těžbě nerostných surovin, výrobě vitriolu atd.), avšak limity rozvoje dané zdejšími poměry a zejména dopravními

možnostmi vedly spíše ke stagnaci hospodářství a k proměně městečka v „zapadákov" (s. 228). Mnohem lépe si vedli Úterští na poli samosprávy, zejména po reformách let 1848–1849. Díky kvalitní správě městečka se podařilo realizovat i některé významné infrastrukturní projekty, třeba výstavbu tolik potřebného vodojemu. V dalších oblastech však byla sice úterská samospráva neúspěšná: fiaskem skončily její snahy o zřízení okresního soudu a ještě bolestnější byl neúspěch při jednáních o zavedení železnice do městečka. I tak se ovšem v Úterý v mezích možností rozvíjel třeba spolkový život či folklór, i když na druhou stranu toto oživení přineslo i probuzení nacionální, což vedlo ke konfliktům mezi místním většinově německým obyvatelstvem a úterskou českou menšinou.

Tento posledně jmenovaný jev se stále zhoršoval a vygradoval ve 20. století, které je tématem sedmé kapitoly publikace (*Kruté 20. století*; s. 285–414). Přestože zejména k období let 1938–1945 žádné úterské primární prameny neexistují (obecní kronika obsahuje pouze záznamy do roku 1938, zápisy z let 1938–1945 byly vytrženy a patrně zničeny, protokoly z jednání obecního zastupitelstva se zachovaly jen do března 1939 a zmizela i celá městská registratura z období druhé světové války), bylo možno alespoň základní rekonstrukci klíčových událostí 20. století provést. Podle nich byl meziválečný vývoj městečka relativně úspěšný, když se podařilo realizovat některé infrastrukturní investiční programy (elektrifikace, bytová výstavba), rozvíjely se německé i české kulturní aktivity, takže až do poloviny třicátých let panovala v Úterý vcelku idylická atmostéra. To se však poměrně rychle změnilo, a především vztahy mezi německou většinou a českou menšinou se rapidně zhoršovaly. Události září 1938 spojené s protičeskoslovenskou revoltou i protičeským násilím již byly vyhrocené zcela a v podobném duchu pak probíhalo i poválečné účtování s poraženými úterskými Němci. Vysídlení převážné většiny z nich znamenalo tragédii nejen pro ně samotné, ale i pro městečko a jeho okolí. „Strašlivá degradace", jak autoři v popisku jedné z fotografií (s. 374) charakterizují poválečný vývoj, je skutečně souslovím přiléhavým, racionálně hodnotícím to, co se nejen v Úterý po roce 1945 stalo. Nepodařené znovuosídlení městečka, tragická kolektivizace zemědělství, ničení staletí budovaných hodnot, sporná kvalita mnohých poválečných obyvatel, to vše vytvořilo

toxický koktejl, který na Úterý nemohl nezanechat stopy. Ani vlna nedobrovolných přistěhovalců, odpůrců měnové reformy z června 1953, kteří do městečka přišli nuceně a za trest, nemohla mít na vnitřní klima nijak pozitivní vliv. A takto neradostně hodnotí autoři publikace téměř celé 20. století, s drobnými výjimkami typu trampingu jako revolty proti tehdejšímu režimu. V závěru kapitoly se autoři věnují i vývoji po listopadu 1989, tedy dějinám současnosti, se všemi jeho pozitivy i negativy, jak je známe i z jiných lokalit.

Publikace *Historia Novoforensis. Dějiny města Úterý* není ve skutečnosti přes dvojjazyčný název bilingvní a je to jistě škoda. Autoři se tak alespoň snažili knihu vybavit obsáhlým německým resumé (s. 415–445), jehož cílem je přiblížit obsah práce i německy mluvícím obyvatelům tehdejšího městečka Neumarkt a jejich potomkům (do němčiny je přeložil Jan Lehner). A jako správná odborná práce kniha obsahuje i všechny standardní části vědeckého aparátu: seznam použitých pramenů a literatury, seznam zkratek a seznam vyobrazení, která autoři do publikace zařadili. Jedná se nejen o faksimile archiválií a dobových fotografií, ale i o artefakty umělecké, kupříkladu velmi povedené akvarely Jindřišky Strádalové a Karla Liebschera. A nesmíme zapomenout ani na výrazně nadstandardní rejstříky, osobní, zeměpisný i předmětový, i zde se pozitivně projevila archivářská důslednost všech tří autorů.

Co říci závěrem? Waskovi přivedli na svět monumentální a úctyhodné dílo, které ve všech ohledech přesahuje hranice regionu. Jejich velké dějiny malého městečka jsou inspirativní obsahově i metodologicky, faktograficky poučné a čtenářsky přívětivé, po estetické stránce je vydařená také grafická stránka publikace z dílny zkušeného Tomáše Bernhardta. Všem jmenovaným je třeba především poděkovat – za regionální historiografii i za všechny čtenáře. A k nevšednímu vydavatelskému počinu je třeba pogratulovat i Úterskému spolku Bart, který vzal celý „podnik" na sebe, i těm, kteří jej jakkoliv podpořili a vydání publikace umožnili: investovali bezpochyby své prostředky i čas do díla vysoce kvalitního. Přejme tedy publikaci šťastnou plavbu, co nejvíce zvídavých a spokojených čtenářů a brzy třeba i německy mluvící a stejně zdařilou sestřičku!

Karel Řeháček

Zdeňka Míchalová, MĚŠŤANÉ, UMĚLCI, ŘEMESLNÍCI. VÝTVARNÁ KULTURA V TELČI A SLAVONICÍCH V DOBĚ RENESANCE, Books & Pipes, Brno, 2020 (= Maturandum, sv. 2), 166 stran.

V posledních letech se v českých dějinách umění začíná dostávat prostoru tématům a metodickým přístupům, které byly poměrně dlouhou dobu opomíjeny či nebyly považovány za dostatečně atraktivní. Jedním z nich bylo výtvarné umění 16. století, a zvláště pak metodické zaměření na měšťanskou společnost v roli objednavatele a iniciátora uměleckých zakázek. Do tohoto směru bádání se řadí monografie Zdeňky Míchalové *Měšťané, umělci, řemeslníci. Výtvarná kultura v Telči a Slavonicích v době renesance*. Publikace vznikla původně jako disertační práce, kterou autorka obhájila roku 2016 na Masarykově univerzitě v Brně, a oprávněně byla zařazena do edice *Maturandum*, prezentující vynikající výsledky studentů univerzity.

Autorka se zdařile pokouší uchopit problematiku objednavatelské činnosti měšťanů v 16. století na příkladě dvou vrchnostenských měst: Telče a Slavonic. Již samotný výběr vrchnostenských měst ke zkoumání této specifické vrstvy objednavatelů je záslužným krokem, jelikož pozornost historiků umění se dosud soustředila (pochopitelně) na měšťanstvo královských a horních měst. Vybraná vrchnostenská města jsou navíc velmi specifická, jelikož díky své geografické poloze na pomezí Moravy, Čech a Rakouska leží zároveň na hranicích uměleckých a všeobecně kulturních vlivů. Jejich výběr je promyšlený také z toho důvodu, že obě města v 16. století patřila jedné vrchnosti – pánům z Hradce. Telč si Zachariáš z Hradce zvolil za své sídlo a stala se rezidenčním městem, což vytváří vzhledem ke Slavonicím nesmírně zajímavou srovnávací paralelu. Zatímco v Telči hraje ve sledovaném období z hlediska rozsahu zakázek hlavní roli jednoznačně přestavba zámku iniciovaná právě Zachariášem z Hradce, ve Slavonicích vzniká většina uměleckých zakázek z iniciativy měšťanů a jimi je také financována.

Struktura textu je promyšlená. Po úvodní teoretické části, vysvětlující základní pojmosloví a v krátkosti také metodiku následují kapitoly uvádějící přímo do prostoru dění – do městské krajiny obou pojednávaných měst. Autorka obě města zasazuje do rámce panství

a zároveň charakterizuje urbanistickou strukturu obou sídel, čímž definuje také životní prostor aktérů uměleckého dění. Správně se nezabývá pouze urbanistickými těžišti, ale zajímají ji také předměstí a zdejší sakrální stavby i městské hřbitovy.

Následuje část věnovaná již typům zakázek, které autorka předběžně dělí do dvou hlavních kategorií: kolektivní (radnice, hradby, kašny, věže a brány, ve Slavonicích navíc pivovar) a individuální (měšťanské domy, kde se reprezentace jejich majitelů uplatnila nejen výzdobou průčelí, ale i síní). Nepodléhá ovšem svodům této jasné klasifikace, naopak svědomitě demonstruje, že i toto dělení může být ošemetné, jelikož se tyto dva úhly pohledu mohou v jedné zakázce, respektive v případě jednoho objektu, spojovat či kombinovat. Jako příklad uvádí měšťanské domy, v nichž se nacházely místnosti příležitostně vyhrazené cechům – v takových prostorách vznikala výzdoba nejen za účelem osobní reprezentace (cechmistra), ale s cílem reprezentovat širší cechovní společenství. Specifickým druhem zakázek byly v této době memoriální památky, mezi něž autorka přesvědčivě řadí šest částečně dochovaných exteriérových sgrafitových obrazů na stěnách kostela sv. Jana Křtitele ve Slavonicích.

Čtvrtá kapitola se věnuje tematice, která v souvislosti se středoevropským renesančním uměním budí zvláštní pozornost, a to je náboženský, či přesněji řečeno konfesijní rozměr. Je chvályhodné, že se autorka poctivě snaží korigovat zjednodušující tvrzení starší literatury, podle níž byly Slavonice charakterizovány jako zcela luterské město, a poukazuje na nejednoznačnost tohoto přesvědčení na základě nedostatku zmínek v písemných pramenech. Předpokládá, že reformační myšlenky se do Slavonic dostávaly především z centra dolnorakouských luteránů, nedalekého Hornu, jelikož torzovité prameny svědčící o počátcích reformace v Hornu časově korelují se záznamy tohoto charakteru ve Slavonicích (kolem roku 1560). To ovšem zůstává jen na úrovni přijatelné teorie. Přesvědčivým svědectvím o luterské většině jsou v tomto případě podle autorky umělecká díla. Zřejmě nejznámějším a nejreprezentativnějším příkladem je ve Slavonicích dům čp. 479, v jehož interiérech se dochoval rozsáhlý obrazový cyklus z roku 1556, který má předlohu v ilustracích frankfurtské bible tištěné v roce 1551. I zde autorka přesvědčivě koriguje starší literaturu, podle níž cyklus představoval polemiku

ke katolické církvi. Naopak patrně prokazatelná je protikatolická rétorika ve výzdobě domu čp. 517, kde se nacházela tzv. luterská modlitebna. Kapitola tak ve svém celku nastiňuje poměrně plastický obraz uměleckého provozu a roli měšťanů v rámci konfesijní situace v průběhu 16. století.

Závěrečná část knihy, která je zároveň uměleckohistorickým shrnutím, zasazuje uměleckou produkci Telče a Slavonic do širších souvislostí (nejen) v rámci dominia, ale také naznačuje vzdálenější stopy zakázek i umělců za jeho hranicemi. Velmi zajímavá je analýza autorské základny zmíněných děl, která tvořila (ostatně podobně jako na jiných místech českých zemí) pestrou společnost sestávající z vlašských stavitelů, kameníků z rakouských zemí a místních umělců. V tomto ohledu jde o téma, které budilo v uplynulých letech pozornost více badatelů, a odkaz na výsledky jejich bádání mi zde chybí, byť zpracovávají dobu o něco pozdější.[1]

Autorka se pokusila maximálně vytěžit pramennou základnu, připouští ovšem, že „písemných pramenů, které by se přímo vztahovaly k uměleckým objednávkám v Telči a Slavonicích 16. století, je dochováno poskrovnu" (s. 13). Zároveň konstatuje, že „vedle do značné míry torzovitých archivních pramenů jsou hlavním zdrojem umělecká díla" (s. 14). Využívá tak obratně širokého metodického záběru a čerpá z fondů městských archivů, z nichž oblíbenou a využívanou skupinu pramenů představují testamenty měšťanů. Dále těží z pramenů pocházejících z činnosti vrchnostenské kanceláře a správy velkostatku. Možná právě z důvodu širšího metodického záběru a tematiky, která sama o sobě vybízí k mezioborovému přístupu, by úvodní kapitole slušel podobnější metodologický úvod, shrnující zároveň chronologicky ne nezajímavý „obrat" či příklon dějepisu umění k tématům, jež byla dlouho považovaná za „okrajová".

Nicméně i přes výše zmíněné drobné připomínky je publikace kvalitním příspěvkem k tematice umění 16. století v českých zemích a výborně vystavěnou (i vyargumentovanou) analýzou objednavatelské základny dvou vrchnostenských měst téhož období, založenou

1 Například Vladislava Říhová, *Dílo sochařů, kameníků a štukatérů počátku 17. století. Moravskotřebovsko*, Litomyšl 2011.

na pramenném materiálu a doprovázenou dobře připravenou obrazovou přílohou.

Lucie Rychnová

Christian Landrock, NACH DEM KRIEGE. DIE NACHKRIEGSZEIT DES DREIßIGJÄHRIGEN KRIEGES AM BEISPIEL DER KURSÄCHSISCHEN STADT ZWICKAU, 1645–1670, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2022 (= Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, Bd. 69), 376 stran.

Monografie Christiana Landrocka je zaměřena na dosud málo frekventované téma a upozorňuje na něj už nezvyklým výběrem ilustrace na obálce. Je na ní dobová barevná kresba muže ve vyšších středních letech, svlečeného do půl těla a ukazujícího rány utržené v bitvách třicetileté války – u Wittstocku a Magdeburgu. Jak se čtenář dozví dále v textu (s. 4 a 111), obrázek má i bohemikální vazbu. Je na něm vyobrazen veterán českého původu Daniel Hubatka, který dříve sloužil v císařském a saském vojsku. Poukazem na své v bojích utržené rány zamýšlel podpořit supliky směřované k císaři Ferdinandu III. a saskému kurfiřtovi Janu Jiřímu v roce 1655. Právě otázka veteránů a jejich poválečných osudů v saském městě Zwickau je jedním z důležitých témat celé knihy.

Landrockova monografie je původně disertací, obhájenou v roce 2020 na univerzitě v Magdeburgu. Tomu odpovídá i její rozvržení, začínající nepřekvapivě obsáhlou kapitolou přibližující metodologická východiska, prameny a literaturu. V autorově zorném úhlu je především otázka střetávání vojáků a civilistů v městském prostředí, a to nejen v období samotného válečného konfliktu, ale především v kontextu poválečné obnovy (užití klíčových pojmů „Nachkriegszeit" a „Wiederaufbau" je vysvětleno na s. 60–63). Právě výzkum desetiletí následujících po skončení třicetileté války autor pokládá právem za jedno z deziderat v našem poznání dějin evropského raného novověku, což platí i pro české prostředí. Vedle praktických záležitostí,

jako je materiální obnova zpustošených sídel nebo náprava nepříznivé demografické situace, považuje za nezbytný výzkum mentálního zpracování válečných zážitků ze strany obyvatelstva. S tím souvisí i otázka (re)integrace bývalých vojáků v civilním prostředí a dodejme, že v prostředí saských příhraničních měst také otázka integrace náboženských exulantů. Při zkoumání vztahu veteránů a usedlého civilního obyvatelstva se pak autor inspiroval především mikrohistorickými a historicko-antropologickými přístupy (s. 86–91).

V přehledu současného stavu výzkumu autor zdůrazňuje, že oproti mnoha syntetickým zpracováním třicetileté války samotné neexistuje podobně komplexní pohled na období poválečné obnovy, lze ale využít několik analytických studií pro různá území říše. Některé z nich přitom považuje za vhodnou inspiraci a zdroj srovnávacího materiálu pro prostředí Zwickau. Zde je důležité zdůraznit, že ve sledované době se nejednalo o svobodné říšské město, ale o město vrchnostenské (byť v rámci sítě saských měst jedno z nejdůležitějších), kde protiváhu městské rady představovali kurfiřtští úředníci. Právě jejich schopnosti při zprostředkování zeměpanských nařízení a při jednání s vojenskými veliteli byly pro fungování města ve válečných podmínkách klíčové.

Pramenná základna využitá v knize je dosti široká, vedle poměrně dobře dochovaného městského archivu využil autor také písemnosti vzniklé v okruhu kurfiřtova dvora a z činnosti zemských úřadů. K prosopografickým účelům týkajícím se veteránů ve Zwickau mu zvláště posloužila tzv. „Musterrolle" z roku 1662 – soupis členů měšťanské milice pořízený v souvislosti s tureckými válkami, zohledňující také jejich předchozí vojenské zkušenosti.

Chronologické vymezení práce začíná rokem 1645, tedy příměřím uzavřeným v městě Kötzschenbroda, jímž pro saské území oficiálně skončil válečný stav. V zemi sice nadále zůstaly v Lipsku a Torgau švédské posádky, ale to se netýkalo Zwickau. Proto bylo uzavření Vestfálského míru i nejintenzivnější fáze rozpouštění (Abmusterung) vojenských jednotek v říši v roce 1650 důležitým momentem i pro toto saské město. Teprve tehdy také začíná i pro Zwickau opravdové období poválečné obnovy. Před válkou město patřilo k nejvýznamnějším saským urbánním sídlům, bylo centrem prosperující textilní výroby (soukenictví), centrem obchodu s obilím a společně s Drážďany,

Lipskem a Wittenbergem tvořilo třetí kurii zemského sněmu. Jak již ale bylo naznačeno, podléhalo dohledu hejtmana, který sídlil v městském hradu a spravoval celou přilehlou oblast saského Krušnohoří.

Období let 1645–1650 do rozpuštění saských jednotek umístěných ve Zwickau tedy autor líčí jako přechodné období, byť s náznaky obratu k lepšímu, ať už v ohledech materiálních (například povolení z roku 1649 obnovit na řece Muldě valchu spálenou vojáky na začátku třicátých let) nebo obecných a symbolických (díkůvzdání za mír v obou městských farních kostelech, odstranění symbolů vojenské jurisdikce – šibenice a „osla"). Koncem roku 1650 tak začíná období skutečné obnovy spojené především se snahou o doplnění počtu obyvatelstva a zajištění ekonomické prosperity. Měšťané se ovšem museli nadále vyrovnávat s vysokým daňovým zatížením, které prohloubily další konflikty s účastí Saska (například turecké války nebo Velká severní válka), takže k dosažení předválečného počtu obyvatel došlo ve Zwickau až počátkem 19. století. Město ale už nebylo válkou ohrožováno bezprostředně, proto mohl autor jako konec „poválečné doby" stanovit začátek sedmdesátých let 17. století (s. 86).

V nejdelší, bezmála stostránkové kapitole monografie se Landrock věnuje podobám „krizového managementu" a obnovy v interakci mezi obyvatelstvem města a vrchností. Líčí v ní i dramatické válečné osudy města, včetně obléhání a obsazení císařskými vojáky pod vedením Jindřicha Holka (1632 a 1633 se známou epidemií), Banérovými Švédy (1639 a znovu 1640), i poté jako dějiště neustálých průtahů vojenských jednotek. Podle zmínek v pramenech, včetně soukromé korespondence, usuzuje, že právě někdy na přelomu třicátých a čtyřicátých let začaly být válečné události místními intenzivněji vnímány jako Boží trest (s. 100), což je obecně jedna z klíčových otázek pro výzkum válečné mentality. Sleduje také rozvoj strategií pro přežití v mimořádných situacích, ať už se jednalo o systém včasného varování prostřednictvím poslů nebo rychlé nahrazení radních a dalších úředníků zemřelých během epidemií.

Po válce zůstalo v částečně vylidněném Zwickau přes 500 pustých domů, jejichž převzetí novými majiteli komplikovalo zatížení dluhy z nesplacených berní. Výsledky autorova výzkumu ukazují, že bylo společným zájmem městských úřadů i vrchnosti novým majitelům situaci usnadnit a že ustanovení kurfiřtova „Moderationspatentu"

z roku 1649 šla ruku v ruce s podporou městské rady. Jen pro padesátá léta Landrock nalezl bezmála třicet případů, kdy po sérii přímluv a jednání došlo k odpuštění části dluhů na domech váznoucích. Na faktickém provádění následujícího zeměpánova nařízení podporujícího novoosídlence („Schuldenerlass" z roku 1659) pak ukazuje, že související aktivity městské rady a její úspěšné vyjednávání se zemskými úřady neodpovídají absolutistickým konceptům vlády, ale spíše situaci označované v moderní historiografii jako „konsensueller Herrschaft" (s. 121). I tak ale byla celková ekonomická situace země po válce složitá vzhledem k zadlužení i značným nárokům panovníka, vysokému bernímu zatížení a protekcionistické obchodní politice (akcízy). To ve výsledku limitovalo výsledky hospodářské obnovy v zemských i lokálních podmínkách, kde pro úspěšný výsledek iniciativ městských úřadů byla rozhodující podpora vrchnostenských úředníků (s. 137).

Velmi plasticky tento fenomén autor ukazuje v podkapitole o obnovení faktické platnosti mílového práva, kdy se městské radě podařilo dosáhnout podpory vrchnostenských úřadů opakovaným poukazováním na skutečnost, že výpadky této složky příjmů pro město zároveň snižují výnos nápojové daně pro kurfiřtskou pokladnu. Pro povahu doby je symptomatické, že ze strany města bylo toto právo v padesátých letech vymáháno i se zbraní v ruce formou výjezdů do okolních vsí, jichž se účastnili někteří měšťané (Bierreiter) a během nichž bylo zabavováno pivo pocházející odjinud než ze Zwickau. Méně úspěšná byla rada v podpoře obnovy zdejšího soukenického cechu, druhdy sdružujícího takřka jednu čtvrtinu měšťanů. Zničení infrastruktury v kombinaci s nedostatkem kapitálu a kvalitních surovin bylo natolik vážné, že nepomohla ani protekcionistická a raně merkantilistická opatření, narážející navíc na zemském sněmu na odpor rytířského stavu. Otázce dobové sociální disciplinace se autor věnuje v podkapitole rozebírající nejstarší místní „Polizey-Ordnung" z roku 1654. V některých pasážích, jako je například zákaz soubojů nebo regulování kouření spojovaného s konzumací alkoholu a nebezpečím požáru, spatřuje přímou reakci na zkušenosti s pobytem vojska.

Kratší, ale klíčová kapitola je věnována demografickým otázkám, zejména v souvislosti s integrací veteránů. Landrock se v ní kriticky vyrovnává s dosavadními výpočty a odhady počtu obyvatel, přičemž

kombinuje údaje matrik, knih měšťanského práva a další dokumenty evidující alespoň určitou část obyvatelstva. Dochází ke střízlivému počtu zhruba 2 300 osob žijících v domácnostech právoplatných měšťanů (s. 192). Městské právo přitom ročně získalo průměrně kolem 14 osob, v přijímání měšťanů lze ale sledovat dvě velké vlny – po reálném skončení války v roce 1650 a o desetiletí později po vydání kurfiřtského výnosu o odpouštění dluhů. U takřka 80 % novoměšťanů se autorovi podařilo zjistit původ. Jakkoli převažovaly osoby z bezprostředního okolí města nebo alespoň z jiných oblastí Saska, objevují se také přícho-zí ze vzdálenějších částí říše a 27 exulantů z českých zemí, převážně z české strany Krušných hor (s. 207n). Této problematice věnuje i samostatnou kapitolu, v níž rekonstruuje některé konkrétní osudy a konstatuje, že díky jazykové blízkosti, stejné konfesi a často i příbuzenským vazbám proběhla jejich integrace do zdejšího prostředí bez problémů a nebyl důvod, aby vytvořili samostatně organizovanou sociální skupinu.

Ještě intenzivnější pozornost Landrock zaměřuje na otázku soužití civilního obyvatelstva s vojáky a zejména otázku (re)integrace veteránů do městské společnosti. Ve Zwickau identifikuje jako bývalé vojáky 76 mužů. Minimálně třetina z nich pocházela přímo z města nebo jeho blízkého okolí, dva byli z českých Kraslic. Asi čtvrtina z nich se ve Zwickau usadila během nejintenzivnější fáze rozpouštění vojska (1650), ostatní v jiných letech. Z prosopografických údajů nakonec autor zkonstruoval celkem přesvědčivou typologii veteránů, zahrnující sedm sociálně odlišných typů – od bývalých důstojníků přecházejících po odchodu z vojska takřka plynule mezi městské elity přes bývalé řemeslnické tovaryše a mistry vracející se ke svému řemeslu až po muže v nejnižších patrech společnosti zastávajících práce poslů nebo nádeníků. K bližšímu ponoru do jejich mentality i ke zodpovězení otázky, nakolik byla ovlivněna válečnými prožitky, neměl ovšem autor k dispozici dostatečně průkazné prameny. Ostatně i když se tato otázka vztáhne na širší vrstvy obyvatelstva, jak to autor činí v poslední kapitole, jsou odpovědi nedostatkem pramenů výrazně limitovány. Mezi civilním obyvatelstvem se mu ale přece jen podařilo najít pět případů, které bylo možné interpretovat jako trvalé psychické ovlivnění či přímo narušení jednotlivce v důsledku válečných prožitků. V této kapitole se autor také vrací k obecnějšímu vnímání války a jejích příčin (Boží

trest) a také k problematice integrace válečných událostí do lokální historické tradice a identity, a to zejména na konkrétním příkladu spisu místního radního Tobiase Schmidta *Chronica Cygnaea*, vydaného v roce 1656 a čítajícího bezmála 1 200 stran.

Kniha Christiana Landrocka je významným příspěvkem k raně novověkým urbánním dějinám, a to zejména tam, kde výsledky svého bádání propojuje se současnými trendy militární historiografie. V tomto ohledu je v tom nejlepším smyslu interdisciplinární. Pro české prostředí může být zajímavou inspirací svou metodikou i svými výsledky. Jak už bylo výše naznačeno, problematika poválečné obnovy v současném výzkumu příliš nerezonuje a významné starší práce (kniha Josefa Pekaře o českých katastrech[1] a velká studie Václava Pešáka o poválečných dluzích královských měst[2]) zohledňují především ekonomické aspekty. Landrockova monografie ukazuje, že to zdaleka není jediný možný přístup.

Marek Ďurčanský

František Kolář et al., ŽIVOT UVNITŘ MĚSTA. TYPOLOGIE ZÁSTAVBY A KULTURA BYDLENÍ V MĚSTSKÝCH HISTORICKÝCH JÁDRECH MORAVSKOSLEZSKÉHO POMEZÍ, Národní Památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, Ostrava 2022, 351 stran.

Studium městských domů a kultury bydlení uvnitř měst stálo donedávna spíše ve stínu badatelských témat sledujících „vysokou architekturu" staveb sakrálních či aristokratických. Především v posledních desetiletích bylo ovšem uskutečněno mnoho objevných stavebněhistorických průzkumů městských domů, často za interdisciplinární spolupráce příbuzných oborů, zejména archeologie. Část

1 Josef Pekař, *České katastry 1654–1789*, Praha 1932.

2 Václav Pešák, *Obecní dluhy královských, věnných a horních měst v Čechách, zvláště Starého Města pražského, po třicetileté válce*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 310–466.

takto získaných poznatků byla publikována, většinou formou dílčích studií v příslušných odborných periodikách. Syntetického zpracování se zatím dočkaly pražské domy románské,[1] postupně jsou souhrnně zpracovávány historické domy také v jiných městech. Formou jakéhosi komparativního typologického katalogu byly před několika lety prezentovány renesanční domy na Opavsku (Opava, Krnov, Bruntál).[2] Monografické publikace se dočkaly pozoruhodné poznatky shromážděné z výzkumů nejstarších městských domů ve východních Čechách.[3] Na tradiční městské stavitelství především 19. století se v obecnější rovině zaměřil nedávno dokončený projekt Fakulty stavební Českého vysokého učení technického v Praze a Národního technického muzea.[4] Do života uvnitř domů nechává nahlédnout kolektivní monografie *Kapitoly z dějin bydlení*,[5] pro raný novověk pak nedávno vydaná kniha *O domu a jeho částech*.[6] Tématu obytné zástavby a kultury bydlení v městských jádrech, s geografickým zacílením na historické moravskoslezské pomezí v severovýchodním koutu našeho dnešního státu, se věnuje také publikace připravená ostravským územním pracovištěm Národního památkového ústavu nesoucí příznačný název *Život uvnitř města*. Sedmičlenný autorský kolektiv tvořili především pracovníci oddělení výzkumů, průzkumů a dokumentace uvedeného ústavu – Mgr. Jana Koudelová, Ph.D., Mgr. Romana Rosová, Ph.D., Mgr. Petra Kaniová společně

1 Zdeněk Dragoun – Jiří Škabrada – Michal Tryml, *Románské domy v Praze*, Praha – Litomyšl 2002.

2 Ondřej Haničák, *Renesanční domy moravsko-slezského pomezí. Příspěvek k poznání typologie a formálních aspektů měšťanské obytné architektury 16. a 17. století*, Opava 2015.

3 Eliška Seifertová Racková – Jiří Slavík, *Nejstarší měšťanské domy východních Čech*, Josefov 2022. Sledována je nejstarší domovní zástavba především v Hradci Králové, Čáslavi, Chrudimi, Vysokém Mýtě, Poličce, Novém Bydžově, Havlíčkově Brodě, Hostinném, Litomyšli, Pardubicích, Novém Městě nad Metují a Moravské Třebové.

4 *Tradiční městské stavitelství a stavební řemesla na přelomu 19. a 20. století III*, (ed.) Klára Kroftová, Praha 2020–2022; Klára Kroftová – Martin Ebel et al., *Tradiční stavitelství za císaře Franze Josefa. Katalog k výstavě*, Praha 2022.

5 Matúš Dulla et al., *Kapitoly z historie bydlení*, Praha 2014.

6 Pavel Kodera, *O domu a jeho částech. Prostorovost a měšťanské bydlení v písemných pramenech raného novověku*, Praha 2023.

s archeologem Mgr. Františkem Kolářem a ředitelem uvedeného pracoviště Mgr. Michalem Zezulou, Ph.D.; tým doplnili externí spolupracovníci – historik umění PhDr. Dalibor Prix, CSc., a archeolog Mgr. Pavel Stabrava. Kniha je rozšířenou verzí kritického výstavního katalogu *Jak se bydlelo ve městě*, který byl vydán ke stejnojmenné outdoorové panelové výstavě v Příboře na podzim 2022.[7] Její námět vzešel z potřeby „prezentovat široké veřejnosti metodiku a výsledky stavebněhistorických průzkumů, operativní dokumentace a archeologických záchranných výzkumů prováděných při opravách a rekonstrukcích historických objektů ve městech Opava a Příbor v uplynulých šesti letech", jak je uvedeno v úvodu ke zmíněnému katalogu. Knihu s názvem *Život uvnitř města* pak doplňují další zkoumané stavební objekty z Nového Jičína a ze Štramberku.

Společným jmenovatelem prezentovaných staveb je tudíž jejich nedávné dokumentační zpracování. Průzkumy prováděné v letech 2017–2022 odhalily u studovaných staveb pozoruhodný výpovědní potenciál. Ve třech hlavních kapitolách jsou představeny tři vybrané typy obydlí odlišené svým umístěním v městském organismu, velikostí, použitými materiály, konstrukčním řešením či architektonickým ztvárněním. Nejprestižnější bydlení je v knize zastoupeno městským hradem v Opavě, a to navzdory skutečnosti, že samotný hrad byl na konci 19. století zbourán a dodnes se z něho dochoval jen předhradní trakt přeměněný na městský dům. Dalším typem prezentované městské zástavby jsou domy významných měšťanů situované v centru měst – na náměstích či v přilehlých ulicích. Jako příklad uvedeného typu se podrobného rozboru dočkal jeden z domů na opavském náměstí (čp. 115) spolu s domem čp. 38 v Příboře. K zástavbě okrajové části městského jádra náleží novojičínský dům čp. 91 s mimořádně zajímavými archeologickými nálezy. Typologicky odlišné jsou domy předměstské, svým charakterem bližší spíše venkovským stavením. Autoři do knihy vybrali stavby z Příbora (čp. 348 a čp. 383) a roubenku ve Štramberku (čp. 224).

---

7 František Kolář et al., *Jak se bydlelo ve městě. Kritický katalog výstavy*, Ostrava 2022, [online], [cit. 1. července 2024], <https://www.npu.cz/publikace/jak_se_bydlelo_ve_meste.pdf>.

Publikace nepřináší monografickou syntézu, nýbrž představuje vybrané stavby. Zvolená forma si z velké části udržela podobu katalogu prezentujícího zajímavé dílčí poznatky získané u jednotlivých stavebních objektů. Obecně pojatými statěmi jsou ovšem tato konkrétní zjištění uváděna. Nechybí zde proto úvaha o vymezení pojmu moravskoslezské pomezí ani shrnutí základních východisek vzniku měst v této oblasti, stejně jako například obecná charakteristika městských hradů či popis prostorové a dispoziční proměny, k níž u městských domů v průběhu času docházelo.

Každý z vybraných objektů je uveden podkapitolou analyzující jeho historický a stavební vývoj. Navazující katalogová hesla jsou pak střípky, z nichž se obraz poznání minulosti sledovaných domů skládá. Prezentují nejenom jednotlivá stavebněhistorická zjištění nebo archeologické nálezy, ale rovněž další písemné nebo ikonografické prameny se sledovaným tématem související. Tak zde poněkud nečekaně najdeme například edici záznamu o obnovení zemských desek opavského knížectví při příležitosti konání zemského sněmu na opavském „novém hradě" roku 1421 nebo překlad rozsáhlé legendy k plánu opavského zámku z roku 1650 (škoda, že na plán samotný nezbylo v knize více místa). Své místo zde má rozbor příslušných plánů a ikonografických pramenů, z nichž zásadní význam mají především veduty.

Systematicky členěné katalogové popisy, které se týkají konkrétních stavebních nebo archeologických situací, jsou doprovozeny bohatým ilustračním materiálem zahrnujícím jak podrobnou fotodokumentaci, tak i detailní fotogrammetrii doplněnou o další dobové plány i o volněji související historickou ikonografii. Právě tyto ilustrace leckdy zasazují sledované téma do širších kulturněhistorických souvislostí. Můžeme narazit na hesla obecněji popisující nález gotické vazby středověkého cihlového zdiva nebo roubených konstrukcí, ale také na rozbor konkrétních stavebních dispozic sledovaných domů – středověké dymné jizby, zděné patrové komory, renesanční světnice s černou kuchyní atd. Velká část hesel se zabývá zcela detailními stavebními situacemi odhalenými při průzkumu objektů – pozůstatky stropů z různých etap vývoje stavby, stopami historických otopných zařízení, ale i drobnými stavebními detaily, jakými jsou třeba kapsy pro trámkové závory. Autoři si všímali také

prvků vzniklých z produkce dalších stavebních řemesel – zajímavých dveří, dveřních kování, interiérové výmalby, nálezu historické šindele. Vhled do života v domech v minulosti pak zprostředkovávají především archeologické nálezy předmětů každodenní kultury: renesanční kamnové kachle, hrací karta, střela do kuše či hroty šípů a kopí, miskovité závaží, obuvnická kopyta, soubory mincí a pozůstatků nádob.

Na hranici kastelologie a studia urbánní architektury leží rozklad týkající se reliktů opavského hradu přeměněných na městský dům. Publikace přináší souhrnná zjištění o prostorové struktuře zaniklého městského panského sídla se zaměřením na rozbor dochovaného předhradního objektu bývalé hradní kuchyně, tzv. Müllerova domu. Podrobné analýzy se dočkala prostorová dispozice dominantního domu U Bílého koníčka na opavském náměstí (čp. 115), jakožto příklad nejstarší vrstvy právovárečných a šenkovních domů založených již při lokaci města v první polovině 13. století. Díky nedávno dokončené rekonstrukci bylo možné podrobně zdokumentovat i další příklad kdysi bohatého měšťanského domu, situovaného ovšem v městě Příbor (čp. 38). V obytné místnosti (světnici) zde byly nalezeny slepé arkády a pozoruhodný záklopový strop. Z hlediska hmotné kultury jsou pak zcela mimořádné nálezy z nenápadného domu čp. 91 na okraji městského jádra Nového Jičína, v blízkosti opevnění. Pod podlahou bývalé renesanční světnice byly objeveny pozůstatky starší roubené stavby s hliněnou omazávkou stěn a prkennou podlahou. V místnosti se dochovala rezidua zděné pece s kamennou podestou pro otevřený oheň, na které se nacházely kompletní (nerozbité) keramické kuchyňské nádoby včetně pokliček a zuhelnatělé dřevěné vařečky, opodál pak železný rošt, trojzubé vidle, rukojeť nože a další předměty. Autoři předpokládají, že se jedná nejspíše o dymnou jizbu, která zanikla požárem při zničení města husity v roce 1427. Po obnově domu byla tato místnost nahrazena světnicí s oddělenou černou kuchyní. Kromě podrobného rozboru dispoziční proměny sledovaného domu lze v katalogu dohledat také podrobný popis jednotlivých kusů dochovaného středověkého kuchyňského nádobí. Jako příklad předměstského domu je prezentováno obydlí vzniklé na místě špitálku (Příbor čp. 348) s roubenou (dnes již ovšem zaniklou) podkrovní světničkou. Do stejné kategorie patří i roubený, původně trojdílný komorový dům v Příboře čp. 383, který byl podrobně zdokumentován

při jeho demolici v roce 2017. Charakter spíše venkovského domu má rovněž poslední z prezentovaných příkladů – roubenka čp. 224 ve Štramberku. Závěr recenzované knihy patří kapitole, která ve stručnosti shrnuje cestu k poznávání obytné zástavby historických měst na moravskoslezském pomezí od přelomu 19. a 20. století až po současnost.

Publikace *Život uvnitř města* na první pohled upoutá asi především svojí netradiční formou, která kombinuje klasický způsob prezentace stavebněhistorických průzkumů (prostřednictvím popisného a grafického vyhodnocení stavebních dějin) s katalogovými hesly, jež umožňují větší zaostření i na drobný detail, včetně jeho zasazení do širších kulturněhistorických souvislostí. Lze odhadovat, že zvolený styl, zahrnující rovněž bohatý ilustrační doprovod, získá pozornost širší čtenářské veřejnosti, než jak je tomu u „běžných" památkářských či archeologických statí. Vybrané příklady pak přinášejí podstatná zjištění zajímavě dotvářející obraz městské stavební kultury nejen v naší zemi, ale i v širší středoevropské kulturní oblasti.

Pavel Kodera

DIE LETZTEN TAGE DER ZUM TODE VERURTEILTEN. DAS TAGEBUCH DES NÜRNBERGER GEFANGENENSEELSORGERS JOHANN HAGENDORN 1605–1620, (Hrsg.) Peter Schuster – Andrea Bendlage, Verlag für Regionalgeschichte, Bielefeld 2022 (= Quellen zur Regionalgeschichte, Bd. 19), 262 stran.

Recenzovaná publikace je vědeckou edicí deníku norimberského luteránského kněze a vězeňského duchovního Johanna Hagendorna z let 1605–1620. Edice je společným dílem Petera Schustera (nar. 1957), profesora dějin pozdního středověku na univerzitě v Bielefeldu a jednoho z nejrenomovanějších německých znalců dějin trestního soudnictví a kriminality v pozdním středověku a v raném novověku, a jeho bielefeldské kolegyně Andrey Bendlage(ové), která se již od přelomu tisíciletí věnuje mimo jiné také různým aspektům dějin raně novověkého hrdelního soudnictví v říšském

městě Norimberku. Publikace je hlavním výstupem jejich společného výzkumného projektu *Gefangenenseelsorge im Schatten des Hochgerichts. Quellenedition und vergleichende Analyse des Tagebuchs eines lutherischen Geistlichen um 1600*.

Zatímco deníky, paměti a obsahově blízké ego-dokumenty raně novověkých katů jsou vzácnými prameny, nicméně přece jen prameny, na které lze občas, sporadicky narazit, je deník vedený raně novověkým vězeňským duchovním, který podává zpravidla bezprostřední až intimní svědectví o posledních dnech, hodinách a minutách života odsouzenců k smrti, pramenem zcela unikátním. Není patrně úplnou náhodou, že editovaný deník pochází z téhož města, odkud se dochoval zřejmě obsahově nejcennější raně novověký katovský deník, jehož autorem byl norimberský kat Franz Schmidt (cca 1555–1634).[1] Duchovní Hagendorn a kat Schmidt se v letech 1605–1617, tedy plných 12 let, pravidelně potkávali na norimberském popravišti. Není tak patrně náhodou, že zápisy obou mají charakter úředního deníku, který byl veden z evidenčních důvodů a který měl v případě potřeby sloužit také jako podklad pro zprávy a relace pro příslušné městské orgány.

Johann Hagendorn (1563–1624) se narodil v řemeslnické rodině v poddanském městě Hersbruck, ležícím cca 25 km východně od Norimberka. Studoval na univerzitě ve Štrasburku a na akademii v Altdorfu. Svá studia zakončil v roce 1593, v dosti pokročilém věku 30 let. Roku 1596 se stal děkanem v kostele sv. Sebalda v Norimberku. V roce 1605 nepříliš ochotně přijal úřad vězeňského duchovního. Tento úřad vykonával společně se svým kolegou z kostela sv. Sebalda, farářem Wolfgangem Lüderem (1551–1624), autorem rozsáhlé norimberské kroniky. Vězeňským duchovním Hagendorn zůstal až do roku 1620, kdy se stal nejvyšším představeným zmiňovaného kostela. Byl dvakrát ženat, přičemž obě jeho manželky byly dcery norimberských luteránských duchovních. Z prvního manželství vzešlo šest dětí, ve druhém se narodili syn a dcera. Hagendorn zemřel koncem dubna 1624 v Norimberku ve věku nedožitých 61 let. Sotva pět týdnů po něm zemřel i jeho kolega Lüder.

---

1 *Maister Franntzn Schmidts Nachrichters inn Nürmberg all sein Richten*, (Hrsg.) Albrecht Keller, Leipzig 1913.

Raně novověká poprava byla představením, při němž měl odsouzenec veřejně ukázat svou lítost a kajícnost. Podle autorů byl na tento aspekt popravy kladen v luteránském prostředí ještě větší důraz než v katolickém. Hlavním úkolem vězeňského duchovního tak bylo připravit odsouzence během několika dní, které dostal k dispozici, na kajícnou smrt při veřejné popravě. Poté duchovní doprovázel odsouzence až na popraviště a stával se tak svědkem posledních okamžiků odsouzencova života. Vedlejším, nicméně důležitým úkolem několikadenní duchovní péče bylo také co možná zabránit případné sebevraždě odsouzené osoby. Projevem milosrdenství, které mohl duchovní kajícnému odsouzenci slíbit, byla změna původně stanoveného způsobu výkonu trestu smrti na způsob méně zneucťující, tj. na stětí mečem. Součástí pohledu luteránských duchovních na svět byl také bezvýhradný respekt k rozhodnutím světských soudů. Hagendorn tak svůj úkol vykonával v úzké spolupráci s městskými orgány, za jejichž součást se považoval.

Během 15 let svého úřadu byl Hagendorn přítomen popravám 89 osob, z toho 73 mužů a 16 žen. Jeho deník svědčí o tom, že ve většině případů dokázal pohnout odsouzence k lítosti a pokání, a pomoci tak zinscenovat vrchností i obyvatelstvem očekávané představení. Jen ve výjimečných případech se mu to nepodařilo. V těchto případech totiž nepomohly nejen sliby, domluvy a líčení pekelných muk, nýbrž ani krajní prostředek: odmítnutí poskytnout rozhřešení. Autoři dokládají, že nejobtížnější výzvou pro Hagendorna nebývali brutální násilní zločinci a mnohonásobní vrazi, nýbrž spíše katolíci. O tom, že Hagendorn jako vězeňský kněz jednal mnohem víc v zájmu městské vrchnosti než odsouzenců svěřených jeho duchovní péči, svědčí velice výmluvně případ, kdy v roce 1614 z vlastní iniciativy předstíral patnáctiletému zloději, že má být oběšen, a to s odůvodněním, že toto makabrózní divadlo bude pro chlapce nejlepším odstrašením od případných budoucích hříchů. Učinil tak, přestože si byl vědom toho, že městská vrchnost takové zastrašovací jednání zakazuje. Naopak deník přináší jen minimum dokladů o tom, že by Hagendorn projevil vůči některému z odsouzenců spontánní soucit.

Recenzovanou publikaci otevírají dvě úvodní studie z pera každého z editorů. P. Schuster se ve studii *Johann Hagendorns Aufzeichnungen*

und die Todesstrafe in der Vormoderne (s. 9–24), zaměřuje především na otázku, co vypovídá editovaný deník o raně novověkém hrdelním soudnictví a v jeho rámci i o úloze luteránských duchovních. A. Bendlageová ve studii *Johann Hagendorn (1563–1624). Herkunft und Amtsverständnis lutherischen Seelsorgers im Nürnberg zu Beginn des 17. Jahrhunderts* (s. 25–41) předkládá nejprve poměrně detailní a šíře pojatou biografii autora deníku. Poté se soustřeďuje na Hagendornovo působení v pozici vězeňského duchovního.

Hagendornův deník se nedochoval v originále, nýbrž v opisu z počátku 18. století. Ten byl součástí konvolutu, který vlastnil norimberský právník Christoph Gottlieb von Murr (1733–1811). Prostřednictvím norimberského městského knihovníka Georga Wolfganga Lochnera se konvolut dostal v 19. století do sbírek Germánského národního muzea (Germanisches Nationalmuseum) v Norimberku. Opis deníku čítá celkem 147 stran a zápisy jsou řazeny v chronologickém sledu, aniž by byly od sebe výrazněji odděleny.

Editovaný text je psán úhledným písmem s minimem škrtů. Tato okolnost umožnila editorům, aby se obešli bez zvláštní řady textově kritických poznámek a upozornění na ojedinělé chyby a zvláštnosti textu zařadili do jednotného historického komentáře k edici. Tento komentář je velmi rozsáhlý: čítá celkem 1 322 poznámek, někdy i dosti obšírných. V komentáři editoři podávají výklad dobových či méně obvyklých termínů a upozorňují na osoby, lokality a reálie, o nichž je v denících zmínka.

Text pramene zároveň umožnil použít nekomplikovaná ediční pravidla spočívající v podstatě ve zjednodušené transliteraci. O tom, že publikace má sloužit především historikům, svědčí ostatně nejvíce skutečnost, že editoři bez vyznačení v poznámkách rozvedli zkratky a vypustili některé zdvojené konsonanty. Naopak škrty, vsuvky a doplňky v textu pramene jsou v poznámkách podchyceny. Po textu edice následuje seznam zkratek a přehled použitých pramenů a literatury. Publikaci uzavírá rejstřík osob a rejstřík místních jmen.

Recenzovaná publikace zpřístupňuje velmi cenný a obsahově jedinečný pramen k dějinám hrdelního soudnictví a kriminality v raně novověké střední Evropě. Nemůže být tedy překvapením, že

záměr vydat Hagendornův deník v minulosti anoncovalo několik německých historiků, mimo jiné i Richard van Dülmen. Je tedy velmi potěšitelné, že tento polyvalentní pramen byl zásluhou P. Schustera a A. Bendlageové konečně zpřístupněn, a to ve formě, která jeho vznik zasazuje do lokálních i širších historických souvislostí.

Petr Kreuz

Hana Studeničová, KANTOŘI, VARHANÍCI, TRUBAČI. HUDEBNÍ KULTURA MORAVSKÝCH KRÁLOVSKÝCH MĚST V LETECH 1500–1620, Statutární město Brno – Archiv města Brna, Brno 2023, 298 stran.

Hlavní titul i podtitul recenzované práce napovídají, že si autorka Hana Studeničová vybrala téma v naší historiografické produkci v celistvosti zatím nezpracované, totiž městskou hudební kulturu moravských královských měst předbělohorské doby. Jde tedy o vymezení široké z hlediska časového i prostorového, které předpokládá zkušeného badatele. Přestože Hana Studeničová, jak vyplývá z krátkého životopisného a profesního medailonku, zařazeného na závěr knihy, absolvovala svá studia v oboru hudební věda na Masarykově univerzitě v Brně teprve v roce 2015, je třeba už na tomto místě říci, že předsevzatého úkolu, navazujícího na její disertační práci z roku 2019, se zhostila s mimořádným rozhledem i pílí.

Předkládaná publikace zaujme zájemce už při prvním nahlédnutí do jejího obsahu svou přehlednou a promyšlenou strukturací a při následném pročítání i věcně přesným jazykem a bohatou faktografií, vyhodnocenou ve všech náležitých souvislostech. Autorčiny metodické postupy spočívají na studiu nejen širokého spektra pramenů, jak ještě připomenu, ale také příslušné historiografické produkce. Jelikož Hana Studeničová sleduje své specializované téma v potřebném dobovém politickém i náboženském kontextu, prostudovala rovněž náležité tituly z oblasti sekundární literatury, v první řadě ty, které se týkají kultury, školství a vzdělávání, přičemž nepominula ani tituly obecné povahy, které jí dovolily vřazovat pojednávané

jevy do širších dobových souvislostí. Specializovaná produkce k samotné hudební kultuře na Moravě bohužel není příliš četná a spočívá více méně na několika badatelských jménech, z nichž je třeba připomenout především Jiřího Sehnala a Vladimíra Maňase. Autorka proto využila i adekvátní zahraniční literaturu, včetně té vycházející na východ od našich hranic, což jí umožnilo doplňovat některé mezery v poznání, dané absencí domácích pramenů, „per analogiam".

Už samotné vytipování pramenů, které by mohly přinášet očekávané informace, muselo být značně náročné, neboť charakter a stav pramenné základny pro zkoumaná moravská královská města je značně rozdílný. Předběžným průzkumem si autorka stvrdila jeden zásadní poznatek, že totiž stranou musí ponechat Uherské Hradiště a Uničov, kde prameny pro sledované téma nejsou zdaleka dostatečné, takže předmětem jejího výzkumného zájmu se stala města Brno, Olomouc, Jihlava a Znojmo.

O široce založeném pramenném výzkumu nejlépe vypovídá závěrečný seznam prozkoumaných archivních fondů, v němž figurují i všechny sbírkové fondy Moravského zemského archivu (známá Cerroniho sbírka, Bočkova sbírka, Nová sbírka a další) a rovněž církevní matriky, dochované ze sledovaného období jen z Brna a Jihlavy (samozřejmě vyjma matrik narozených). Zachované knihy farního úřadu ze Znojma (včetně knih účetních) studovala Hana Studeničová v Diecézním archivu biskupství brněnského. Vlastní městské fondy mohla studovat v samostatném Archivu města Brna a fondy olomoucké, jihlavské a znojemské v příslušných okresních archivech (autorka je v seznamech uvádí jako samostatné archivy, byť jsou od roku 2004 součásti Moravského zemského archivu, adekvátně je cituje v poznámkách). Pro Brno, Olomouc, Jihlavu a Znojmo tak podrobila hlubšímu rozboru jak případný spisový materiál, v němž se mohly dochovat žádosti kantorů a hudebníků o přijetí do městských služeb a odpovědi města (zejména v Olomouci a Znojmě), ale i množství městských knih úřední povahy, včetně knih účetních (bohaté jsou zvláště z Brna, kde jsou navíc dochovány jak vlastní městské účetní knihy, tak knihy beneficií farního kostela, z nichž byl zčásti placen kantor městské školy), tak dále knihy testamentárních pořízení a majetkových transakcí (v Brně jde o samostatné kapitoly tzv. rychtářských knih) a knihy o přijetí

do měšťanského stavu. Stranou neponechala ani ojediněle zachované řády (anebo alespoň jejich části) městských škol (například ze Znojma).

Ke své škodě Hana Studeničová v úvodu výslovně nepřipomněla, že pracovala i s dochovanými dobovými měšťanskými kronikami (Brno, Jihlava). Ty mohla rovněž uvést v závěrečných seznamech využitých zdrojů v samostatném oddílu Prameny vydané (a nikoliv tedy v rámci literatury, kde se ztrácejí). Kromě „nosných" paměťových institucí prozkoumala ještě vybrané jednotliviny v Archivu Pražského hradu, v Národní knihovně v Praze, ve Vídeňském městském a zemském archivu (Wiener Stadt- und Landesarchiv) a Archivu města Bratislavy (a jako podpůrné ještě účetní knihy města Moravské Třebové z fondů Státního okresního archivu v Litomyšli). Jak vyplývá z poznámek, evidentně studovala i v bohaté knihovně strahovského kláštera v Praze, kterou ke své újmě nepoznamenala v seznamu institucí.

Vlastní výklad strukturovala autorka vhodně do tří hlavních kapitol, zabývajících se tedy jak aktéry hudebního dění, tak různými druhy hudebních slavností ve městech a hudebním repertoárem, přičemž každá z nich je ještě členěna do tematických podkapitol.

Čtvrtou část knihy tvoří rozsáhlý a utříděnými fakty doslova nabitý bio- a bibliografický soupis zjištěných hudebních a významných humanistických osobností, jež jsou seřazeny v abecedním pořadí (pochopitelně podle přízvisek, jen závěrem je zařazeno na dvacet křestních jmen osob, jejichž příjmí nebylo zjistitelné) pro všechna pojednávaná města najednou.

V první kapitole se tak autorka zabývá učiteli a žáky městských škol a teoretickou a praktickou výukou hudby na těchto školách, které už v pojednávané době v moravských královských městech patřily výlučně pod supremaci městské rady, jíž také náležel dohled nad obsazováním místa faráře. Rozhodující osobnosti zajišťující provozování hudby jsou tedy pojednány v pořadí kantor, varhaník a městský trubač, přičemž autorka rozebírá vždy způsob jejich přijímání, povinnosti a plat. V rámci podkapitoly o varhaníkovi zařazuje i zajímavý exkurz o varhanářích a o vývoji tohoto „královského" nástroje, v němž využívá především dosud nepřekonané výzkumy připomenutého Jiřího Sehnala. Upozorňuje, že až do 16. století šlo většinou

o menší, postranní varhanní pozitivy a že teprve koncem tohoto století se začaly více uplatňovat varhany na velkém kůru kostela v jeho zadní části. Plat varhaníka se lišil město od města, v zásadě byli varhaníci odměňováni z kostelních i městských peněz v rozpětí 40–60 zl. ročně. Dostávali tedy méně nežli kantor, což jim, jak dokládají například znojemské prameny, sotva pokrývalo náklady na živobytí.

Kantor městské školy málokdy setrvával ve městě delší dobu (výjimkou jsou dva z brněnských kantorů, Šebastián Tirner a Matouš Pollentarius). Jak nejlépe informují brněnské knihy „počtů" (jak vlastní městské, tak knihy kostelních beneficií), kantorův plat se v součtu z obou zdrojů mohl vyšplhat až k 80 zl. mor, přičemž k němu byly přidávány ještě i různé benefity v naturáliích a kantor měl samostatně rozpočtené i výdaje na sbor (zpěváci jsou ale pro Brno doloženi poprvé až k roku 1568). K základním kantorovým povinnostem samozřejmě patřila výuka hudby a ostatních předmětů kvadrivia a nácvik vybraných zpěvů pro nedělní a sváteční bohoslužby. Starší zpěváci, které sám vyplácel, už byli profesionálové, kteří také dostávali speciální příspěvky od města. Na zpěváky mohli ve svých testamentárních pořízeních pamatovat i jednotliví měšťané, což byla forma dobového mecenátu. Hana Studeničová připomíná, že v moravských královských městech se neuplatnila literátská bratrstva a že jen z Jihlavy získala informace o tzv. mistrovském zpěvu.

K původní roli městských trubačů patřila stráž na městských věžích a hlásná služba, ovšem v 16. století se dostávala stále více do popředí hudební stránka jejich povinností, k nimž patřilo i zapojení do liturgického provozu. Nadále ovšem byli povinováni vytrubovat pravidelně hodiny na městské věži a zajišťovat „hudební doprovod" v případě vzácných městských návštěv a při příjezdu účastníků zemských shromáždění. Pokud chtěli například hrát na svatbách, museli dostat svolení městské rady, která rozhodovala také o jejich případném zapůjčení do jiného města. K základní nástrojové výbavě patřily pozouny, cinky a pumorty, eventuálně též flétny a šalmaje (zde jsou opět nejvýmluvnější olomoucké prameny od poloviny 16. století). Při jistých příležitostech se připojovali další hudebníci s nástroji (bubeníci, případně houslisté) a z Olomouce je například doloženo, že při některých městských slavnostech městská rada trubačům zapůjčovala nástroje zdobené stříbrem. Plat trubače mohl

sice za rok činit v souhrnu kolem 100 zl. mor., hudebník z něj však musel vyplácet své učně a tovaryše a ve své „pracovní smlouvě" měl závazek podílet se i na liturgických obřadech ve farním kostele. Zatímco fluktuace tovaryšů byla vysoká, mistr trubač se naopak ve městě častěji usadil nadlouho. Bohužel chybějí zprávy o výrobě nástrojů, opět jen olomoucké prameny naznačují, že někteří trubači se mohli zároveň uplatňovat i jako nástrojáři.

Ve druhé kapitole se tedy autorka zaměřuje na hudební slavnosti ve městech, ať již šlo o festivity pravidelné, spojené s průběhem liturgického roku a představované v první řadě každodenními i nedělními bohoslužbami, nebo o slavnosti příležitostné (zasvěcené svátky, svátky patrona a posvěcení farního kostela, obřady při procesích ad.). O konkrétních počinech nejsou zprávy vcelku příliš časté, takže jen z kusých zmínek a podle situace známé z jiných měst lze předpokládat, že se na nich podíleli jak zpěváci, tak hudebníci (nejčastěji varhaníci a trubači). Každý den se při mších zpíval běžně chorál, o slavnostnějších se přidávalo „salve". Ani zprávy o zádušních mších nejsou z moravských královských měst v hudebním ohledu příliš „výmluvné". Dále se ze skoupých zmínek dovídáme o zpěvu rorátů v době adventní (v jiném období liturgického roku šlo o ranní votivní mše), přičemž v nekatolickém prostředí bývaly roráty zapisovány do speciálních rukopisů, které později vycházely také tiskem. Z moravského prostředí takovou zvyklost nepřímo dokládá nedatovaný hudební inventář z Olomouce.

Dále autorka připomíná oslavy vánočních svátků (tehdy se často konaly i žákovské hudební produkce za účelem získání finančních prostředků pro učitele), novoroční oslavy a oslavy Velikonoc (od Květné neděle v průběhu Svatého týdne). Per analogiam lze dovozovat, jaké zpěvy se mohly uplatnit (varhanní doprovod samozřejmě „vypadl" na Velký pátek až do večerního vzkříšení na Bílou sobotu). Celkově důležitý je poznatek, že původní chorální zpěv hodinek začala v 16. století doplňovat rovněž polyfonie. V luteránském prostředí ovšem převažoval jednohlasý zpěv v němčině a jednohlasý byl i latinský chorál. Za vrchol Velikonoc je považováno svatodušní období (v odstupu 50 dní), kdy se ve čtvrtek po první neděli po Božím hodu konávala v katolickém prostředí okázalá procesí ke svátku Božího těla (v moravských královských městech s nestejnou

intenzitou, především v Olomouci a Brně od nástupu protireformačních opatření na přelomu 16. a 17. století). Jediný bližší popis procesí je k dispozici z Mikulova (zachycuje situaci k roku 1585), z něhož je zřejmé, že kromě zpěváků, kantorů a trubačů šel v procesí také varhaník s přenosným regálem a zpívalo se latinsky i německy. S hudebním doprovodem se nepochybně odbývaly rovněž slavnostní mše v radničních kaplích.

Hana Studeničová pak věnuje pozornost i světským městským slavnostem a příjezdům vzácných návštěv (ty panovnické většinou doprovázeli jen dvorští hudebníci), jakož i příjezdu účastníků zemských soudů a sněmů (tato příležitost se tedy týkala vesměs jen Brna a Olomouce). I k tomuto druhu slavností jsou pramenné zprávy kusé, podobně jako k obřadu instalace nové městské rady. Za speciální zmínku tak stojí, že v roce 1567, kdy přijel na brněnský sněm císař Maxmilián II., zde muzicírovali nejen jeho dvorští hudebníci, ale byl přítomen i slavný italský skladatel Alessandro Striggio st.

K hlubší představě o konkrétní podobě zpěvů a instrumentálního doprovodu tak mohou pomoci jedině doklady o dobových hudebních kompozicích. Tento tematický okruh je předmětem třetí kapitoly. Údaje z pramenů, jak je patrné z autorčina výkladu, se i zde často omezují na stručný účetní záznam, že město zakoupilo nějakou hudebninu, například moteta. Ta totiž zaznívala v městském prostředí poměrně často, a to jak při večerních bohoslužbách, tak během hlavní mše o nedělích a jiných slavnostech. Pro kompletaci autorka ještě zmiňuje, že moteta mohli hrát i trubači na městských věžích, jak je doloženo například v soudobé Bratislavě.

Co se týče zpěvu, ve sledovaném období se kromě latinského začal prosazovat i jednohlasý duchovní zpěv celé obce v mateřském jazyce a zvolna se – díky bratrským kancionálům a zpěvníkům literátských bratrstev – ujímala i česká duchovní píseň, což bylo však v královských městech velmi omezené. Zřídkavé doklady lze připomenout ze Znojma z protestantského prostředí a z Olomouce, kde byl roku 1573 vydán zpěvník *Písně chval božských* Jana Kunvaldského, věnovaný autorem jihlavské městské radě (ta jej ale v odpovědi sama upozornila, že v Jihlavě se zpívá spíše německy). Na šíření polyfonního repertoáru měl velký vliv rozvíjející se nototisk. Hudební texty se ovšem stále i opisovaly, přičemž zde bylo výhodou, že mohly

vzniknout rukopisy se speciálním repertoárem pro vybrané liturgické svátky k příslušnému kostelnímu kůru. Autorka bohužel musela opět většinou spoléhat jen na stručnější zmínky o konkrétních skladbách. Výjimečné jsou tak dva dochované polyfonní sborníky z Brna, které jsou součástí sbírky rukopisů a starých tisků brněnské knihovny farního kostela sv. Jakuba (uložena jako depozitum v Archivu města Brna), k nimž evidentně patřil ještě třetí, dnes bohužel nezvěstný rukopis. Mimořádný je také jeden záznam z Olomouce, svědčící o tom, že mešní vícehlas byl rozvržen až na 24 hlasů.

Velkou pozornost věnuje autorka i tomu, jak se záznamy hudebních kompozic mohly získávat. O jejich nákupu opět tu a tam přinášejí zmínky uvedené účetní knihy, přičemž je zřejmé, že skladby se někdy nakupovaly přímo od konkrétního tiskaře. Mnohdy ale městské rady získávaly tištěné hudebniny darem, a to dokonce i od velmi známých dobových skladatelů, jakými byli například Orlando di Lasso a jeho synové Rudolph a Ferdinand či Jacob Handl Gallus. Autorce se rovněž podařilo najít unikátní doklady o předávání hudebnin testamentárními odkazy – tak například v poslední vůli jinak neznámého brněnského měšťana Jakuba Jarosche z roku 1604 figurovaly knihy odkázané varhaníkovi u sv. Anny a týž ještě věnoval tenoristovi ve farním svatojakubském kostele „dva díly tištěných hudebnin, další osmihlasé skladby a klavichord, na který se učil hrát". Jako výjimečný zdroj poznatků připomíná Hana Studeničová samozřejmě také hudební inventáře (inventář kostelního kůru či z oddělení farní knihovny, kam po nevyužívání mohly přecházet – oba druhy dochovány pouze z Olomouce; olomoucký inventář byl editován Vladimírem Maňasem). Dochování hudebních inventářů z moravských královských měst je bohužel obecně výjimečné. Autorka tak pro doplnění uvádí jen doklady z několika moravských vrchnostenských měst (Moravské Třebové, Nového Jičína a Příbora z počátečních desetiletí 17. století). Upozorňuje také na jeden z pozůstalostních inventářů z roku 1616 z královského Uherského Hradiště, v němž byly zmíněny i čtyři blíže neurčené hudebniny. Ještě skoupější jsou údaje o repertoáru, který se mohl uplatňovat ve světském prostředí (při různých komunitních a soukromých oslavách apod.).

Součástí této kapitoly je na závěr – jako výsledek soustředěného autorčina badatelského úsilí – unikátní *Soupis dosud zjištěných*

polyfonních rukopisů a tisků ve vlastnictví farních kostelů v Brně, Znojmě, Jihlavě a Olomouci v 16. a raném 17. století, obsahující informace o téměř stu jednotlivých děl v chronologickém sledu od roku 1561 do roku 1620 v ustáleném pořadí údajů: transliterovaný zápis o díle z pramene, dále město, jehož se týká (včetně případného způsobu pořízení a ceny za nákup), identifikace podle mezinárodní databáze hudebních pramenů RISM – *Répertoire International des Sources Musicales* a citace místa uložení a fondu.

Čtvrtou, obsažnou část publikace představuje, jak již bylo připomenuto, seznam zjištěných hudebníků a představitelů místní partikulární školy, zapojených do hudebního dění. Figuruje zde celkem na 400 jmen (z toho dvacet osob označených jen křestními jmény, jak bylo podotknuto výše) zapsaných německým pravopisem, z čehož ale nelze, jak sama autorka podotýká, vyvozovat, že aktéři byli v absolutní většině německé národnosti, evidentní ovšem je, že hudební dění na Moravě ve své době německá kultura významně ovlivňovala. Kromě zaměstnanců městské školy (kantorů, rektorů neboli školních mistrů, jejich pomocníků, tzv. německých mistrů a případně i dalšího školního personálu) tedy jde o různé zjištěné hudebníky, v první řadě ony vytčené do názvu, ale také příležitostně zachycené bubeníky (dromel- či tromelschlager), hráče na harfu (harfenschlager) či housle (fydler). Seznam podchycuje i některé humanistické literáty či kazatele apod., pokud se současně zabývali hudbou, a stranou neponechává ani varhanáře a jiné nástrojaře. K varhaníkovi Eliáši Tirnerovi z Brna, synovi kantora Šebastiána, jen podotýkám, že by bylo vhodné vzít v úvahu ještě informaci ze soukromé kroniky Jiřího Ludwiga, člena městské rady, který k listopadu roku 1602 zmínil polepšení jeho platu z rozhodnutí plného sboru radních. Kronika patří k těm pramenům, jež jsou v knize zmiňovány.

Hana Studeničová tedy jak vlastním zasvěceným výkladem, tak těmito soupisy osobností i hudebních skladeb, opatřenými precizními citacemi o pramenné základně i relevantní literatuře, přispěla k výraznému posunu poznání hudební kultury v moravských královských městech a poskytla i dalším badatelům spolehlivou faktografickou základnu pro další výzkumy a komparace v širším středoevropském prostoru. Z časového hlediska navodila už některými

svými exkurzy, obsaženými v předkládané publikaci, i potřebu „vykročit“ rovněž do pobělohorského období. Už předběžné sondy totiž napovídají, že rok 1620 byl zásadním předělem jen v oblasti politické, kdežto v kulturní oblasti zažité uzance ještě po nějakou dobu přetrvávaly, nežli byly překryty soustavnou rekatolizací. Ve výhledech v závěru knihy pak autorka naznačuje, že žádoucí by bylo také více akcentovat mezioborové bádání, v němž by jeden badatelský zřetel mohl být ukotven v souřadnicích hlubšího poznání i dalších aspektů života té které městské komunity (též vzdělanostních, právních, správních atd. – jako na příkladné poukazuje v tomto směru na Brno).

Pro úplnost je ještě nutné zmínit, že kniha Hany Studeničové nepostrádá ani další potřebný vědecko-informační aparát, totiž jmenný rejstřík, místní rejstřík i profesní ukazatel (chybí snad jen seznam použitých zkratek). Připojen je i soupis obrazových příloh, jimiž je tematicky vhodně a četně opatřen vlastní výklad. K přitažlivosti publikace, shrnující poprvé v naší historiografii veškeré dostupné informace o hudebním dění a jeho aktérech v moravských královských městech předbělohorské doby, se tedy řadí kromě obsahové stránky i její zdařilá formální úprava.

Ludmila Sulitková